

A magyar munkákban feltűnő a burgenlandi tartományra, az Ausztria közelségére való reflexió ritkasága, szinte teljes hiánya. Csak a rendszerváltás után kerül elő a határmenti falvak esetében a határőrizet, az 1956-os menekültek, illetve az újbóli kapcsolatfelvétel témája. A burgenlandi oldalon e téma sokkal szervezesebben illeszkedett a határmenti falvak krónikásai által megrajzolt településképhez, hiszen a Vasfüggöny leereszkedése, az aknamező, a szögesdrótok fizikai jelenléte és 1956 máshogy csapódott le a burgenlandi emberekben.

Jelentős különbség Magyarországhoz képest, hogy a burgenlandi falvak sokkal hamarabb kezdtek és kezdhettek el a rekreációban, turizmusban gondolkodni, amely az ipar mellett a tartomány fejlődésének alapjává vált. A falusi-, az aktív- és gyógyturizmus Burgenlandban már az 1950-es évektől megjelent, a magyar oldalon viszont szinte észrevétlen volt 1990-ig. Például Lajtaújfaluban (Neufeld an der Leitha) az 1953-ban felhagyott lignitbányászat külszíni gödörében a víztelenítés leállítása után kezdett el összegyűlni immár a második tó vize, és a fejlesztések nyomán a település fürdővárossá vált.

Jankó Ferenc: Elterő utakon: Burgenland és Nyugat-Magyarország a helytörténeti irodalomban

Ára: 900,-Ft

2023. második szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2023. második szám

Hetvenhetedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

Jelen szám nyomdai előkészítő munkáit a MTA-BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport támogatta

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Németh Ildikó, Sági Éva, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bolodár Zoltán, Csekő Ernő, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Kücsán József, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 6100 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 4600 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 3600 Ft, egyes szám ára 900 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

2023. második szám

hetvenhetedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TURBULY ÉVA (összeáll.): Varga Imréné (1940–2023) emlékére	135
--	-----

TÍZ NEMZEDÉK: TRADÍCIÓ ÉS MEGÚJULÁS AZ EGYKORI SOPRON VÁRMEGYE TERÜLETÉN

DOMINKOVITS PÉTER: Bevezető	154
DEMETER GÁBOR – HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN: Sopron vármegye az ország gazdaságában és társadalmában az 1728. évi országos adóösszeírás tükrében. Szempontok egy összehasonlító vizsgálathoz	155
SZULOVSKY JÁNOS: A kisipar szerkezete Sopronban a 19. század utolsó harmadában	180
CSEKŐ ERNŐ: Gondolatok a dualizmus-kori Sopron vármegye és Sopron politikai képének sajátos vonásairól. I. rész: Az 1860-as évektől az 1890-es évekig	189
JANKÓ FERENC: Eltérő utakon: Burgenland és Nyugat-Magyarország a helytörténeti irodalomban	215

MŰHELY

DOMINKOVITS PÉTER: Adelffy Antal, a 18. századi Sopron vármegye alispánja	230
NÉMETH ILDIKÓ: Müller Paulin (1819–1896) soproni nagykereskedő és mecénás végrendelete, 1895.	232

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GERENCSÉR PÉTER: Egyház – Irodalom – Tudomány: Kis János (1770–1846). Szerk.: Fórizs Gergely – Kertész Botond – Vaderna Gábor. Budapest, Reciti – Evangélikus Országos Gyűjtemény, 2021. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok. Új sorozat. B-sorozat 3. kötet)	244
IFJ. NEMES ANDRÁS: Ifj. Sarkady Sándor: Sterbenz Károly. Alkalmi kisgrafikák. A soproni kisgrafika nemzetközi hírű mesterének emlékére. Sopron, 2022. 340 o.	249

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2022. évi tevékenységéről	252
---	-----

VARGA IMRÉNÉ (1940–2023) EMLÉKÉRE

Összeállította és szerkesztette: Turbuly Éva

*„Szeretlek titeket, kedveseim, a vidámságotokat, a hűségeteket,
a jóságotokat és a hatalmas szíveteket.”¹*

A Soproni Szemle szerkesztősége rendhagyó módon emlékezik meg kedves szerkesztőtársáról, Varga Imrénéről. Kutatói, helytörténeti életműve mellett a Soproni Levéltár, majd nyugdíjasként az Evangélikus Levéltár munkatársaként, a Szemle titkáráként Gyöngyi „intézmény” volt, aki több, mind hat évtizedet felölelő aktív életpályája során kezdő és tapasztalt kollégák, hivatásos és amatőr kutatók, helytörténészek, tanárok, diákok nemzedékeit kalauzolta biztos kézzel a levéltári iratanyag és kutatás labirintusában, levéltárat épített a semmiből az evangélikusoknál, tartotta biztos kézben a Szemle körüli gyakorlati teendőket és a zökkenőmentes kapcsolatot a kuratórium, a szerkesztők, a nyomda és a szerzők között. Kihalóban lévő embertípusként mindig, mindenkinek, önzetlenül és viszonzást nem kérően segített. Életéről, pályájáról a 80. születésnapja alkalmából vele készült interjúból vallott.² Így adódott, hogy olyan embereket kértünk fel az emlékezésre, akiket segített munkatársként, kutatóként, szerkesztőként (1. kép).

1. kép. Varga Imréné, 2020. Fotó: Turbuly Éva

¹ *Ljudmila Ulickaja: A lélek testéről.* Ford. Morcsányi Géza. Budapest, 2020. 8.

² *Turbuly Éva: A kutatók szolgálatában. Születésnapj beszélgetés Varga Imréné Gálos Gyöngyivel.* Soproni Szemle 74 (2020), 238–261.

Szívvel-lélekkal

A Soproni Szemle Szerkesztősége és Szerkesztőbizottsága 2022 januárja óta négy oszlopos tagját veszette el örökre: Domonkos Ottót, Askercz Évát, Varga Imréné Gyöngyit és Galavics Gézát. Közülük hárman hirtelen és váratlanul hunytak el, szerkesztőségi titkáruk, Gyöngyi esetében azonban az első aggasztó hírek hallatán még reménykedtünk, hogy akaraterije és életteli természete úrrá lesz a betegségen, s hamarosan ismét visszatér közénk. Ebben az átmenetinek remélt időszakban kért meg a Soproni Szemle Alapítvány kuratóriumának elnöke, Bartha Dénes professzor, állítsam össze Gyöngyi titkári teendőinek listáját, hogy közösen gondoskodhassunk ideiglenes helyettesítéséről. A lista hossza, a feladatok sokrétűsége magáért beszél:

Gyöngyi feladata volt a Szerkesztőség és a Szerkesztőbizottság értesítése a szerkesztőségi ülésekről, e-mailben, telefonon vagy levélben: mindig tudta, kinél mi válik be legjobban. Ő tartotta kapcsolatot a Szemlét az elmúlt évtizedekben előállító nyomdákkal: előbb a számára személyesen is ismerős Hillebrand családdal, utóbb a Szociális Foglalkoztató (FORENO) nyomdájával, ami főként minőségi kifogások esetén jó diplomáciai érzéket kívánt. Egyeztetett a leadási határidőkről és kiválasztotta az egyes évek borítójának színét. Ő vette át és szállította el az elkészült számokat, elosztotta azokat az Városszéplítő Egyesületnek, a postai terjesztést végző HELIR-nek, és vitt belőle a példányonkénti árusítást vállaló Cédrus Könyvesboltnak, népszerű számok esetén többször is. Ő postázta a szerkesztői, szerzői és egyéb tiszteletpéldányokat, ráadásul találékonyan megoldotta a terjesztéssel kapcsolatos egyedi kérdéseket is. Türelemmel és empátiával kezelte a hozzá intézett vagy neki továbbított kéréseket, akár szerzői többletpéldányokról, külföldi kérések teljesítéséről, vagy régi számok feltalálásáról volt szó.

Mindezeket a feladatokat nyugdíjasként, bő húsz éven keresztül látta el, mindig készségesen, mindig mosolyogva. Számtalanszor hozott saját sütésű almás pitét, muffint, pogácsát vagy más finomságot a szerkesztőségi ülésekre, felejthetetlenül családiassá varázsolva az összejöveiteinket. Hosszú éveken keresztül nála, az Evangélikus Levéltár Templom utca 12. alatti irodahelyiségében és egyben kutatótermében gyűltünk össze, ahol a friss sütemény illata keveredett a régi iratok csak levéltárakban érezhető sajátos atmoszférájával (2. kép).

Gyöngyi azonban nemcsak a szerkesztőség operatív működését segítette, hanem szerkesztőként és szerzőként is teljes jogú társunk volt. A tematikus számok összeállításakor gyakran hívta fel a figyelmünket az általa kiszolgált kutatók folyamatban levő munkáira a városi, majd később az Evangélikus Levéltárban, és sikerrel győzte meg őket arról, hogy friss eredményeik legjobb közlési helye a Szemle lesz. Széles ismeretségi köréből – szinte egész Sopront ismerte több generációra visszamenően – könnyedén javasolt szerzőket könyvismertetésekhez, évfordulós megemlékezésekhez, búcsúztatókhoz.

³ Történész, egyetemi tanár, a Soproni Szemle felelős szerkesztője.

2. kép. Szemle szerkesztőségi ülésen az Evangélikus Levéltárban 2008.05.16. Fotó: Kücsán József

Ezen túl, ő maga is örömmel vállalkozott rövidebb cikkek és részletes tanulmányok elkészítésére, melyek listája a 80. születésnapjára készült interjú függelékében olvasható.⁴ Életének utolsó évtizedében megszorodtak az általa írott személyes hangú megemlékezések, ahogy egyre-másra távoztak el az élők sorából korábbi kollégái és legkedvesebb kutatói. Írt Horváth Zoltán levéltár-igazgatóról és Tirnitz József legendás levéltárossal is, mint Winkler Gábor építészről és Dávid Ferenc művészettörténészről. Ezeket az írásait rendszerint egy-egy jól megválasztott, szívéhez közel álló versidézzel vezette be.

Hosszabb cikkei, tanulmányai is gyakran táplálóztak személyes motivációból. Feldolgozta a soproni polgárság kedvelt nyaralóövezete, a Virágvölgy történetét, ahol mások mellett Gyöngyi családjának is hangulatos kertje van, és ahol szívesen látta vendégül kollégáit, barátait. Büszkén említette a 80. születésnapjára készített interjúban is, hogy „1926-ban vették a dédszülők, több nemzedék óta a családunké”. Egyik utolsó, nagyobb lélegzetű tanulmánya pedig a soproni temetkezési vállalkozókról adott történeti áttekintést. Közéjük tartozott anyai dédapja és nagyapja, Bratranek Sándor (+ 1929) és András (+ 1937) is, akik családjuknak az új Szent Mihály-temető falában, kiemelt helyen létesítettek kriptát. Ide kísértük utolsó útjára kedves kollégánkat, barátunkat, önzetlen segítőt, Gyöngyit, 2023. február 21-én. Nyugodj békében!

⁴ *Turbuly Éva*: A kutatók szolgálatában i.m. bibliográfia: 260–261.

In memoriam Varga Imréné, Gyöngyi

1986 augusztusában kezdtem dolgozni a Soproni Levéltárban, az 1986-ban nyugdíjba vonult Tirnitz József és Radó József megüresedett helyére vett fel harmadmagammal fiatal pályakezdőként dr. Horváth Zoltán, a Soproni Levéltár akkori igazgatója. A kollégák közül Varga Imréné, Gyöngyi volt a levéltár munkatársi körében a „rangidős kolléga”, akit még 1958-ban Tirnitz József alkalmazott. Az ismeretlen közegtől való félelmet a levéltárban uralkodó nyitott, segítőkész légkörnek köszönhetően hamar felváltotta a kíváncsiság, a tudásvágy, hogy milyen kivételes helyzetben lehetünk mi, a levéltár dolgozói, akik belső munkatársakként a külsősök előtt fel nem táruló információk birtokába is juthatunk.

Gyöngyi az első naptól kezdve segítette a beilleszkedésemet a közösségbe, ismerősként üdvözölhettük egymást, szülei a mai Ferenczy János utcában, tőlünk az ötödik házban laktak. Családcentrikus emberként ápolta és segítette szüleit, hűgát, nagynénjét, támogatta gyermekeit, unokáit. Pótnagymamaként nyugdíjba vonulását követően bármikor kisegítette kollégáit, amikor egyikünk-másikunk gyermekének a felügyeletét férjével, Imre bácsival ad hoc közösen átvállalta. Önzetlen természete, a levéltár iránt érzett végtelen lojalitása a kutatókkal és az ügyfelekkel szemben is megmutatkozott, legyen szó „mezei” vagy „professzionális” kutatóról, mint a művészettörténész Dávid Ferencről, az építész Kubinszky Mihályról, Winkler Gáborról, a történész Szita Szabolcsról, legjobb tudása szerint látta el őket tanáccsal, segítette őket kutatásukban. Kiterjedt ismeretségi köre és helyismerete segítségére volt az ügyfélszolgálati munkában, amikor egy-egy háznak a tervrajzát előkereste.

Az évek folyamán a levéltári könyvtár kezelése mellett egyre több iratanyag, levéltári fond rendezése fűződött a nevéhez. A rendezési munkákba az új kollégákat bevezetve mindig felhívta a figyelmünket az összetartozó tárgyi csoportok egységként való kezelésére, ahogy ő mondta: „almát az almára, tököt a tökre”. Aktívan kivette a részét a gyűjtőterületi munkából, az iratbegyűjtésből, kezdő levéltárosként magam is kint voltam vele „terepen” Garád Róbert mérnök iratanyagának beszállításakor, amire 1987 nyarán került sor egy forró júliusi napon, a ház padlásán és garázsában található személyi hagyaték feltárása és feltérképezése után. Gyöngyi elévülhetetlen érdeme, hogy időközben elhunyt kollégámmal, Hoffer Imrével be tudták „menteni” dr. Házi Jenő Sopron thj. város levéltára nyugalmazott igazgatójának az értékes irathagyatékát. A közigazgatási iratanyagon kívül számos személyi fond rendezése is a nevéhez kötődik, így többek között Thirring Gusztáv földrajztudós, demográfus, statisztikus családi, Thurner Mihály polgármester személyi fondjának a rendezése. 1995-ös nyugdíjazását követően részmunkaidőben folytatta a levéltárban a rendezési munkákat, ez időben rendezte a megszűnt egyesületek iratanyagát. 1996-tól kezdett el dolgozni a Soproni Levéltár mellett az evangélikus levéltárban,

⁵ Főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára.

ahol a Soproni Levéltárban megszerzett tapasztalatai alapján rendezte és jegyzékelt az iratanyagot, vitte fel a levéltári tevékenység statisztikai adatait a Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszerbe. Utóbbi tevékenységében támaszkodhatott a Soproni Levéltárban megszerzett kompetenciájára, ahol az év végi levéltári statisztikát egykori kolléganőmmel Molnárné, Anival közösen készítették el. Az evangélikus levéltárban tapasztalhattam meg a kutatók iránti elkötelezettségét, ahol is nem kollégaként, hanem kutatóként találkoztam vele. Több alkalommal kutattam nála egy-egy bevezető tanulmányhoz, vagy segítette anyakönyvi kutatásaimat, a szakmai munka mellett emberközponitú hozzáállása mindig megmutatkozott.

De ki is volt Varga Gyöngyi emberként? Volt főnöke dr. Horváth Zoltán csak „Gyöngyömmek” nevezte, aki segített neki a gépelésben, a statisztikai adatok összefésülésében, a táblázatok kezelésében levéltári munkája mellett. A levéltári közösségépítés lelke volt, aki számos spontán levéltári összejövetel, névnap buli iniciátora, levezésnylője volt. 2022 nyarán találkoztam vele utoljára, amikor Imre bácsival becsengettek hozzánk, hogy a Soproni Szemle titkáraként leadja nekem a folyóirat aktuális levéltári példányait. A rá jellemző kötelességtudat és szolgálat vezérelte őt az utolsó pillanatig, nyugodjon békében!

*Csizmadia Lászlóné*⁶

Gyöngyi néni

„Kis kincsek azok, amelyeken ez áll: Itt vagyok.
Nagyobb kincsek azok, amelyeken ez áll: Emlékszel-e még?
De a legszebb kincsek azok, amelyeken ez áll majd: Itt voltam.”
Herta Müller

A Soproni Szemle munkatársai nyolcvanadik születésnapja alkalmából köszöntötték 2020-ban Varga Imrénét, Gyöngyi nénit.⁷ A folyóirat titkáraként még akkor is aktívan kivette a részét a munkából. A vele készült interjúból megismerhettük a felmenőit, családját, hosszú szakmai életútját.

2023-ban szomorúan búcsúznunk tőle, én pedig arra emlékezem, ki is volt ő nekem, aki több mint húsz éven át dolgozhattam mellette, vele? 1993-ban ismertem meg a Soproni Levéltárban. A végre szakmailag és gazdaságilag is önálló intézmény gazdasági vezetői posztjára jelentkeztem. Akkoriban csak annyit tudtam a levéltárról, hogy iratokat őriz. Nem felejttem el első munkanapomon a tekintetét. Határozott, kemény nő benyomását keltette. Szorongtam, vajon elfogad-e kollégájának, részese lehetek-e majd ennek a kis közösségnek, amely árgus szemekkel figyelte minden megnyilvánulásomat. Meg akartam felelni, tetszett a közeg az ódon folyosóival, bútoraiival, a régi iratok jellegzetes illatával.

⁶ 1992 és 2012 között a Soproni Levéltár gazdasági vezetője.

⁷ *Turbuly Éva*: A kutatók szolgálatában i.m.

Hamar kiderült számomra, hogy Gyöngyi néni Tirnitz József⁸ mellett a levéltár egyik legfontosabb embere, aki egy személyben levéltáros, kezelő, kutatószolgálatos, könyvtáros, titkárnő, gazdasági ügyintéző (3. kép). Tevékenysége az intézményi munka teljes spektrumát felölelte, több mint három évtizede dolgozott már akkor a városháza első emeletén és a megyeháza levéltári részlegén. Eközben olyan tudásra és tapasztalatra tett szert a gyakorlati élet iskolájában, hogy bárki fordult hozzá, hasznos tanácsokkal segíthette és segítette is a munkájában, legyen kutató vagy kolléga. Hosszú időbe telt, míg a munkámmal elnyertem a bizalmát és megbecsülését. Nehéz helyzetben voltam, mert nem egy meglévő pénzügyi rendszer fonalát kellett tovább vinnem, nekem kellett kidolgozni a költségvetési tervezés, a könyvelés, a mérlegbeszámoló és egyéb nyilvántartási rendszerek szabályait. A központi irányadás késett, így maradt idő a szakmai feladatokkal való ismerkedésre is Gyöngyi néni irányításával. Később is igyekeztem részt venni a szorosan vett levéltári feladatok megszervezésében, ellátásában, elsősorban az iratok rendszeresen szükségessé váló ártrendezése, költöztetése, a szakmai rendezvények szervezése és a pályázatok gazdasági előkészítése kapcsán.

Elmesélte nekem, hogy a levéltár Sopron város és Sopron vármegye levéltárainak 1950. évi egyesítésével jött létre, felölelve ezek történeti értékű iratait a megyén az 1578-tól induló vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvekkel, az 1597-től meglévő iratokkal. A városi levéltár gazdagsága kivételes a 4000 darab 1526 előtti oklevéllel, a több mint 350 kódextöredékekkel. Telekkönyvek, az 1535-től meglévő választott képviselő és a városi tanács jegyzőkönyvei, iratai, 1617-től a hagyatéki leltárak kötetei, polgárkönyvek, számadáskönyvek, tanácsulési jegyzőkönyvek, melyekből nyomon lehetett követni a város életét. Kívülállóként szinte megbénított ez a tömény információ halmaz. Láthatta rajtam az ijedelmet, így a kálýhától elindulva egyszerű reponálással, a kiemelt iratok visszahelyezésével kezdtem levéltári tevékenységemet.

A közelmúlt irataival is foglalkozott, az iratképzőktől, köztük a város egyes osztályairól bekerült dokumentumokkal, amelyeket alkalmassá kellett tenni a levéltári kutatásra. Túloznék, ha azt mondanám, hogy minden anyag szakértője volt, de nagy biztonsággal tudta, mi hol található a több ezer méternyi irathalmazban, mihez kell nyúlnia a kutatóknak bizonyos témák feltárásához. Segítette ebben a német nyelv ismerete, melynek a szakmai szókincsét is elsajátította.

Az évek során sok fiatal tudományos kolléga került a levéltárba. A nevükben is mondhatom, hogy az iratanyag megismerésében kompetens és önzetlen segítséget nyújtott nekik. Szorgalmukat, a szakma iránti elkötelezettségüket mindig nagyra becsülte. Az érdeklődés és a folyamatos tenni akarás meghozta a gyümölcsöt számomra is. Jó kolléganőm lett, de ez nem egyéni privilégium volt. Összetartó kis közösségben dolgoztunk, ami levéltáron kívüli programokban is megnyilvánult, amiket ő szervezett. Nem egyszer vendégül látott bennünket férjével, Imre bácsival a kertjükben és az otthonukban. Szerettük a

⁸ Tirnitz József levéltáros (1926–2007) 1947 tavaszától nyugdíjazásáig, majd 1992-től nyugdíjasként dolgozott a Soproni Levéltárban.

3. kép. Horváth Zoltán levéltár-igazgatóval és Tirnitz Józseffel az 1960-as évek elején.

főzési stílusát, a kreativitását, a jó hangulat mellett finomakat ettünk, jókat beszélgettünk. Minden korosztállyal szót értett, kedvesen, barátian közeledett ahhoz, aki igényelte. Bente volt a viccekben, az ugratásokban, ilyenkor a korkülönbségek eltűntek.

Mindig azt gondoltam, hogy a levéltárból megyek nyugdíjba, hogy egyszer én leszek Gyöngyi néni „utódja”, a levéltár megingathatatlan köve, az összetartó erő, hiszen ennek többször is hangot adott. A bizalmat megkaptam, elvileg átadta a stafétát, azután mégsem így alakult. Megtanultam, semmi sem állandó az életben, csak a változás. A levéltár egy központi átszervezés során elvesztette pénzügyi önállóságát, így a beosztásom gyakorlatilag megszűnt. Gyöngyi néni akkor már nyugdíjasként sem dolgozott az intézményben, sokan hiányoztak az induló közösségből, így én is elbúcsúztam. Utolsó munkanapomon végig jártam a termeket, raktárakat, nehéz volt hátra hagyni mindazt, amibe annak idején beleszerettem.

Gyöngyi nénivel szerencsére nyolc évig még együtt dolgozhattam a Soproni Szemle Alapítványnál. Csodáltam, hogy van még ereje, kedve, kitartása a munkához, ami neki utolsóként megmaradt. Örültem, hogy még sportol a barátaival, utazgatnak Imre bácsi-

val. Az utolsó két-három évben, amikor már nem dolgoztam az Alapítványnál, szem elől tévesztettük egymást. Amikor megtudtam, hogy gyengélkedik, még alkalmam volt találkozni vele, a kórházban és a szanatóriumban is. Megdöbbenett, hogy súlyos betegként úgy beszélt, mint aki a világ legtermészetesebb útjára lép, bánat és félelem nélkül. Utolsó alkalommal nem tudom, megismert-e, de kedvesen megsimogatott. Bizonyos vagyok benne, tudta, hogy utoljára.

„Talán egész életünkben embereket és helyeket gyűjtünk, amiket szeretünk, és ők lesznek a mennyországunk.”⁹ Hiszek benne, hogy ezt érezte ő is élete első és egyetlen munkahelyén, és ránk, egykori munkatársaira gondolva!

*Polgár Tamás*¹⁰

Egy pályakezdő visszaemlékezései

Amikor 1996-ban négy csodálatos év után végeztem a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola könyvtár–történelem szakán, majd júliusban a levéltártechnikusi szakirányból is sikeresen vizsgáztam, még nem tudtam merre sodor az élet. Somogyi diákként talán a kalandvágy hajtott, amikor jelentkeztem a tanszéken meglátott, a Soproni Levéltár által feladott álláspályázatra. A júliusi személyes meghallgatás után Turbuly Éva igazgató asszony felvett, így szeptember 2-án, egy esős, borongós napon beléptem a soproni városháza, majd az első emeleten a levéltár ajtaján. Minden új, minden szokatlan volt, a munkatársak, a város, az időjárás.

Szerencsére jó emberek és kiváló szakemberek közé kerültem. Ennyi idő távlatából visszagondolva nem is találhattam volna jobb helyet a levéltáros szakma alapjainak elsajátításához. Még megbecsült nyugdíjasként dolgozott az intézményben Tirnitz Jóska bácsi, akinél nagyobb tapasztalattal senki sem rendelkezett a soproni anyagról. Jóska bácsi egy folyosóval mögöttem ült, így bármikor kérhettem tőle segítséget. Tőle a szakma iránti alázatot, és azt a szemléletet kaptam, hogy a jó levéltáros legfontosabb ismerve az anyag ismerete. Mesteremnek Dominkovits Pétert tekintettem, aki akkor és most is hihetetlen tudással és szakmaszeretettel dolgozott, dolgozik. A levéltári kezelők közül Kiss Jánosné és Polán Miklósné avatott be a levéltár működésének legapróbb részleteibe. Csizmadia Lászlóné gazdasági vezető a pontos, szakszerű munkára nevelt. Hálás vagyok igazgató asszonynak, aki megértően kezelte ifjú kori ellenállásaimat és olyan feladatokkal bízott meg, amelyek a javamra szolgáltak. Ő adott Gyöngyi néni szárnyai alá, akiről csak évekkel később tudtam meg, hogy valójában Magdolnának hívják. Nyugdíjasként korlátozott óraszámban dolgozott, de a levéltár minden zegét-zugát ismerve nem tudtam olyan kér-

⁹ Idézet az Itt a földön (Aqui na Terra) című portugál filmből. 1993.

¹⁰ A szerző a Soproni Levéltárban kezdte szakmai pályáját, napjainkban a MNL Somogy Vármegyei Levéltárának igazgatója.

dést feltenni neki, amire ne kaptam volna határozott, használható választ. Az első perctől kezdve partnerként kezelt és amikor a levéltárban járt, mindig megkérdezte, hogy vagyok, mit csinálok. Első levéltári rendezéseimet az ő iránymutatása alapján végeztem. Szívesen gondolkodom vissza ezekre az időkre. A Soproni Levéltárat a kollégák közti jó hangulat jellemezte. Amikor sikerült beilleszkednem, én is részesévé váltam a pakolás napok utáni közös főzéseknél, programoknak. Gyöngyi néninél is voltunk a Virágvölgyben, ahol férjével, Imre bácsival látott vendégül bennünket. A kollégák akkoriban megosztották egymással örömeiket és bánatukat, ahol tudtunk, segítettünk egymásnak.

Gyöngyi néni mindenkivel jóban volt, csak annyit mondott, „Na helló” és rögtön egy hullámhosszra került beszélgető partnerével. Nemcsak a levéltári, de a városi történésekkel is tisztában volt. Tőle tudtam meg, ki kicsoda Sopronban, ő avatott be Sopron múltjába is. Vidám órák voltak, amikor Horváth Zoli bácsi is bejött kutatni az intézménybe. Ilyenkor Gyöngyi nénivel és Polán Miklósnéval gyakran segítettünk az egykori igazgatónak. Gyöngyi nénit mindig vidámság és derű lengte körül!

Az élet visszahúzott szülőföldemre, de a Sopronban eltöltött négy évre ma is szívesen emlékezem. Amikor Sopronban jártam, gyakran találkoztunk Gyöngyi nénivel, hol a levéltárban, hol az evangélikus gyűjteményben. Köszönettel, örömmel és hálával gondolok Rá!

Remélem ő is örül, ha látja, mi lett az egykori levéltáros palántából, akivel 25 évvel ezelőtt jó szívvel foglalkozott!

Alpárné Szála Erzsébet¹¹

Gyöngyi

Emlékezni nehéz. Kedves munkatársam, barátnóm már nem lehet velem többé. A levéltáros Varga Imréné, sokak Gyöngyi nénije halála nagy veszteség a szakma és a kutatók számára.

Felejthetetlenek azok a napok, amelyeket együtt tölthettünk Sárospatakon, Egerben, Budapesten az évenkénti evangélikus levéltári konferenciáinkon. Néha, szép nyári napokon az ő kertjükben, a Virágvölgyben szőttük terveinket. Szóttessékkal ízlésesen berendezett házacska állt a kertjük elején. Hosszú, ám keskeny parcellájuk tele volt szebbnél szebb virágokkal, gyümölcsfákkal. Ha érett a cseresznye, a körte, mindig hozott belőle közös munkahelyünkre, ahova már nyugdíjasként került, sokáig párhuzamosan dolgozva régi és új munkahelyén. Néha nálam ültünk össze egy-egy estére, Gyöngyi, a férje Imre, és én. Szép volt az együttlét velük, lazán, könnyedén folyt a szó egy csésze tea, vagy egy pohár bor mellett.

¹¹ Professor emerita, a Soproni Evangélikus Levéltár egykori igazgatója, a Liceum műemléki könyvtárának könyvtárosa.

Két évtizeden át dolgozhattam vele a Soproni Evangélikus Gyűjteményekben. Széles tárgyi tudású, okos munkatársam volt. Sokat tanultam tőle a levéltári munkában. Nyugdíjasként heti két munkanapot töltött a soproni evangélikus levéltárban, ám, ha a munka mást igényelt, mint például a könyvtár, a levéltár, a múzeum költöztetése, mindig számíthattam rá, legyen az több munkanap, vagy akár hétvége.

Munkáját dicséri az evangélikus levéltár szakszerű működése, a kutatókkal való kapcsolattartás, segítségnyújtás a források gyűjtésében, pályázatok útján a levéltár tárgyi és szakmai munkafeltételeinek javítása. Mindig részt vett a levéltári, könyvtári és múzeumi pályázatok összeállításában, lebonyolításában. Érdeklődő volt. Észrevette, hogy kinek és miben segíthet. Sokan fordultak hozzá segítséget kérve családfájuk kutatásához. Sopronról, a soproni családok történetéről hihetetlen ismerete, tudása volt. Közvetlenség, szerénység jellemezte.

Aktivitása is irigylésre méltó volt. Egyházi gyűjteményünk különböző programjain rendszeresen részt vállalt. Előadásokat tartott az evangélikus imateremben az egyházközség régi alapítványairól, Torkos József lelkészi tevékenységéről, Payr Sándor munkáiról. Cikkeket írt a Soproni Szemle számára a kitelepítésről, adatokat közölt a soproni és Sopron megyei lelkészek leveleiből, vagy megemlékezést írt a líceum egykori tanáráról, Kleebhatt Hermannról.

Varga Imréné Gyöngyi a levéltár kiadványainak elkészítésében is oroszlánrészt vállalt. A „*Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez*” című három kötetes munka kiadásában ő végezte a legaprólókosabb munkát: a különféle mutatók összeállítását. Levéltári könyvkiadásunkban fáradhatatlan és hihetetlenül pontos munkát végzett. Közreműködött a Múzeumi éjszakák programjain, részt vett az időszakos kiállítások rendezésében. Több alkalommal mentünk együtt Budapestre a Gyűjteményi Tanács üléseire is, ahol értékes hozzászólásaival mindig segítette munkánkat. Sohasem húzódozott a feladatoktól. Örült minden elért eredménynek, legyen szó pályázatokról, új polcok beszerzéséről, addig még fel nem dolgozott iratállomány rendszerezéséről, vagy egy ideiglenes kiállítás rendezéséről.

Szeretett élni, tenni, dolgozni. Tervei voltak a mindennapokra, s terveihez, tenni valóihoz társakra, csoportra is lelt. Kosarazott, tekézt a régi sporttársakkal. Kirándulni is gyakran jártak. Kapcsolatunk több volt egy nagyon jó munkatársi kapcsolatnál, baráti volt. Tudtunk egymás örömeiről, bánatairól, gondjairól. Ismertük egymás családját. Nagyon büszke volt unokáira, Katusra, Petire és Tündire. Tanulmányaikról, vizsgáikról, sikereikről mindig részletesen beszámolt. Szoros volt kapcsolata a családjával, fiaival, menyével, unokáival, sőt, az utolsó években dédunokáival is sokat büszkélkedett.

Szeretetre méltó ember volt. Sokaknak, családnak, barátoknak, munkatársaknak, ismerősöknek nagyon hiányzik. Vigaszt jelent a tudat, hogy ismerhettem, hogy két évtizedig munkatársa lehettem.

Emlékezés Varga Imréné Gyöngyire

Közel azonos időben kezdődött három levéltári alkalmazott munkaviszonya: Győrben Németh Klárióé, Sopronban Gálos Gyöngyié (Varga Imréné), Szombathelyen pedig az enyém. Akkoriban, az 50-es évek végén, a 60-asok elején az állami levéltárakban nagyon kevesen dolgoztunk, az igazgatótól a takarítóig 5-7 fő összesen. Gyakran emlegettük találkozásaink során, hogy nem volt könnyű számunkra a kezdet, kevesen voltunk, sokféle feladatot kellett ellátnunk. Iratátvételek, selejtezések, segédletkészítés, a kutató- és ügyfélszolgálat, raktári átcsoportosítások, gazdasági ügyintézés, adminisztráció. Valójában szinte minden levéltári tevékenység szerepelt a munkaköri leírásunkban. Igazgatóink „mélyvízbe dobtak” bennünket, de örültünk, hogy dolgozhatunk. Segítőkéz, támogató közösségben sajátítottuk el azt az ismeretanyagot, tudást, amivel évtizedeken keresztül helytállhattunk.

A Zala Megyei Levéltárban akkreditált tanfolyamon résztvevő vasi és zalai kollégákkal 1981-ben a Soproni Levéltárban szakmai tapasztalatcserén vettünk részt. Emlékezetes marad számomra, amint Gyöngyi – más kollégákkal együtt – nagy-nagy szeretettel kalauzolt, tájékoztatott bennünket. Érzékeltetni lehetett, hogy soproni kötődése, szakmai tudása, a gyakorlat során megszerzett anyagismerete révén milyen felkészülten tudta segíteni és kiszolgálni az ügyfeleket, kutatókat és helytörténészeket. Örültünk annak, hogy saját kutatásai eredményeként egyre több publikációja jelent meg (4. kép).

4. kép. Nyugat-dunántúli levéltárosok szakmai kirándulása a Soproni Levéltárban 1981.
Középen kockás mellényben Tóth Gabriella

¹² Nyugalmazott levéltáros, MNL Vas Vármegyei Levéltár.

A Magyar Levéltárosok Egyesületének egyik vándorgyűlésén kellemes napokat töltöttünk el együtt, szobatársakként is Noszvajon. A szakmai beszélgetés esténként a szálláshelyen is folytatódott. Felidéztük a hasonló feladatokkal, gondokkal küszködő hétköznapiakat, a gyűjtőterületen végzett kalandos iratfelderítéseket, egyes iratképzők pincéiben, padlásain; az iratátvételeket, sikeres helytállásunkat a levéltárat felkereső ügyfelek jogbiztosító iratainak feltárásában. Míg a vándorgyűlés résztvevőinek a szabadidős programot a szaunázás, a pihenés jelentette, mi Gyöngyivel a De La Motte kastély kristálytisztá levegőjű parkjának fakülönlegességeiben, díszcserjéiben gyönyörködtünk. Ő is nagyon szerette a természetet. Sétánk során Felhő Ibolya, Harrach Erzsébet csatlakozott hozzánk. Szívesen és örömmel hallgattuk Gyöngyit, aki Sopron és környéke természeti szépségeiről, a Virágvölgyben lévő kertjükről, az ott végzett tevékenységeiről mesélt.

Gyöngyi, Klári és én nyugdíjazásunk után részfoglalkozásuként tovább dolgozhatunk. Az aktív időszakot követően kapcsolataink lazábbak lettek. 2020-ban még terveztük, hogy Győrben, Klári lakásán újra összejövünk egy kis „múltidézésre”. Sajnos erre a covid járvány és Klári decemberi váratlan halála miatt nem kerülhetett sor. Szomorú és fájdalmas érzés, hogy most már Gyöngyivel sem találkozhatok. Kedves, közvetlen, barátságos lényét nem felejttem el.

*Németh Ildikó*¹³

Emlékezés Gyöngyi néniére

Varga Imréné – vagy ahogy mindenki ismerte és szólította – Gyöngyi, a Soproni Levéltárban töltött 42 évnyi munka után 1995 végén ment nyugdíjba, jómagam fiatal levéltárosként az ő „helyére” érkeztem 1996-ban. Gyöngyi tovább dolgozott nyugdíjasként a levéltárban, amelynek minden szegletét ismerte. A levéltári munka elengedhetetlen része az iratanyag minél részletesebb ismerete – egy olyan korban, amikor a digitalizáció még gyerekcipőben járt, valóban hosszú évek tapasztalata kellett ahhoz, hogy a levéltáros tudja, melyik raktárban, melyik polcon található a kérdéses irat. Gyöngyi néni tudta, és mindig szívesen segített kollégának, kutatónak egyaránt. Időnként egy-egy különlegesebb iratcsoportról, témáról publikált is, a későbbiekben nem egyszer használtuk például a soproni újságokról összeállított bibliográfiáját, vagy a régi naptárak leírásait, ha keresnünk kellett valamilyen vonatkozó anyagot. Imponáló volt, ahogy a „hol van ez vagy az az irat?” kérdésre kapásból tudta mondani, hogy „menj hátra ebbe vagy abba a raktárba, bal kéz felől a harmadik polcon, a második dobozban megtalálsz”. A Soproni Szemle szerkesztőségében is együtt dolgoztunk hosszú évekig, az aprólékos előkészítési munkát, a szerkesztőségi és szerkesztőbizottsági tagokkal és a nyomdával való kapcsolattartást, az adminisztrációt, a 2000-es évek elején írott pályázatok összeállítását mindig gondossággal végezte, a szerkesztőségi ülésekre saját készítésű süteményekkel érkezett – egyszerűen a megbízható háttérrel teremtette meg nekünk.

¹³ Történész, múzeumpedagógus, Soproni Múzeum.

Gyöngyire emlékezve

A múlt század hetvenes éveinek közepén kézhez vett történelemtanári diplomám azt igazolta, hogy a munkavállaláshoz kötelező tantárgyakat – köztük a „forrásismeret” stúdiumot is –, tiszteleggel abszolváltam. Kétségtelen, hogy mint kor- és évfolyamtársaim mindegyike, egy éven keresztül, heti két órában hallgattam előadást a történelem segéd tudományairól. Hallottunk ott kútfőkről, forráskiadványokról és szöveggyűjteményekről, oklevéltanról és hozzá köthető naptárakról, címer- és pecséttanról, írás- és pénztörténetről, anyakönyvekről, gyülekezetek háztörténeti jegyzőkönyveiről, régészetről, néprajzról, muzeológiáról, és természetesen a levéltárakról is.

Mint látjuk, a tematika felettebb gazdag, a rendelkezésre álló idő azonban igen szűk volt. Az egyes segéd tudományok megismeréséhez az adott évtizedben még nem álltak rendelkezésre megfelelő jegyzetek, ezért az egyes tudomány szakok módszertanilag is legfontosabb publikációinak kötelező olvasmányként való feldolgozásán túl, másra nem jutott idő. E kevés időből viszonylag a legtöbbet a levéltárak gyűjtött anyagának ismer tetésére szentelte tapasztalt előadónk, mert saját gyakorlatából jól tudta, „egy átlagos történelemtanár”, ha ráérő idejében kutatásra adja a fejét, általában a család-, az intézmény-, avagy a helytörténetírás területén munkálkodik majd. Ezért a levéltártudomány tárgyalásakor elsősorban a nagy tömegű, az alap- és középszintű hivatalok ügymenetében keletkezett, kevésbé elegáns iratcsoportokról esett szó. Ezek megismeréséhez az előadásokon elhangzottakon túl, tulajdonképpen egyedüli támaszként, mintegy tankönyvként forgattuk az Országos Levéltár és a Központi Statisztikai Hivatal összefogásával kiadott, Kovacsics József által szerkesztett kézikönyvet.¹⁵ Ami keveset a levéltárakról megtudhatunk, az ebből a kötetből származott, mert valódi dokumentum közelébe csak az egy alkalomra korlátozott levéltár látogatáson kerülhettünk. Ott és akkor a debreceni levéltár munkatársai kitétek egy hosszú asztalra jó pár szépen kalligrafált iratot (talán céh- és/vagy mesterlevelek is voltak közöttük?), több díszesen kötött jegyzőkönyvet, melyeket szabad volt kézbe venni és lapozni is, majd elámulni a polcokon kilométer hosszan, szépen rendezett dobozok és iratkötegek tömegén. Ennyi volt a találkozásunk az „eredeti forrásokkal”, ami talán egészen kicsivel többet adott, mint pánccélüveg mögött csodálni a nagyszentmiklósi aranykincset ...

E hosszas bevezetést csak azért voltam bátor megtenni, hogy érzékeltessem, milyen sok mindenről hallottam – és mennyi-mennyi mindent nem tudtam, amikor 1975 őszén hivatali főnököm elvitt a Soproni Levéltárba és bemutatott az intézmény igazgatójának,

¹⁴ Etnográfus, muzeológus, Soproni Múzeum.

¹⁵ Kovacsics József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Budapest, 1957. A kötet a 20. század első fele jeles tudósainak tollából közölt feltáró, a témában alapvető tanulmányokat. A szerkesztő mellett a mű szerzői voltak Acsádi György, Bakács István, Bottló Béla, Dávid Zoltán, Felhő Ibolya, Ila Bálint, Maksay Ferenc, Thirring Gusztáv, Trócsányi Zsolt.

kérve a támogatását kitűzött munkámhoz, a Fertő-vidék 19-20. századi gazdaság- és társadalomtörténeti viszonyainak megismeréséhez. Az akkor megkaptam – később viszont elbizonytalanodó – ígéret után azonban megkaptam a lehető legnagyobb, életre szóló segítséget, amikor direktor úr „a Gyöngyi” (sic!) gondjaira bízott mondván, az adott korszak községi és uradalmi iratanyagának ő a leghivatottabb ismerője. Ez így is volt, mert az elkövetkező hónapokban folyamatosan kaptam tőle a silabizálendő anyagot. Szándékosan használom a bizonytalanságra utaló kifejezést, mert az elém tett vegyes iratokat lapozva szó sem volt „biztos olvasatról”. A nehéz kezű mesteremberek verébfej betűkkel írt számadásainak, a gazdatisztek és községi tisztviselők rövidítésekkel, mértékegységekkel, latinból magyarított kifejezésekkel tűzdelt feljegyzéseinek előbb a kibetűzése, később a „megértelmezése” is gondot jelentett még annak ellenére is, hogy az etnográfusi képzettség és gyakorlat sok buktatón átsegített. Munka közben gyakoroltam be a mesterséget, de bizony még „a magam kárán való tanuláshoz” is igen hathatós segítségre volt szükségem, amit Gyöngyitől minden fenntartás nélkül megkaptam. Megértéssel kezelte járatlanságomat és magától értetődően osztotta meg velem évtizedes gyakorlatban szerzett tudását és rutinját. Nem csak felolvasta a számomra érthetetlen sorokat, hanem rávezetett a zsinórírás előtti korszak (a régies kurzív kézírás technika) betűformáinak felismerésére, a lúd-, vagy acéltollal írott szövegek karakterformálási sajátosságaira. Nem egy rögtönzött „szövegolvasási szemináriumot” köszönhettem neki, hiszen a más-más kéztől származó iratok még azonos betűtípus és írásmód mellett is változó írásképet adtak. Mivel ez a lassú tanulási folyamat szorgos munkát igényelt, egy idő után „gyanús lett a felsőbbségnek” rendszeres és hosszas levéltári jelenlétem, ami mint kiderült, kritikus évtizedek forrásait bolygatta. Ettől kezdve, a békesség megőrzése érdekében, Gyöngyi nem csak tanítványának, de barátjának, mi több cinkosának is fogadott, és jöttek a telefonok a „tisza levegős” napokról, amikor keresztkérdések és megjegyzések nélkül lehetett átnézni pár doboznyi, előkészített anyagot. Daliás idők voltak.

A segítségével végzett munkák következő időszaka a rendszerváltás utáni pár esztendő volt, amikor a tervezett városmonográfia előkészítése okán, az építészettörténeti kutatások megalapozására, dokumentumgyűjtésbe kezdtünk. Az új vezetés valódi támogatását élvezve bebocsáttatást nyertünk a korábban zárt raktárakba, lehetőséget kaptunk az építési hatóságok terv- és iratanyagának saját kezűleg való kiemelésére és lemásolására. Korábban, a városi Ingatlankezelő Vállalat már finanszírozott egy iratfeltárást, mely során az államosított bérházak és egyéb épületek karbantartási munkáit megkönnyítendő, a levéltár munkatársai a városi építési hatóságok archivált anyagainak jelzeteit gyűjtötték ki, majd a cédulaanyagot utca és házszám szerinti sorba rendezték. Gyöngyi természetesen abban a katalogizálásban is tevékenyen részt vett, s amikor a másolatkészítő munkánkba belekezdtünk, messzemenő támogatását élvezhettük. Amellett, hogy a mutatózott anyag megkeresésének, a kiemelés jelzésének és a tervanyag lelkiismeretes reponálásának szigorú levéltári rendjébe bevezetett, megosztotta ama tapasztalatait is, hogy a még feltáratlan iratcsoportok között miként lehet további dokumentumokat keresni és azonosítani, milyen utalásokon érdemes a siker reményében elindulni. Ez a tudás csakis annak van a

5. kép. Askercz Éva művészettörténéssel annak 70. születésnapjára köszöntésén. Budapest, 2008.10.09.

Fotó: Kücsán József

kisujjában, aki az iratrendezésekben évtizedes gyakorlattal rendelkezik, s tisztában van az iratképző hatóságok működésének minden apró részletével, átadása pedig jóval több, mint egyszerű ajándék!

Ezek után természetes volt, hogy amikor az ezredfordulót követően előbb a bordézsmajegyzékek, majd a hozzájuk köthető birtokkönyvek tanulmányozásához fogtam, kérdéseimmel és kétségeimmel ismét hozzá fordultam. Hamar kiderült, hogy nemcsak a belvárosi, vagy várkerületi neves (és/mert gazdag) polgárcsaládokkal kapcsolatos tárgykörökben tájékozott, de számtalan külvárosi iparos-, illetve gazdapolgár család ház- és szőlőbirtokainak, vallási hovatartozásának és házassági kapcsolatainak is avatott ismerője. Vagy ha nem, akkor biztos tanáccsal tudott szolgálni, hogy miféle további iratcsoportban lenne tanácsos keresni ezeket. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy egyszer-másszor ezek a speciális (néha egyéni) jegyzői rövidítésekkel zsúfolt, gót kézírással készült jegyzékek neki is fejtörést okoztak, s az olvasatukban nem volt bizonyos. Ám ilyenkor a „nem baj, gyere, megkérdezzük Gömbit” megjegyzéssel spontán konzultációt kezdeményezett.¹⁶ Ezek a végigélt „tanakodások” ugyancsak felértek egy szeminári-

¹⁶ A mai napig sem tudom, hogy a Gyöngyihez hasonlóan kedves és mindig segítőkész, halk szavú Tirnitz Jóska bácsi vajon miért viselte a szűk baráti köre által használt „Gömbit” vulgót?

ummal! Ilyenkor a tanácstalan kutató élőben tapasztalhatta, hogy a nagy tudású profik a saját, korábbi jótanácsaiknak megfelelően lapoznak előre-hátra az iratban, s keresnek hasonló írásképu/betűformájú biztos olvasatú szavakat (adott esetben keresztneveket vagy dűlőneveket), melyeket mankóul használhattak a kérdéses szövegrész feloldásához. Ezer apró trükk, példa és ötlet repkedett ilyenkor, ráadásul tanított és kicsi vigaszt adott a tapasztalat, hogy még nekik sincs a köpenyzsebükben a bölcsek köve.

Kapcsolatunk nem szakadt meg akkor sem, amikor Gyöngyi nyugdíjba (de nem nyugalomba) vonulása után a Soproni Szemle titkári teendőit is magára vállalta, bár a levéltári munkával sem hagyott fel. Elfogadta a felkérést az evangélikus gyülekezet iratanyagának rendezésére, ami tulajdonképp a levéltárteremtést jelentette. A Szemle szerkesztőségi üléseit attól kezdve rendszeresen a gyűjtemény kutatószobájában tartottuk és az évek alatt módunk volt látni, ahogyan az iratok a helyükre kerültek és a vegyes állományú irattárból rendezett levéltár született. Azt hiszem, szakmai tevékenységének ez lett a méltó befejezése – még ha ő nem is így élte ezt meg (5. kép).

A fenti bekezdések mindegyikében említettem a hatalmas tudást és tapasztalatot, amit több évtizedes szorgos munkája során szerzett, s amit velünk kezdő és tájékozatlan kutatókkal gondolkodás nélkül megosztott. Végezetül viszont külön is hangsúlyozni szeretném, hogy tapasztalatom szerint ezt a nehezen szerzett szakértelmet nemcsak önzetlenül, hanem a szakmai féltékenység minden jele és megnyilvánulása nélkül adta át nekünk, mert talán épp a hatalmas anyagismeret birtokában azt is tudta, hogy az általa (is) rendezett források kimeríthetetlen lehetőséget nyújtanak kutatók és érdeklődők számtalan generációjának. Jut is, marad is bőséggel mindenkinek. Ennek biztos tudatában mert, akart és tudott adakozó lenni, melyért sokan tartozunk neki köszönettel, megbecsüléssel és sajnos már soha le nem róható, örök hálával.

*Baranyai Lenke*¹⁷

Varga Imréné emléke

Gyöngyiről a meleg nyári levéltárba bezárt órák jutnak eszembe, amikor a tanévzáró után elkezdtem a kutatásaimmal foglalkozni. Akkortájt, az 1970-es években még nem álltak a rendelkezésünkre modern eszközök, az adatokat cédulákra írtuk, és egy-egy forrásból jegyzeteket készítettünk. Ez elég monoton munka volt, nem egyszer csak csekély eredményt hozott. Mégis szívesen dolgoztam másokkal együtt a patriarchális légkörű intézményben, amelynek minden munkatársa együttműködött a kutatókkal.

Először Gyöngyi barátságos mosolyát ismertem meg, ahogy a hátsó teremből előre jött valamiért, és tekintetével megsimogatta az embert. Amikor már a kutatószolgálatban dolgozott, az anyagismeretét csodáltam meg. Nemcsak gyorsan hozta a kért dokumen-

¹⁷ Nyugalmazott középiskolai tanár, helytörténész.

tumot, de tanácsot is adott, hol lehetne még anyagot keresni az adott témához. Gyakran segített, ha elakadtam egy-egy kézírásos forrás betűinek a böngészésében.

Az országos tanulmányi versenyre készülő, dolgozatot író tanítványaimat is támogatta munkájukban. Ifjú Történelembarát Köröseimet jó érzékkel vezette be a forrásokat őrző intézmény történetébe, keltette fel érdeklődésüket a múlt iránt. A levéltár vármegyei épületében megmutatta a szépen faragott szekrénybe rejtett, a szomszédos terembe vezető titkos ajtót, és megengedte, hogy a gyerekek megkeressék a céhláda rejtett zárnyílását.

Betegségének, majd halálának a híre megrendített bennünket. Szeretetük jeleként sokan elkísérték utolsó útjára. Ott tudtuk meg, hogy az anyakönyvbe bejegyzett keresztnéve Mária Magdolna Terézia. Ő azonban a becenevét adó családjának és nekünk is egy Igazgyöngy volt!

*Dominkovits Péter*¹⁸

Mondj egy dalt azokért...

Életkoromból, életutamból adódóan nagyon keveset dolgoztam Varga Imréné Gyöngyivel együtt Sopronban. Ezért engedtessek meg, hogy nem annak a néhány emléknek a csepepeit rakjam egybe, hanem első személyes találkozásunkat elevenítsem fel. Az 1980-as évtizedben járunk, amikor én még a győri Xántus János Múzeum (ma: Rómer Flóris Múzeum) könyvtárosa voltam, és az akkor az egyetlen győri levéltárban dolgozó Néma Sándorral kutatás céljából jöttünk Sopronba. Ez az 1980-as évtized második felében történt, azt követően hogy a megyei tanács Gecsényi Lajos vezetésével létrehozta az egységes irányítású megyei levéltári igazgatóságot. Az említett vezető korrekten és konstruktívan együtt dolgozott a Sopront vezető igazgató kollégával, Horváth Zoltánnal.¹⁹ Ez volt az az időszak, amikor először találkoztam személyesen Gyöngyi nénivel. Gecsényi direktor úr már Győrben felkészített a kutatóútra bennünket, jelezve, hogy Zoli bácsi biztos most is el lesz foglalva Sopron címere kapcsán, valószínű, hogy kevés ideje lesz ránk, és így átad bizalmasának, és jobbkézének, Varga Imréné Gyöngyinek. Valóban így történt. Egy rövid és udvarias beszélgetést követően Zoli bácsi átadott bennünket Gyöngyinek, aki a kutatóterem tavaszi hangulatot árasztó zöld asztala mellé invitált mindkettőnket. Ahogy jeleztük számára, hogy Szany mezővárosra kutatónánk, Gyöngyi rutinos karmesterként vezényelte a teljes kezelői kart, akik (Kóczán Judit, Koloszar Andrea, Molnár Lászlóné Ani, illetve Hoffer Imre voltak). Ők egy kétfülű fonott kosárban hozták a kötetekbe kötött

¹⁸ Történész, levéltáros, levéltár-igazgató, MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára.

¹⁹ *Gecsényi Lajos*: Tartalékban. Levéltárosok a történettudomány háttérében. In: A magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk.: Gecsényi Lajos–Izsák Lajos Budapest, 2011. 891–901., különösen: 895.

6. kép. Szemle szerkesztőségi ülésen a Városszépítő Egyesület helyiségében 2008. Fotó: Kücsán József

18. századi vármegyei adóösszeírásokat. A felmerülő szakmai kérdésekben (nyelv, paleográfia) Szakács Anita segítségét kérhettük. Mi Sándorral sebesen lapoztunk, és gyorsan igyekeztünk jegyzetelni. Munkánkat meggyorsította, hogy Németh Ferenc a Zoli bácsi által szerzeményezett cseh gyártmányú xerox géppel készségesen lemásolta a kért oldalakat. A kutatást befejezve, cédulákkal és fénymásolatokkal megpakolva igyekeztünk a vasútállomásra. Tisztában voltunk mindketten azzal, hogy a kutatóút sikeres lebonyolítását jelentős részben Gyöngyi rutinjának és segítségének köszönhetjük.

*ifj. Sarkady Sándor*²⁰

Emlékeim Gyöngyiről

Már kisdíakként is sokszor találkoztam Varga Imrénével, Gyöngyivel, de maradandó emlékeim róla főiskolás, majd egyetemi éveimhez köthetők. 1986-ban konzulensem, dr. Varsányi Péter István javaslatára szakdolgozati témám a Soproni Nemzetország története volt. Az akkor ifjú kutatót ő segítette át a holtpontra. Ma is hallok kedves hangját: „Sanyi!

²⁰ Történész, tudományos kutató, Soproni Egyetem.

A tanácsi jegyzőkönyvek átnézése és kijegyzetelése után ennek az iratanyagát ne magyarul keresse. A fond a „Nationalgarde Oedenburg.” címszó alá lett besorolva.” Figyelme, segítőkészsége legendás volt. Gótbetűs német levelek kiolvasásánál és feloldásánál gyakran segítette munkámat. Bármilyen témában is kutattam, vagy anyagot gyűjtöttem a levéltárban (Sopron országgyűlési képviselői, Soproniak a Don-kanyarban, a város II. világháborús megpróbáltatásai) bizalommal fordulhattam hozzá. Gyöngyi mindennek tudta a helyét a számára nagybetűs Soproni Levéltárban. Mindenkihez volt egy-egy kedves szava. Nagyon jólesett az embernek, ha rákérdezett: „Melyik munkád fog megjelenni? Most éppen milyen témán dolgozol?” (6. kép)

Örömmel tölt el a tudat, hogy éveken keresztül munkatársa lehettem a Soproni Szemle kuratóriumi ülésein. A Szerkesztőség titkáráként mindig időben és mosolyogva érkezett. Ha furdalt a kíváncsiság, gyakran rákérdeztem, mi fog bekerülni a következő számba? „Várjuk meg a napirendi pontot” – válaszolta nevetve, majd ismertette az aktuális szám tartalmát. Ha valamivel el voltunk maradva, szelíden figyelmeztetett bennünket feladatainkra. Megbeszéléseinken felhívta a figyelmünket mindazokra a kortársakra, akiket illő a Szemleiben köszönteni vagy búcsúztatni. Most tőle búcsúzott fájó szívvel a Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltár, a Soproni Szemle, a Soproni Helytörténetek Asztalársasága. Utóbbinak Gyöngyi 1971-től alapító tagja volt. Mindazok emlékeznek rá, akik szerették és tisztelték őt. Kisugárzása, szelíd lénye, munkás élete, példaadása velem marad.

7. kép. A Soproni Levéltár munkatársai az 1980-as évek közepén. Balról jobbra: Németh Ferenc, Hoffer Imre, Ivancsics Kálmán, Radó József, dr. Horváth Zoltán, Varga Imréné, Tirtitz József, „Kovács néni”.

TÍZ NEMZEDÉK: TRADÍCIÓ ÉS MEGÚJULÁS AZ EGYKORI SOPRON VÁRMEGYE TERÜLETÉN

DOMINKOVITS PÉTER | Bevezető

A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára 2022. június 13-án tartotta a Tradíció és megújulás az egykori Sopron vármegye területén, 1767–1989 című szakmai konferenciáját. Az itt elhangzott előadások kéziratá érlelt változataiból közöl számunk egy csokorral. A konferencia együttműködő partnere az MTA Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport volt, a rendezvényt a Nemzeti Kulturális Alap támogatta. Dr. Simon István, Sopron Megyei Jogú Város alpolgármesterének köszöntő szavai után Ö. Kovács József professzor, a Magyar Nemzeti Levéltár tudományos igazgatójának az ún. vidéki Magyarország kutatására fókuszáló szakmai bevezetője hangzott el. Ezt követte a kutatócsoport vezetője, Horváth Gergely Krisztián előadása „Sopron megye a 18. század első harmadában Perjés Géza gyűjtésében” címmel. Harmadikként a házigazda, Dominkovits Péter előadására került sor, aki „Birtokosok és birtokviszonyok Sopron megyében a Mária Terézia-kori úrbérrendezés idején” címmel adott elő, ami még abban az esztendőben az *Arrabona Regionális Tudományos Évkönyv* hasábjain (2022. évi 60. kötet) napvilágot látott. Jankó Ferenc egyetemi docens „A kultúrsarok gondjai – Sopron vármegye fejlődése Bécs déli hátszögében” címmel tartott előadást, ami után Szulovszky János tudományos főmunkatárs *A kisipar és kiskereskedelem helyzete Sopronban a 19. század utolsó harmadában* című előadása következett. Őt a Magyar Nemzeti Levéltár szakemberei követték. Csekő Ernő „Gondolatok a századforduló Sopron és Sopron vármegye politikai képének sajátos vonásairól” címmel tartott szubjektív hangvételű előadást. Suslik Ádám levéltáros „A katonai igazgatás és annak hasznélvezői az első világháború idején” címmel számolt be friss kutatásairól. A konferencia lezáró előadása Fiziker Róbert főlevéltáros nevéhez fűződik, aki ezt „Szőnyegre hozás és szőnyeg alá söprés: a népszavazás a külügyi iratokban (1921–1938)” címmel tartotta meg.

A tanulmányok tematikájához szorosan kapcsolódik a jelen folyóiratszám Műhely rovatának két rövidebb írása is. Az első a 18. századi Sopron vármegye alispánját, Adelffy Antalt (1716–1771) mutatja be. A második Müller Paulin nagykereskedő (1819–1896) végakarátát teszi közzé magyar fordításban, aki a Soproni Kerületi Kereskedelmi- és Iparkamara elnöke volt 1880 és 1896 között. Az MTA Lendület programja Tíz nemzedék kutatócsoportja munkájáról már korábban is tudósított folyóiratunk. A csoport vezetője, Horváth Gergely Krisztián adott közre beszámolót a 2020 februárjában megrendezett uradalomtörténeti műhelyről a *Soproni Szemle* 2020. évi 4. számában.

Források és megközelítések

A török és kuruc háborúkat követő újrakezdés megkívánta az állam anyagi alapjainak felmérését is. A merkantilizmus irányába elmozduló Habsburg állam egyszerre kívánta elérni az adóbevételek növelését, egyszersmind az alattvalók jólétének emelését, egyúttal a – geográfiai értelemben is – rendies széttagoltságban, lényegében központi kormány-szervek nélkül működő magyar államiséget egy intézményesülő közigazgatás irányába terelni. E célok elérésében nagy szerepet szántak az adóösszeírásoknak, amelyek egyszerre voltak hivatva adatokat szolgáltatni úgy az ország nem nemesi társadalmának gazdasági erejéről, mint magáról a társadalomról is.² A 18. század első harmadában három nagy adóösszeírás is készült e célok érdekében. Az első 1715-ben, a következő ennek elégtelensége miatt 1720-ban,³ majd a harmadik – még mindig korrekciós szándékkal – 1728-ban. Utóbbi az Országos Levéltár állományában ugyan csak 11 megyére és 2600 településre maradt fenn (Bihar, Heves, Nógrád, Pest, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szepes, Tolna, Vas, Zala).⁴ E forráskorpusznak külön értéket ad, hogy a zsellérnépesség különféle csoportjaira is kiterjedt, továbbá mivel a jobbágyi jogállású földek számbavételével készült, az ilyen

¹ A tanulmány az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport területi egyenlőtlenség munkacsoportjában készült.

² *Perjés Géza*: A statisztikai szemlélet elemei a XVIII. eleji adóösszeírásokban. In: Statisztikai Szemle 46. (1968) 10. sz. 1038–1039. Az ország megismerése, intézményi háttér híján, egyéni vállalkozások keretében történt Bél Mátyás színre lépésétől egészen Fényes Elek munkásságáig, majd a statisztika intézményesüléséig. Áttekintően lásd *Dávid Zoltán*: Statisztikai adatgyűjtések Magyarországon a 18–19. században. In: Statisztikai Szemle 43. (1965) 5. sz. 513–524. és 6. sz. 625–638. A 18. századi Sopron megyére lásd *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása I. Szerk.: Kincses Katalin Mária, ford.: Déri Balázs, Földvály Miklós, Tóth Gergely. (Sopron Város Történeti Forrásai C/ sorozat, 2. kötet) Sopron, 2001.; Sopron vármegye leírása II. Szerk.: Kincses Katalin Mária, ford.: Tóth Gergely – Tuza Csilla. (Sopron Város Történeti Forrásai C/ sorozat, 3. kötet) Sopron, 2006.; Sopron vármegye leírása III. Szerk.: Kincses Katalin Mária, ford.: Tóth Gergely – Tuza Csilla. (Sopron Város Történeti Forrásai C/ sorozat, 4. kötet) Sopron, 2006.

³ *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a pragmatika sanctio korában 1720–21. Budapest, 1896.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Az 1720. évi országos összeírás (N 79).

⁴ MNL OL X MF 8374–8386. (1728 évi összeírások a budapesti és megyei levéltárakból: X 1856; 1876; 1886; 1930; 1933; 1941; 1947; 1970; 9671; 9733; 9588; 9706; 9765.

földön élő nemesek is összeírásra kerültek. (Tudomásunk szerint további megyék anyaga is fennmaradt megyei levéltárainkban, illetve a határon túli területeken, illetve Perjés is említi további két – Csongrád és Gömör – vármegye anyagát, de a megkezdett elemzésbe ezeket utólag már nem vonta be.⁵)

Az elsősorban hadtörténészként ismert Perjés Géza kiváló történeti statisztikusként felismerte az 1728. évi összeírás forrásértékét, s nagyszabású adatgyűjtésbe kezdett az 1960-as években. Munkája az akkor még gyerekcipőben járó számítástechnika miatt óhatatlanul is torzóban maradt. Ugyan eljutott a fenti tizenegy megye adatainak rögzítéséig, s egy-egy részlet kidolgozásáig, a kinyomtatott kódlapok legnagyobbbrészt érintetlenül maradtak fenn a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának óbudai részlegében, a KSH iratai között.⁶

Perjés Géza egy nagyobb, intézményi keretek között szerveződő kutatási program részeként kezdte meg az 1728-as összeírás vizsgálatát. A KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportjában 1960-ban indult meg e forrásanyag feltárása, míg Perjés 1962 és 1983 között volt e kutatócsoport munkatársa.⁷ Céljuk az volt, hogy az anyagot elérhetővé tegyék az akkor első lépéseinél járó számítógépes elemzés számára.⁸ 1968 októberében megjelent tanulmánya azt ígéri, hogy még az évben napilágot lát majd annak a forráskiadványnak az első kötete, amely az 1728-as összeírás táblázatos anyagait teszi közzé.⁹ Ez csak akkor lett volna lehetséges, ha a kötet ekkorra már túl van a nyomdai előkészítés fázisain, ennek viszont nincs nyoma Perjés Géza hagyatékában. 1974-ben „Az 1728. évi adóösszeírás gépi feldolgozásának terve” címmel tartott előadást Zalaegerszegen,¹⁰ azaz a hosszas nekikészülődés ellenére ekkor még mindig nem került sor az adatállomány adatbázissá alakítására, bár ennek folyamata 1972-ben megkezdődött.¹¹ Nemcsak a forráskiadás akadt el, de néhány áttekintő cikk s egy, Bihar megye viszonyait taglaló esettanulmányon¹² túl a további megyeelemzések is elmaradtak, feltehetően attól a felismeréstől sem függetlenül, amely a siker kulcsát abban látta, hogy „az irtatlan tömegű, kézi úton elvégezhetetlen számítások végrehajtásához milyen gépi kapacitást

⁵ *Perjés Géza*: Az 1728. évi adóösszeírás adatainak feldolgozása. In: Statisztikai Szemle 52. (1974) 11–12. 1069.

⁶ MNL OL Központi Statisztikai Hivatal XXXII-23-j-12 (ajándékok 1701–1990) Az 1728-as adóösszeírás feldolgozásának anyaga (Perjés Géza ajándéka) 28–85. doboz.

⁷ *Faragó Tamás*: Három évtized. A KSH Könyvtár Történeti Statisztikai Kutatócsoportjának története (1954–1985). Budapest, 2015. 104.

⁸ Ez volt az első kísérlet egy feudális összeírás matematikai statisztikai módszerekkel való elemzésére. *Perjés Géza*: Jelentés az 1728. évi adóösszeírás gépi feldolgozásáról. In: Agrártörténeti Szemle 20. (1978) 1–2. sz. 33.

⁹ *Perjés* 1968. 1044.

¹⁰ *Perjés* 1974. 1068.

¹¹ *Perjés* 1974. 1081.

¹² *Perjés Géza*: Bihar megye 1728. évi adóösszeírásának gépi feldolgozása. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve VI. Debrecen, 1979. 33–110.

tudunk biztosítani.¹³ Perjés vállalkozása kora lehetőségeit meghaladó terv volt, azt is rendkívülinek kell tartanunk, hogy egyáltalán a ránk maradt fázisig eljutott. Ha a mából tekintünk vissza, akkor viszont ismét csak arról szerezhetünk bizonyosságot, hogy Perjés Géza jövőbe látó, hosszú távon tervező tudós volt. Saját kutatásunk szemszögéből csak megerősíteni tudjuk azt a véleményét, hogy „[a] gépi tárolás szinte korlátlan lehetőségei módot adnak majd arra is, hogy az »adatbankot« folyamatosan újabb források adataival egészítsük ki, és talán ez lesz ennek az egész kísérletnek egyik legnagyobb és legmaradandóbb eredménye.”¹⁴

Kutatócsoportunkban arra vállalkoztunk, hogy – ellensúlyozva, egyúttal tesztelve az 1720-as összeírás vélelmezett torzításait – a kódlapokat visszafejtve újra alkossuk, majd elemezzük Perjés adatbázisát. Jelen tanulmányban Sopron vármegyét a forráskorpuszban található többi megyével összevetve vizsgáljuk meg, elsősorban a földhasználat és a társadalmi rétegződés szemszögéből.

Jóllehet az adóösszeírások – hasonlóan a vállalkozók mai adóbevallásaihoz – kevésbé alkalmasak arra, hogy azokból egyértelmű és pontos képet alkothassunk jövedelmekre és a nyereségre, azt mégis lehetővé teszik, hogy segítségükkel a prestatistikus kor népességére tehesünk becsléseket. Az is forrásértékük elfogadása mellett szól, hogy „hibáinknak bizonyos állandó tendenciájuk van”, így alkalmasak bizonyos összefüggések kimutatására.¹⁵

Perjés fő kérdése lényegében egyezik a miénkkel: a korabeli adóösszeírásokból vajon lehetséges-e rekonstruálni az egykori mezőgazdasági termelés viszonyait?¹⁶ Az agrárdominanciájú feudális gazdaságra vonatkozóan úgy is fogalmazhatunk, hogy a zömmel mezőgazdasági jellegű adatok bázisán a területi fejlettségnek, illetve a területi egyenlőtlenségeknek milyen mintázatai voltak a 18. század első harmadában.

Az 1728-as összeírás alapján elvben kilencvenféle adat mentén végezhető adatgyűjtés, de a kutató kezét sokszor megköti, hogy ezek eltérő mennyiségben és minőségben kerültek felvételre. Perjés Géza 1978-ban egy összegző tanulmányban foglalta össze az addig elkészült számításait.¹⁷ Már ebből tudható, hogy Sopron megye valamennyi – összesen 233 – településéről fennmaradt az 1728. évi összeírás anyaga (míg a három szabad királyi város kimaradt), de az elemszám rovatonként itt is folyamatosan változik. Ezzel együtt a többi tíz megye összevetésében Sopron megye anyaga jóval adatgazdagabb.

Lényeges, kvantifikálható információkat is tartalmaz a táblázatos részt követő 13 kérdésből álló *descriptio* is, még ha itt a válaszadás mélysége még erősebben ingadozik is. Országos kitekintésben 80 % feletti válaszadás van a nyomások számáról, a település tűzifa-ellátottságáról, a legelő eltartóképességéről vagy éppen az erdőhasználatról. Ellen-

¹³ Perjés 1968. 1045.

¹⁴ Perjés 1974. 1099.

¹⁵ Perjés 1968. 1044.

¹⁶ Faragó 2015. 66.

¹⁷ Perjés 1978.

ben csak 40–50 % körül alakul a válaszadási arány a kenyérgabona-, ipari fa ellátottság, a téli legelők, a szőlők hozama, illetve a bor minősége, vagy éppen a föld trágyázása tekintetében.¹⁸

Ha az előzménynek tekinthető 1720-as *Regnicolaris Conscriptio*t tekintjük, az csekély számú és szűk spektrumú indikátorai miatt nem alkalmas a gazdálkodás színvonalában tapasztalható területi különbségek érzékeltetésére, csupán a telki állomány méretének és a társadalomszerkezet regionális differenciáinak bemutatására. A nyomásra és termékenységre vonatkozó 1720-as adatok pedig hiányosak.¹⁹ Csonkasága ellenére az 1720-asnál sokkal részletesebb és pontosabb 1728-as összeírás jóval több ismeretet szolgáltat a gazdálkodás sajátosságairól és az agrármutatók kapcsolatrendszeréről.²⁰ A 11 fennmaradt vármegye anyaga lehetőséget kínál nemcsak a megyék közötti összehasonlításra, de a belső differenciáltság bemutatására is.²¹

Jobbágyi földbirtoklás és művelési módok

A vizsgált 11 megye társadalmi gazdasági mutatói 1728-ban nagy szórást mutattak. Kiemelkedő volt az egy jobbágyra jutó (összes)²² szántóföld értéke Szepes megyében, az országos átlag duplája. Ezzel szemben Vas, Bihar, Heves és Zala megyében átlag (14–16 magyar hold) alatti volt ez az érték, Sopronban kicsivel az átlag felett.²³ (Az összeírásban a területmérték helyi elnevezésének megfelelően, keveredik a magyar hold, a köből és a pozsonyi

¹⁸ *Perjés* 1968. 1043.

¹⁹ Kb. kilencezer helyett csak 7600 településre van nyomás- és hatezer településre van termékenységszám.

²⁰ Az 1715-ös, 1720-as és 1728-as összeírás alapján összehasonlítható 10 megye esetében van, ahol a szántó növekedése ötszörös vagy négyszeres (Nógrád és Pest megye), viszont vannak olyanok, például Somogy és Tolna, ahol éppen csökken a szántó területe, de van olyan is, mint például Heves, ahol 1715-ben 16 792 köblös szántót írnak össze, 1720-ban 60 470-et, 1728-ban pedig újra 13 790-et. Ezt összevetve az összeírt adózó lakosság számával viszont meglehetősen stabil egy összeírtra jutó telki állományt kapunk: ez 7,6 hold 1715-ben, 8,8 hold 1720-ban és 7,8 hold 1728-ban. *Perjés* 1968. 1042. Eközben a településenkénti átlagos háztartásszám 18–20-ról 38-ra emelkedett, ami inkább a korábbi összeírások hiányosságaira utal, mint a népesség megduplázódására (noha valóban intenzív újratelepülés játszódott le Nógrád, Somogy, Pest és Zala egyes részein).

1715-ben az adózó erőt kevésbé vették figyelembe, így az összeírásokba nagy számban kerültek bele teljesen szegény, adóképtelen személyek. Amikor 1720-ban megismételték az összeírást, elrendelték, hogy a teljesen nincstelenekeket hagyják ki a listákból. Így viszont sok zsellér nem került bele az összeírásba. Mégis nagyobb volt az összeírtak száma 1720-ban. 1728-ban viszont újra kiterjesztették az összeírást a zsellérség egészére, három kategóriát különböztetvén meg – házas-földes, házas de földnélküli, ház- és földnélküli – és összeírták a teljesen nincstelenekeket is (miserábilis). Lásd: *Perjés* 1968.

²¹ MNL OL, Központi Statisztikai Hivatal Iratgyűjteménye (volt 'F' szekció): XXXII-23-j-12, 31–85. doboz. Rendezés alatt.

²² Értsd: a telki állományon túl az irtás- és összeírt nem telki szántóföldek.

²³ Noha hivatalosan pozsonyi mérőben kellett volna számolni, *Perjés* szerint Biharban a 125 literes kassai köblöt használták (*Perjés* 1979. 85.), ezért alacsonyabb Biharban az egy jobbágyra jutó köblös föld értéke. (1 köblös föld Biharban 1 kataszteri és nem pedig 1 magyar holddal ekvivalens, azaz a megyében mért 5 kh átlag legalább 6,6 magyar hold).

mérő. Elemzésünkben 1 magyar hold = 1 köblös föld, illetve 2 pozsonyi mérős földdel egyenértékű.)

A nem telki állományú, de jobbágyok használatában lévő föld 11 megyére vonatkoztatott átlaga közelítette a 20 százalékot. Sopron és Szabolcs megyében arányuk elenyésző volt, míg Biharban és Tolnában jóval átlag feletti értékeket kaptunk. A házas zsellérekre jutó szántóföld nagysága a 11 megyében ugyan csak 5 hold volt, de ez Szepesben 16 holdat, Tolnában 9,6 holdat, Szabolcsban ellenben 0 holdat, Sopronban pedig 2 holdat tett ki. A megyék zömében a jobbágyok 4-5-ször annyi földet birtokoltak, mint a zsellérek, ez alól kivétel Sopron, ahol a differencia tízszeres, illetve Szepes és Tolna, ahol alig kétszeres volt a különbség. Szabolcsban pedig gyakorlatilag nem voltak zsellérek. A népességhiányra utal az üres (*deserta*) földeknek az összes szántóhoz viszonyított aránya. Ez a 11 megyében átlagosan 13 %-ot tett ki, melynek oka Szabolcs és Szepes megyék magas, 30 %-os értéke volt, mert egyébként a többi megyében 10 % alatt maradt az elhagyott földterület nagysága (Sopronban 7,8 %).

Az újratelepülés vagy a népességnomás dinamikáját az irtásföldek gyakoriságával tudjuk szimbolizálni. Az irtásföldek részesedése a töröktől erősen sanyargatott Zala és Nógrád megyékben meghaladta a 10 százalékot, míg a 11 megye átlaga a 3 százalékot sem érte el ekkor. Az ország jelentős része tehát népességhiánnyal küszködött, hiszen az irtásföldek aránya a *deserta* földekét az említett két megye mellett csak Biharban múlta felül, azonban itt is csak 0,5 százalékponttal.²⁴

Noha a telek mérete megyénként eltért, a jobbágyi gazdaságméretek megyén belüli eloszlása a lokális társadalmi differenciáltság előrehaladottságáról tanúskodik. (Az átlagos gazdaságméret mellett a szórás vizsgálata ugyancsak ezt teszi lehetővé (vö. relatív szórás: a szórás és átlag hányadosa). Szepesben a jobbágyok 90 %-a féltelkesnél kisebb gazda volt, igaz, itt így is 36 hold volt az átlagos birtoknagyság. Biharban nem volt féltelkesnél kisebb birtokkal bíró jobbágy (a zselléreket leszámítva), de az átlagos birtokméret csak 5 hold volt. A 11 megyében viszont átlagosan a jobbágyok fele fél vagy kevesebb telken gazdálkodott a 14–16 holdas átlagméret mellett. Nógrád, Somogy, Pest, Sopron, Vas és főként Zala esetében a fél vagy ennél kisebb telekkel bírók aránya jóval 50 % felett volt (Sopronban 68 %).²⁵

²⁴ Az alacsony irtási (*extirpatio*-s) arányokat Tompa László szerint magyarázhatja még az irtások „feleslegessége” is – ha újabb jobbágyközösség települt a *deserta* falura, vagy valami oknál fogva kihalt egy jobbágycsalád, akkor a helyére lépő(k)nek egyszerűbb volt a már feltört földön gazdálkodni, még akkor is, ha az esetleg nagyon távol esett a jobbágy belső telkétől, mivel az irtást nagyon nehéz elvégezni a korszak technológiai eszközeivel, ugyanakkor a földesúr könnyedén kisajátíthatja, és a néhány évnyi adómentesség sem mindig volt rajta. Tompa László: Vagyongyarapítás és közösségi szerep mint családi stratégia. Egy bicskei jobbágycsalád gazdálkodási struktúrája a 18. században. In: Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai. Budapest, 2019. 159–180.

²⁵ Nógrádban a jobbágyi átlagméret így is közel duplája volt a Pest megyeinek, itt ugyanis sok volt a közjóságnak minősülő (így a conscriptiókban nem rögzített) legelő az Őri Péter által feldolgozott 18. század végi lélekösszeírások szerint. Az 1728-as összeírás sem közli a legelők nagyságát, hiszen az nem jobbágyi, hanem közös használatú földeknek minősült. Őri Péter: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783. (KSH NKI Kutatási Jelentések 75.) Budapest, 2003.

Mivel a termelékenységet a földminőség is befolyásolta, melyet Perjés a szemhozammal, a műveléshez szükséges ökrök számával és a munkaerőigénnyel fejezett ki, így érdemes ezt is megvizsgálni. Szabolcs, Heves és Nógrád megyében a szemhozam átlag 3,9-4 körül volt, míg a 11 megye átlaga csak háromszoros magkihozatalt eredményezett a búza, árpa és zab tekintetében. Az északi Szepes kétszeres magkihozatala nem meglepő, a homokos talajú Pest sem érte el a háromszoros kihozatalt, a hegyes-agyagos Bihar éppen súrolta azt, Somogy viszont alig haladta meg a két és félszeres hozamot, ami rosszabb volt a szomszédos Tolna, Zala és Vas, illetve Sopron háromszoros hozamot mutató értékeinél is (4. térkép). A szántás munkaerőszükséglete is eme 5 megyében volt a legnagyobb, míg Szepes, Pest, Heves és Szabolcs esetében ez országos átlag alatt maradt. A szükséges igaerő viszont 4 ökör alatt maradt Vas, Zala és Szabolcs esetében (bár kérdéses, hogy ez mennyiben jelzi a rendelkezésre álló igaerő nagyságát az optimálishoz képest, illetve a szántás technológiájára – eketípus – is utalhat még a föld kötöttsége mellett, tehát nem egyértelmű indikátor. A 11 megye átlaga mindenestre 5 ökör volt, Sopron, Bihar, Heves és Somogy esetében pedig hat ökör.)

Szintén a fejlettségre utal a nyomások száma (bár a kérdés nem ilyen egyszerű).²⁶ Mind a 11 megyében a két nyomás volt átlagosnak tekinthető, de Szabolcs és Szepes megyében már a három nyomás dominált,²⁷ míg Bihar, Vas és Zala megyében a telkek csak fele volt két nyomás alatt, a többi 1 nyomáson gazdálkodott²⁸ és Heves sem volt túlságosan fejlett e tekintetben. A relatív szórás nagysága éppen ezekben a megyékben volt a legnagyobb, ami jelentős regionális differenciákra utal (ez Biharban és Hevesben mindenképpen természetföldrajzi alapú, míg Vas és Zala domborzatát tekintve egyveretűbb, így ott nem a természetföldrajzi adottságok – legfeljebb mikro- és nem táji szinten – állnak a háttérben).

Az intenzív kultúrák, mint a szőlő léte, szintén lehet egyfajta fejlettségi indikátor. Az új telepítésű szőlők aránya ezek terjeszkedését, az *extraneusok* (nem helyi lakosok) aránya ezen földhasználati forma népszerűségét (a keresletet), a jobbágyokra eső szőlőméret pedig a jövedelem nagyságát szimbolizálja. (A bordézsmá pl. az egri püspök egyik fontos jövedelme volt, a bor tárolására épült ki a város alatti több kilométeres pincerendszer). A jobbágyi szőlőméreteket tekintve kiemelkedő volt Sopron (5 kapás felett, vö. 6. térkép), és Pest, valamint Tolna, míg Hevesben és kevésbé meglepően Szabolcsban igen kicsi volt a jobbágyi szőlők mérete (itt tehát eleve kevés volt, Hevesben pedig a püspökség területén is sok szőlő volt). Arányaiban a legtöbb új szőlő a szabolcsi homokon jelent meg, ezt követte Tolna és Pest, de Nógrád és Heves új szőlőinek aránya is meghaladta a

²⁶ Perjés 1978. 30–31. Perjés (1979. 52.) szerint Biharban a 3 nyomás volt a legkisebb tengerszint feletti magasságon. azonban az 1720-as nyomásadatok térképre vitele alapján a három nyomást 1720 táján ott alkalmazták, ahol földszűke volt, a felvidéki folyó völgyekben, dombsági területeken, nem a legjobb földeken.

²⁷ Ez is megerősíti, hogy ott kezdték alkalmazni, a termelés fokozásának eszközeként, ahol a szükség vitte rá az embereket a kedvezőtlenebb talajadottságok, vgy helyszűke miatt.

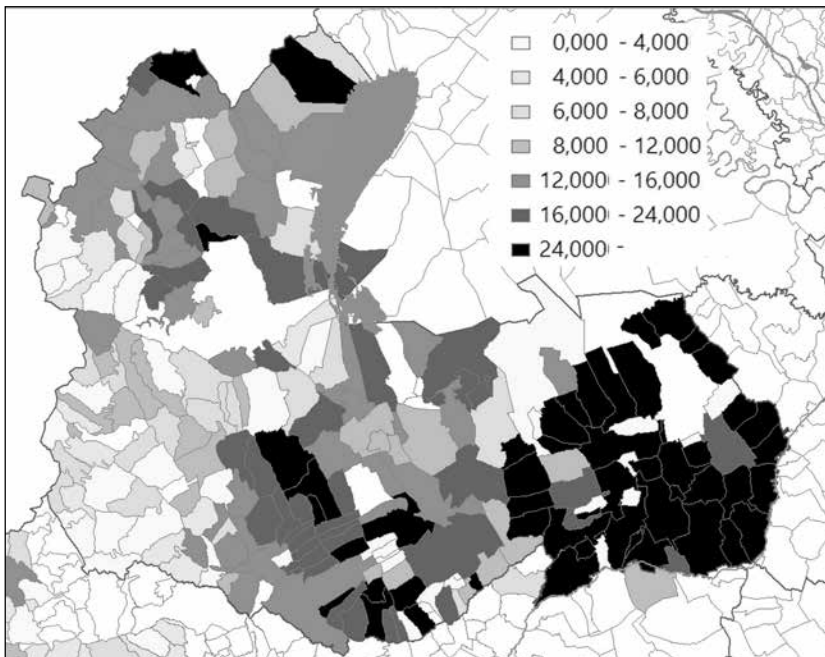
²⁸ Ez inkább az extenzívitás lehetőségére utal a síkvidékeken.

11 megye 8,5 %-os átlagát, míg Sopron, Vas és Zala (részben a kisebb török pusztítás okán is) ettől elmaradt. Az *extraneusok* által birtokolt szőlőterület a 11 megye 40 %-os arányát meghaladta Biharban, Vasban, Zalában és Sopronban. Nógrádban, Pest megyében és Szabolcsban a helyiek szőlői domináltak.

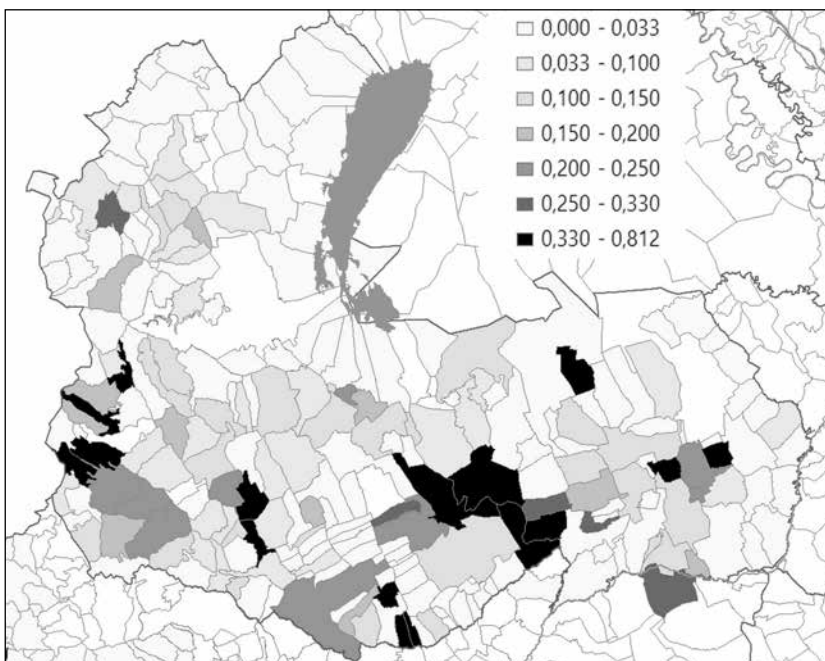
Közelebbről is megnézve a megye sajátosságait, azt találjuk, hogy a 233 településből 91 művelt szőlőt. A Rábaközben és a Répce mentén egyáltalán nem volt szőlő, ellenben a dombok megjelenésével a szőlők jelenléte is kimutatható (Csáva/Stoob, Nagycenk, Sopronnyék/Neckenmarkt). 62 településen 840 kapás (1 kapás = max. 250 nöl.) alatti értékeket találunk, Csáva az első település, ami meghaladja az 1000 kapást. A legtöbb szőlőt a Lajta-hegységnek főleg a Fertő tóra boruló lankáin művelték, de a Fraknó/Forchtenau és Sopron előterében található községek is felbukkannak. 2000 kapás feletti értéket mutat Pecsényéd/Pötsching, Szentmargitbánya/St. Margarethen, Fehéregyháza/Donnerskirchen, Oka/Oggau, Márcfalva/Marz, Sopronnyék, Nagy- és Kishöflány/Groß- u. Kleinhöflein, Széleskút/Breitenbrunn, Lajtaszentgyörgy/St. Georgen b. Eisenstadt, Rákos, Feketeváros/Purbach a. Neusiedler See, Németkeresztúr/Deutschkreutz.

Ebben az élbolyban igen magas az *extraneusok* aránya, ami fordítottan arányos a helyi jobbágyság/ zsellérek jelenlétével: 60–70 százalék feletti volt a külső szőlőbirtokosok aránya Rákos, Márcfalva, Németkeresztúr és Pecsényéd esetében. Még mindig magas, 30 százalék alatti *extraneus* aránnyal jellemezhető Fehéregyháza, Feketeváros, Nagyhöflány.

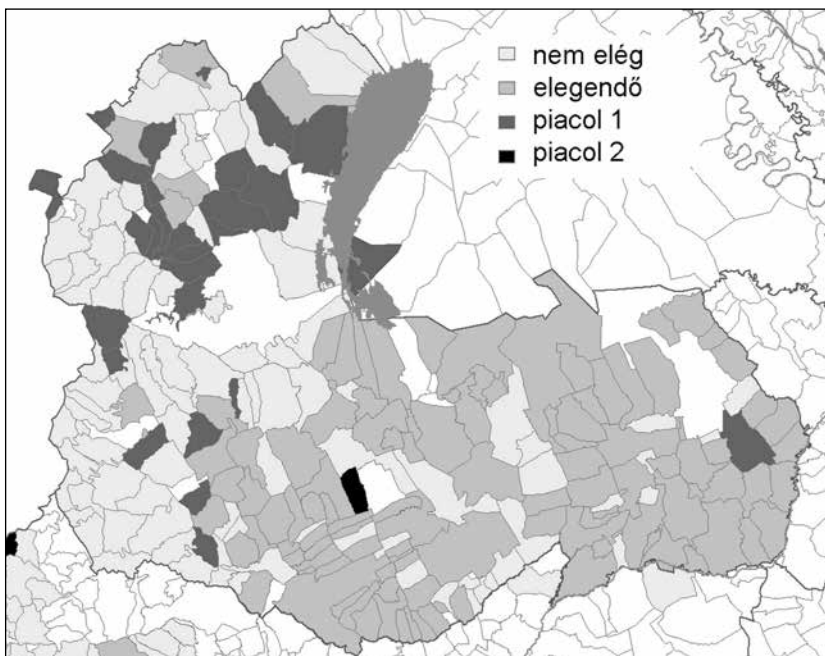
Az egy jobbágyra jutó rétek kiterjedése esetében Bihar és Heves állt az élen, az előbbi a hegyi, az utóbbi a Tisza-parti réteknek köszönhetően. Zala és Nógrád, majd Szepes (ez utóbbiak már átlag körüli 2,4–2,6 kaszás/jobbágy értékkel) követték őket, Sopronban átlagos értéket találunk, mely azonban mutatott belső differenciáltságot. Ha csak a felső decilisre pillantunk, akkor is nagy szórást találunk. A csoport egyik szélső értékét képviseli Lózs, amelynek rétjei 211 kaszást tettek ki, majd Nagyvág, Kecöl, Cirák, Kisfalud, Tamási, Farád, Bodonhely, Magyarpordány, Szilsárkány, Bogyoszló, Gyórá, Pordány, Csorna, Szil, Szany, Szárföld után a legnagyobb rétállománnyal Kabold/Kobersdorf rendelkezett (674 kaszás = 505,5 m. hold = 217,3 Ha; 1 kaszás = kb. 900 nöl). A felső decilisben átlagosan 369 kaszás rét jutott egy településre (=276,75 m. hold). A teljes településállományra ugyanakkor nincs értelme móduszt számolni, mert a leggyakoribb a 2 (!) kaszásnyi érték. Az 1 jobbágyra jutó kaszások számát tekintve a felső decilisben 8 és 22 kaszás közötti réttárányosságot találunk. Az őket képviselő települések, mint az ennek jórészt megfeleltethető előbbi lista mutatja, szinte mind Rábaközben és a Répce mentén találhatók, kiegészülve Oslival és Bősárkánnyal a Hanságból (5. térkép).

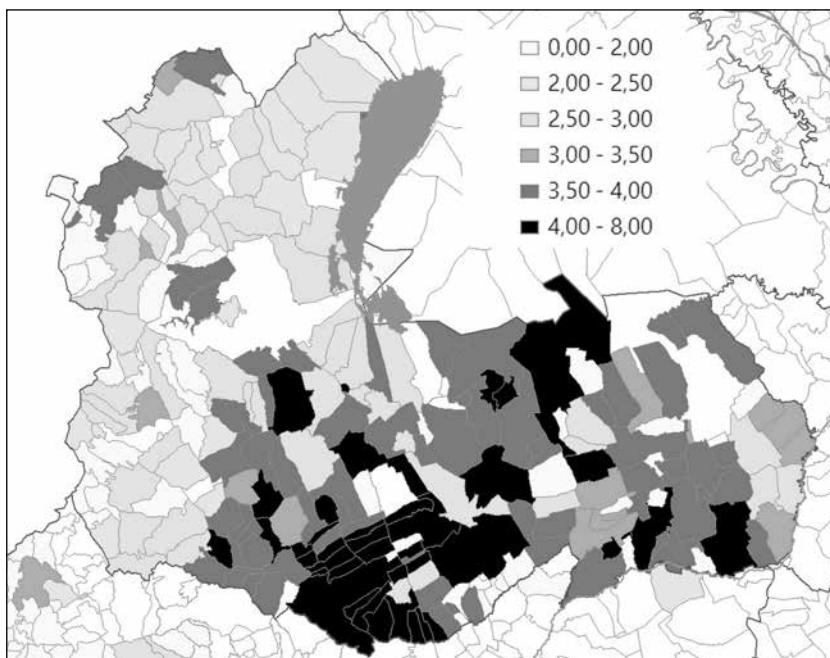
1. térkép. Az egy jobbágyra jutó összes szántóterület magyar holdban 1728-ban

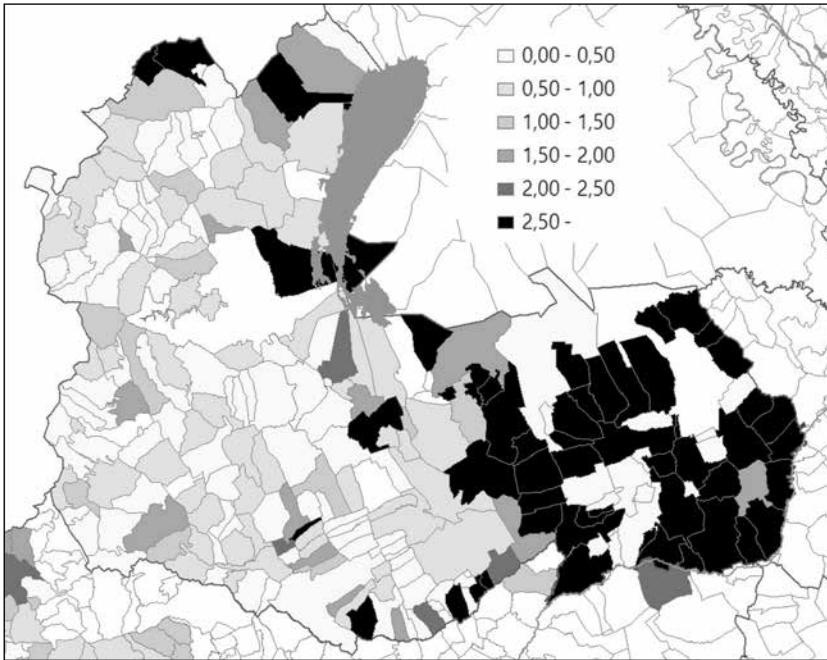
2. térkép. A deserta földek aránya az összes szántóhoz viszonyítva 1728-ban (1=100 %)

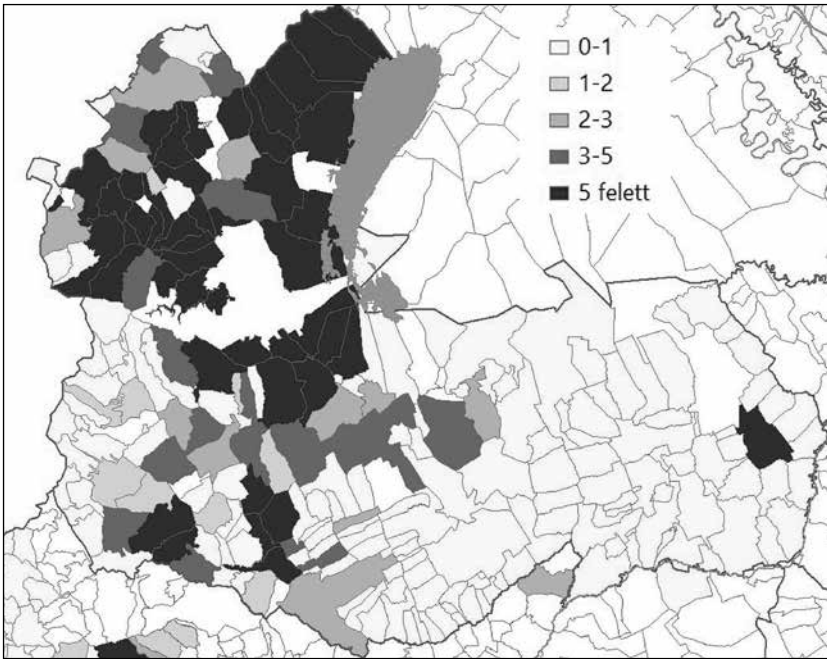
3. térkép. Kenyérrel való ellátottság 1728-ban (0=nem elég; 1=elég, 1 felett = piacol is)

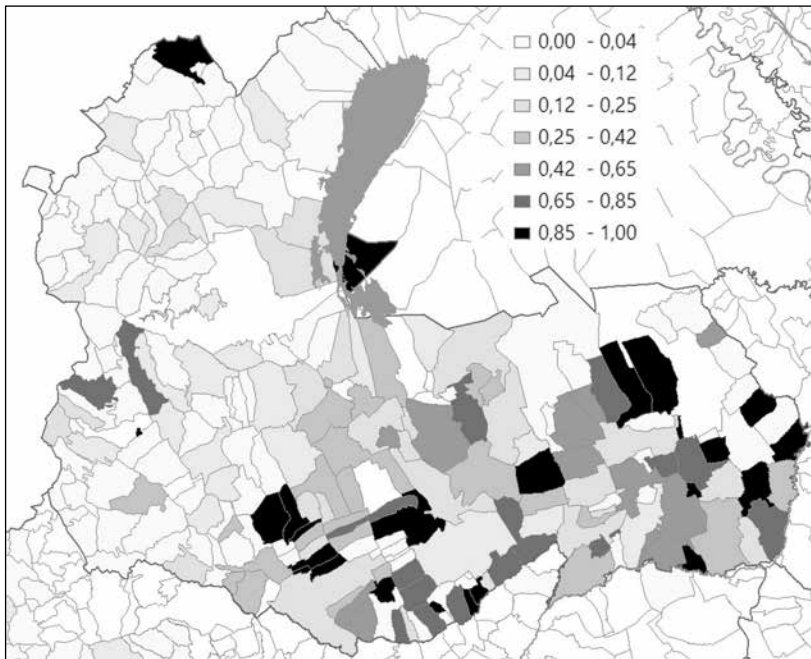
4. térkép. A gabona (búza, rozs, árpa, zab) szemhozama az elvetett mag függvényében

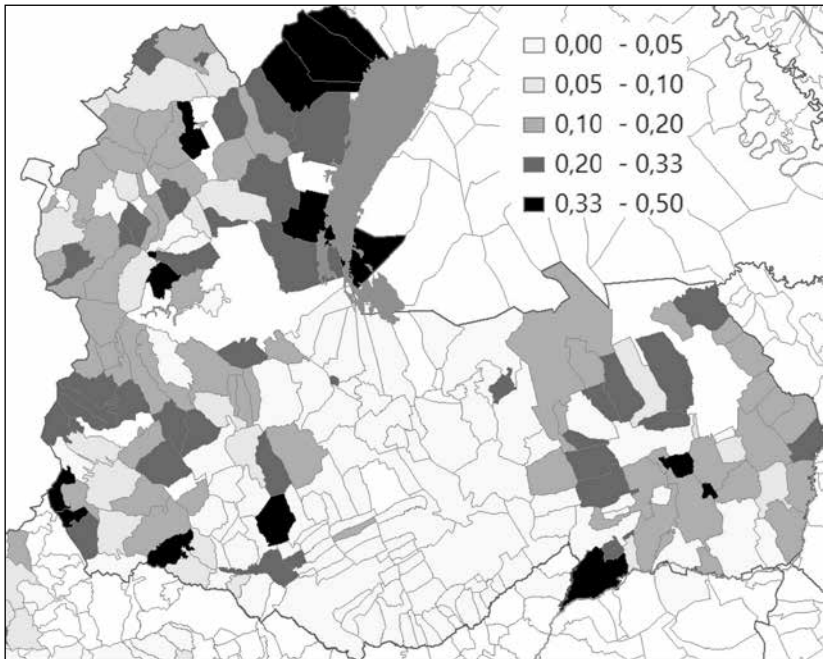
5. térkép. Az egy telkes jobbágyra jutó rétjándóság kaszásban

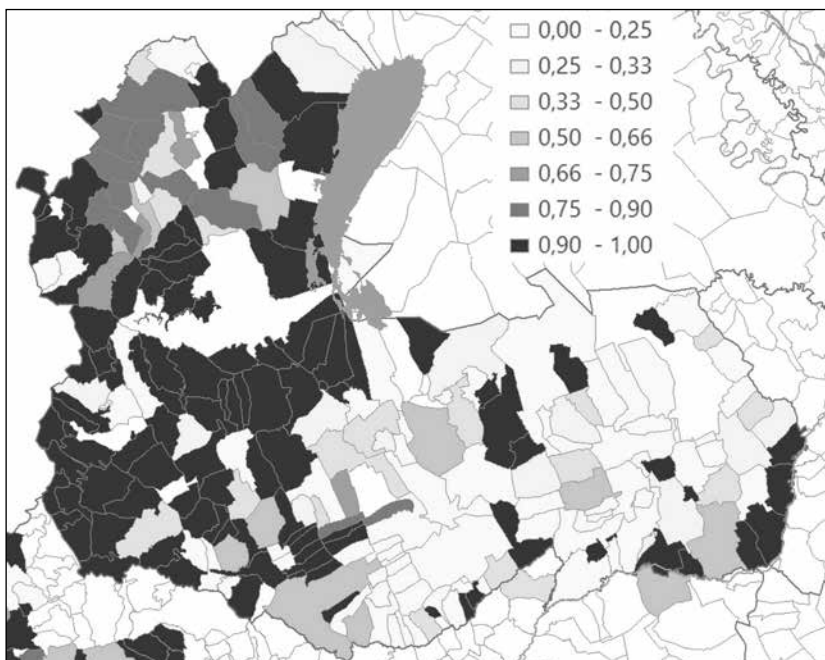
6. térkép. Az egy telkes jobbágyra jutó szőlőbirtok kapásban

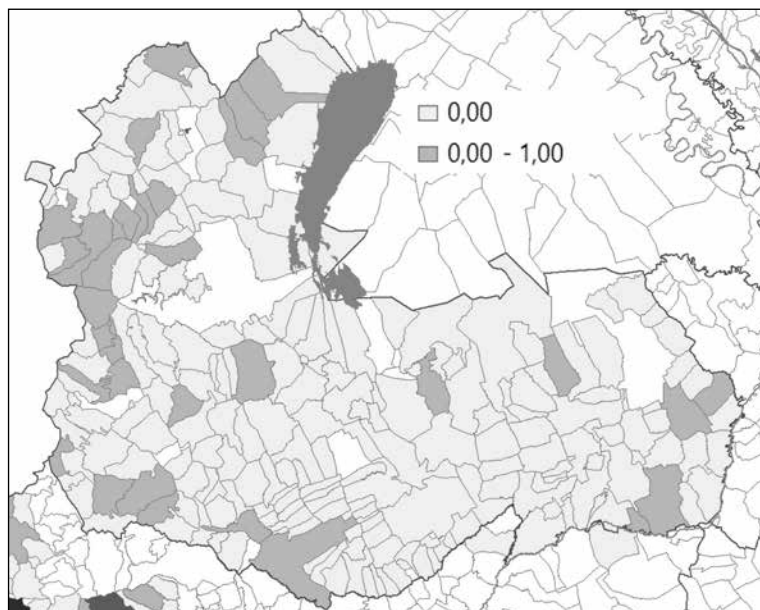
7. térkép. A szabad menetelű jobbágyság aránya az összesből (1=100 %)

8. térkép. A háztalan zsellérek aránya összes összeírthoz képest, 1728 (1=100 %)

9. térkép. A fél telek alatti jobbágyok aránya az összesből (1=100 %)

10. térkép. Az összeírt iparúzó²⁹ aránya az összeírtak százalékában 1728-ban

²⁹ Nem csak önálló iparosok, de parasztok is.

A társadalom szerkezete néhány indikátor tükrében

Ami a társadalom differenciáltságát illeti, a vagyoni helyzetre utaló mutató (különösen pedig nem agrárjellegű mutató) kevés akad, azok értelmezése is bizonytalan. Az iparból (is) élők aránya ugyanis nem mutatja meg, hogy valaki az ipari tevékenység révén többletjövedelemre tett szert, vagy azért foglalkozott iparral (is), mert csak így tudott megélni a soványka földjövedelem mellett. A zsellérlét értelmezése hasonló dilemmákat vet fel: minél több zsellér van, annál szegényebb a társadalom vagy annál több az iparból többletjövedelmet húzó egzisztencia? Mivel az iparos háztartások aránya az általában is fejlettebbnek tekintett Szepes megyében a legmagasabb (15 %), így vélhetőleg helyes a feltételezés, hogy az ipar inkább a jövedelmi többlet indikátora (proxyja), mint a gazdasági kényszererő – legalábbis itt, mert ebből nem következik, hogy másutt is így volt. Zalában alacsony az iparral is foglalkozók aránya, Sopronban szintűgy (10. térkép), míg a közöttük fekvő Vasban magas. Nógrádban az iparosok aránya átlag feletti volt. Pest és Heves térségében a háztartások 5 %-a foglalkozott iparral, ami a 11 megye átlagával azonos.

A másik mutató, a zselléresedés előrehaladott volt Szepesben (12 % házatlan + 17 % házas zsellér), de ezt kompenzálta, hogy rájuk átlag feletti (ugyanakkor nem túl jó minőségű) földméret jutott. Sopronban szintén igen magas volt a házatlan zsellérek aránya (14 % felett, a megye keleti részében és nyugati részében egyenesen 20–25 % felett, míg középen szinte semennyi, vö. 8. térkép) és a házas zsellérekre sem jutott sok föld. Hevesben viszont ez utóbbiból alig volt, Tolnában viszont átlag feletti volt a házatlan zsellérek aránya (itt földes-házás zsellérek nem voltak), míg Zalában elérte arányuk a 10 %-ot.

Hasonló a helyzet a jobbágyság értékelésével: a sok jobbágy a jobb helyzet indikátora szemben a sok zsellérral? A szabad menetelű jobbágyság – a jobbágyságon belül kétségkívül kedvezőbb jogi helyzetű, de bizonytalan gazdasági értékű (sokszor telek nélküli, de olykor árendás földet bíró) csoportja – Nógrád, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szepes, Vas és Zala megyékben alulreprezentált volt a 11 megye 27–33 %-os átlagértékéhez képest. Tolna, Bihar, Heves és Pest a másik végetlet képviselték 50 % feletti értékeikkel. Tolna és Bihar esetében bizonyosan közrejátszik az állattartás szerepe, amire a rétek mérete is utal.

Ami a megyéken belüli differenciáltságot illeti, miként a 11 megye diverz képet mutatott, ugyanúgy a 11 megyén belül is (ezt a szórás értékekkel közelítettük) diverz képet kapunk. Ez mindenképpen alátámasztja a települési szintű vizsgálatok indokoltságát. A relatív szórás alapján a telki állományt tekintve Vasban és Sopronban volt a legnagyobb az egy jobbágyra jutó szántó szórása, Nógrádban, Somogyban viszonylag kicsi.

Sopron vármegyében a jobbágyi népesség átlagosan 0,5 telket birtokolt. Kiugró értéket mutat a ma Egyházásfalú részét képező Dasztifalu 2,3 telekátlaggal. Az egy jobbágyra jutó telki szántóföld módusza 24 pozsonyi mérő (pm) volt (= 12 magyar hold [mh] = 5,16 Ha), míg a maximumértéket Ebergőcön találjuk 92,5 pm kiterjedéssel (46,25 magyar hold = 19,88 Ha). A szántók mennyiségét tekintve a települések felső decilisében

35,7 pm (17,85 mh) és 75 pm (37,5 mh) közötti értékeket találunk (a kiugró ebergőci érték mellett). Jellemző, hogy az ide tartozó települések, úgymint: Szil, Csorna, Bősárkány, Pordány, Szilsárkány, Bogyoszló, Rábatamási, Páli, Bágyog, Csanak, Egyed, Barbacs, Szovát, Maglóca, Szárföld legnagyobbbrészt a Rábaközben található. Csak Széplak, Füles/Nikitsch és Vulkapordány/Wulkaprodersdorf képviselték a nyugatibb tájegységeket (1. térkép).

Kicsi volt a búzahozam relatív szórása Heves (igen magas kihozatal), Nógrád, Szabolcs és Sopron (magas kihozatal), Vas (átlagos) és Pest (átlag alatti búzakihozatal) esetében. Kicsi volt a nyomások számának szórása (tehát viszonylag egyveretű megye volt) Nógrád, Somogy, Sopron, Pest, Szabolcs és Szepes megyékben. A nyomások száma és a búzakihozatal között viszont nem volt erős korreláció, mert két, települési átlagban a két nyomást el nem érő megye (Heves és Tolna) is relatíve magas, 4 feletti maghozamot produkált. Az előző bekezdésben a szántóikat tekintve a felső decilisben szereplő rábaköziek falvak is mind kétnyomásúak, Bogyoszló kivételével, ahol három nyomásban művelték a határt.

A területi dimenzió túl lehetséges más distinktív tényezők, mint pl. a nyomások száma vagy települési jogállás, vagy maghozam, de akár a szabad és örökös jobbágyok aránya alapján történő csoportképzés is; és a társadalmi-gazdasági indikátorok e csoportokra generált átlagértékei szintén összevethetők, de vizsgálható akár a trágyázás és a hozamok kapcsolata is.

Országos kitekintésben a települések 20 százalékában dominált csak a háromnyomás, míg felükre a kétnyomás volt jellemző. A nem telki állományú jobbágyföldek a kétnyomásos gazdálkodású falvakban voltak felülreprezentáltak, az *extraneus* földek aránya a nem nyomásrendszerű vagy ismeretlen művelésjellegű területeken volt átlag feletti. A háromnyomású földeken a *deserta* telkek aránya elérte a 16 százalékot, míg egynyomás esetében ez csak 6 százalék volt. Háromnyomás esetében volt a legnagyobb az egy jobbágyra jutó szántó méret (29 köből), míg egy nyomás esetében csak 7, két nyomás esetében 13–14 köből volt a szántónagyság, ami magyarázza is az ugar csökkentésének elvi lehetőségét a háromnyomású földeken. Itt még a zsellérekre is 12 köből szántó jutott, míg két nyomás esetében ez alig 2,66 volt. A szabadmenetelű jobbágyok aránya így itt volt legkisebb (14 %), szemben a két nyomáson gazdálkodó falvak 33 százalékos értékével, vagy a teljes átlag 25 százalékával, és az sem meglepő, hogy a féltelkesek aránya is magasabb volt (60 %), míg kétnyomás esetében csak 53 %. Két nyomáson ugyanakkor a búza fajlagos hozama nagyobb volt,³⁰ mert itt maximálisan ki kellett használni a kisebb méretű és kisebb vetett területű földeket. Az igaerő hasonló volt, a szántás munkaerőigénye talán valamivel kisebb az átlagosnál a háromnyomású falvak esetében. Itt kisebb volt a rétméret is, mint a két nyomás esetében.

³⁰ Perjés szerint ugyancsak. *Perjés* 1978. 30. A helységek 20,2 %-a egynyomásos művelést folytatott, viszont az összes gabonának csupán 16 %-át termelik meg. Ezzel szemben a kétnyomásos helységek aránya 44,5 %, részesedésük a megtermelt gabonából mégis 50,1 %. A háromnyomásos művelést folytató települések gabonatermelése szintén kisebb, mint települési arányuk.

megye	összes szántó / jobbágy (mh)	nem telki (és nem zsellér) jobbágyi földek aránya (1=100%)	szántóföld (hold) / házas zsellér	deszta / összes szántóföld (1=100%)	irtásföld / összes szántóföld (1=100%)	extraneusok által birtokolt szántóföldek (1=100%)	fél telek alatti jobbágyok aránya (1=100%)	szabad menetlű / összes jobbágy (1=100%)	nyomások száma (települési átlag)
Bihar vm.	5,099	0,432		0,005	0,010	0,000	0,032	0,667	1,70
Héves vm.	8,394	0,213	2,109	0,017	0,000	0,388		0,710	1,68
Nógrád vm.	19,738 ³¹	0,169	4,288	0,060	0,116	0,000	0,703	0,013	2,22
Pest vm.	10,846	0,197	2,673	0,001	0,003	0,005	0,646	0,907	1,99
Somogy vm.	12,370	0,214	2,100	0,054	0,076	0,015	0,545	0,188	2,19
Sopron vm.	16,548	0,046	1,896	0,078	0,006	0,006	0,686	0,199	2,16
Szabolcs vm.	11,000	0,033	0,000	0,324	0,007	0,064	0,067	0,211	2,47
Szepes vm.	36,000	0,191	16,738	0,354	0,001	0,012	0,940	0,054	2,81
Tolna vm.	14,248	0,975	9,667	0,008	0,005	0,034	0,035	0,874	1,85
Vás vm.	9,232	0,150	2,350	0,101	0,030	0,092	0,765	0,048	1,65
Zala vm.	13,722	0,166	3,192	0,067	0,135	0,049	0,839	0,107	1,46
Átlag	16,617	0,184	5,140	0,136	0,028	0,035	0,539	0,272	1,94

I. táblázat. A földesúri joghatóság alatt élő népesség birtokviszonyai főbb mutatói

³¹ A nógrádi kile (szemben a bihari mértékegységgel) viszont kis mértékegység, ezért az itt látható 19 köblös (magyar hold) valójában kb. fételeunyi.

megye	iparral is foglalkozók / öszeirtak (1=100%)	szemhozam (búza, rozs, árpa, zab) vetetthez mérve	szántás munka-erő szük-ségele (fő)	igényelt igacéró (ótrók száma)	rét / jobbgy (kaszás)	rét / összes zsellér (Kaszás)	extra-neusok szlőfőnek aránya (1=100%)	új szőlők aránya (intenzitás) (1=100%)	összes jobbgyi szőlő 1 jobbgyra (kapás)	összes házathan zsellér / összes öszeirt (1=100%)	földes és házas zsellérek aránya (1=100%)
Bihar vm.		2,924	2,275	6,471	2,730	1,000	0,470	0,109	1,788	0,060	
Heves vm.	0,051	4,400	2,000	6,364	3,930	1,251	0,260	0,120	0,426	0,007	0,040
Nógrád vm.	0,069	4,000	3,000	5,154	2,810	0,098	0,064	0,172	1,443	0,031	0,025
Pest vm.	0,051	2,600	2,250	5,663	1,530	0,438	0,057	0,193	3,641	0,025	0,135
Somogy vm.	0,005	2,526	3,000	6,000	2,670	0,103	0,251	0,167	2,702	0,042	0,018
Sopron vm.	0,007	3,630	3,267	6,000	1,554	0,037	0,472	0,011	5,221	0,143	0,112
Szabolcs vm.	0,012	3,900	2,800	4,217	3,068	0,022	0,000	0,726	0,198	0,005	0,000
Szepes vm.	0,141	2,000	1,615	4,690	2,456	0,546	0,000	0,000	0,000	0,120	0,177
Tolna vm.	0,049	3,519	2,900	5,000	5,265	0,217	0,307	0,279	6,530	0,088	0,001
Vas vm.	0,248	2,900	3,012	3,990	1,517	0,117	0,527	0,064	2,039	0,042	0,093
Zala vm.	0,077	2,739	3,005	4,000	4,059	0,312	0,499	0,020	2,720	0,046	0,119
Átlag	0,083	3,000	2,730	5,010	2,772	0,271	0,398	0,084	3,419	0,069	0,093

2. táblázat. A társadalmi helyzet és a gazdaság összefüggései néhány mutatószám tükrében

Az *extraneusok* által művelt szőlő aránya a három nyomásban művelt határu településeken volt a legmagasabb, 20 % feletti. Itt 10 % volt az új telepítésű szőlők aránya, míg egy- és kétnyomás esetében 25 százalék felett. A három nyomás esetében volt a legmagasabb a házatlan zsellérek aránya (8 %), míg egy-két nyomás esetében csak 3-4 %. Ez megmagyarázza, hogy a földdel rendelkező zsellérek birtokmérete miért volt viszonylag magas a három nyomású gazdálkodást folytató településeken. Az iparosok aránya a kétnyomású szántók jellemezte településeken (10 %), továbbá a nyomás nélküli vagy ismeretlen településeken (16 %) volt kiemelkedő. Ez arra utal, hogy utóbbi helyen az ipar helyettesítette/egészítette ki az alacsony mezőgazdasági jövedelmeket.

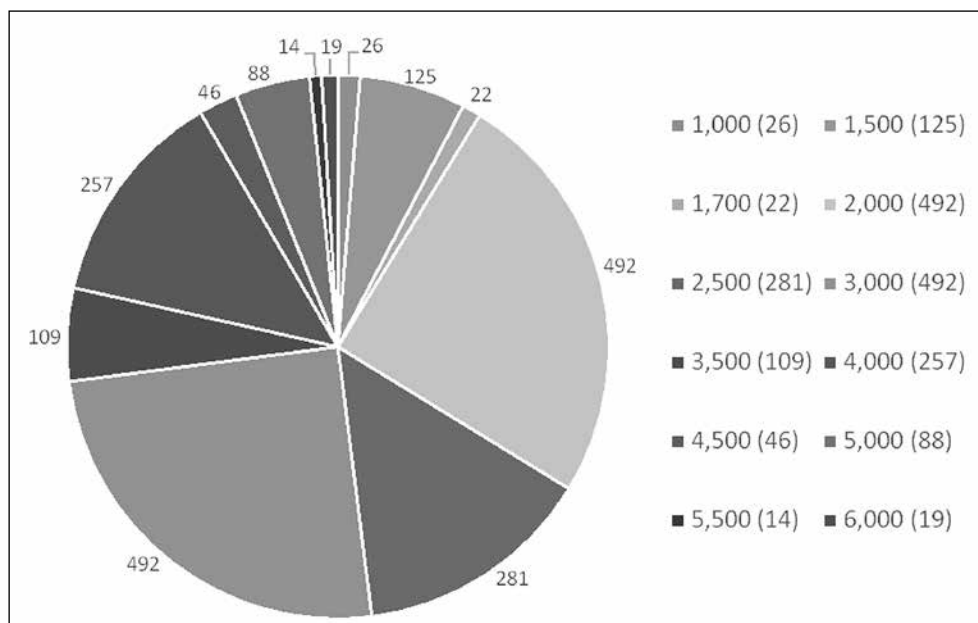
Ami a településtípusok közötti differenciákat illeti, a nem telki állományú jobbágyi szántók aránya átlag feletti (25 % vs. 20 %) volt a 108 mezővárosban, ellenben az *extraneusok* által birtokolt földek aránya itt elenyésző volt, szemben a 80 prédiúmonon mért 50 %-os aránnyal. A *deserta* telkek aránya a mezővárosokban nem érte el az 5 százalékot sem, a pusztákon 17 %, a falvakban 10 %. A falvakban (1580) nagyobb volt az egy jobbágyra jutó telki állomány átlaga (16 köblös), míg a pusztákon ez 7 köböl alatt maradt (Perjés saját számításai szerint is, de ez kevesebb települést érint), a mezővárosokban 13 köblös volt átlagosan. A falvak lakosságának 21 %-a, a puszták népességének 8 %-a, a mezővárosok lakosságának több mint 40 %-a volt szabad menetelű. A fél teleknél kisebb paraszti birtok aránya a pusztákon volt a legkisebb, 33 %, míg a mezővárosokban ez 60 % volt, akár a falvakban. A nem minősített településeken azonban csak 5 % volt ez az érték.

A nyomások száma a mezővárosokban átlag feletti volt (közelítette a kettőt), de ez nem volt kiemelkedő a többi település értékéhez képest. A búza szemhozama a falvakban volt a legrosszabb, 3 alatt maradt, míg a pusztákon 4 felett volt, a mezővárosokban a kettő között (3,5 körül). A szántás emberi erőigénye a pusztákon volt a legkevesebb, itt igaerőt tekintve 6 ökröt feletti átlaggal találkozunk, míg a falvakban az igaerő nem érte el az 5 ökröt, itt közel 3 ember ereje kellett még a föld megműveléséhez, a pusztákon csak másfél.

A mezővárosokban kicsi volt a jobbágyi rétek mérete, az *extraneusok* kezén lévő szőlőterület, ellenben itt volt a legmagasabb az új telepítésű szőlők aránya (25 %) és több mint 3,5 kapás szőlő jutott egy jobbágyra, míg a falvakban ez 1,3 alatt volt. A mezővárosban több volt a házatlan zsellér (8 % vs. átlag 5 %) és az iparral foglalkozók aránya is magasabb volt (11 %, a falvakban 7 %, a pusztákon 2,5 %).

Az új telepítésű szőlők aránya kiemelkedett a négy-négy és félszeres, öt-öt és félszeres maghozamú területeken, tehát a szőlőtelepítés valóban a prosperálás jele inkább és nem a hiányok kompenzálására alkalmazták.

A legnagyobb egy jobbágyra jutó szőlőterület kétségtelenül a legalacsonyabb gabonáhozamú 150 településre volt jellemző (1,5-ös hozam alatt), bár hasonló magasságokba emelkedett (1,5 kapás) 2,3-3-szoros és 5,5-szörös maghozam esetében, azaz eléggé hullámzott. Itt az új telepítések aránya is szignifikáns volt, miként a 4,5-szeres maghozamú 46 település esetében is, itt viszont így is csak 1,1 kapás nagyságot ért el a szőlő, tehát

1. ábra. A búza (ahol nincs, ott általában véve: gabona) szemhozam szerinti megoszlása településenként 11 megye adatai alapján 1728-ban

művelése új jelenség volt itt.³² A nem telki állományú jobbágyi földek gyakorisága ugyan ingadozva, de láthatóan nőtt a maghozam javulásával, miként az *extraneusok* kezén lévő szántóföldek is nagyobb gyakorisággal tűntek fel a jobb hozamot biztosító szántók között. Az irtások részesedése az összes művelt földhöz képest a közepes hozamú földeken volt a legnagyobb (véltetően maguk az irtások is inkább lefelé, mint felfelé húzták a hozam nagyságát).

A *deserta* földek aránya is nagyobb volt a kétszeres maghozam alatti földeken (20 % felett). Talán azért, mert rossz minőségűek voltak a felhagyott földek és nem volt munkaerő az extenzív gazdálkodás megvalósítására? Vagy a háborús évtizedek során humán erőforrás és technológia tekintetében ennyire leépült az ország egy része? Vagy az elpusztásodott területek közül először a jobb minőségűeket vették újra művelés alá, ezért maradhattak a végére a gyengébb földek? Ezekon a területeken 36 köblös (magyar hold) felett volt az egy jobbágyra jutó földnagyság, tehát az extenzivitás elvi korlátai között a földhiány nem szerepelhetett. A fél telek alattiak aránya viszont ennek ellenére 80 % feletti volt a legterméketlenebb földeken, itt tehát egy telek bőven 50 köblös föld körül volt. Még a nyomások száma is – igaz nem szignifikánsan – átlagosan magasabb volt, mert ezt a nagy telekméret is lehetővé tette. Az igaerő kisebb volt a kisebb hozamú földeken.

³² Az alföldi, rábaközi jó feketeföldön nem érezte jól magát a szőlő, ezért nem is erőltették.

Ezt a rét mérete sem kompenzálta, pontosabban, tükrözte az igaerő hiányát, mert kétszeres maghozam alatt csak 1,7 kaszás rét jutott egy jobbágyra, efelett viszont 2,4 kaszás, ami már jelentős különbség. A zselléréknél hasonló volt a helyzet, a négyszeres maghozam feletti területeken élő földes zsellérek rétjeinek nagysága nagyobb volt, mint az alsó kategóriákban.

Az iparosok aránya a közepes hozamú területeken érte el a 10 %-ot. A jó hozamú területeken³³ vélhetőleg kevésbé volt jelen az iparúzés kényszere, míg az alsó szinteken a kereslet (a lakosság jövedelemtöbblete) és a munkaerő hiányzott hozzá. A házatlan zsellérek aránya a kevésbé termékeny területeken volt nagyobb (7 % felett, a termékeny földeken 5 % alatt). A szabad menetelűek aránya viszont egyértelműen emelkedett és a 40 %-ot is elérte az 5 legfelsőbb termékenységi kategóriában.³⁴

A trágyázás kapcsán szintén érdekes következtetéseket vonhatunk le: azt várnánk, hogy a trágyázó településeken magasabb a gabonahozam. A búza szemhozama azonban a trágyát használó településeken csak 2,5 volt, a nem trágyázó falvakban viszont közel 3. A trágyázás tehát nem a jobb minőségű és magasabb hozamot nyújtó földeken volt elterjedt. A trágyázást alkalmazó településeken a jobbágyok telekmérete nagyobb volt (14,6 vs. 17,8 köblös). Még ennél is nagyobb volt a differencia a zsellérek esetében: a trágyázott földek mérete átlag 8 köblös volt, a nem trágyázottaké 2 köblös, azaz az életképtelenség határán billegő földeket inkább próbálták javítani.³⁵ A házatlan zsellérek aránya a trágyázó falvakban volt átlag feletti (mivel a trágyázás állattartásra is utal, e zsellérek részben az állattartásból is élhettek), míg az iparból élők a nem trágyázó településeken (itt tehát ez volt a gabonahiányon enyhítő másodlagos jövedelem).

A trágyázó falvakban kisebb volt a monokultúra jelentősége, erősebb volt az állattartás szerepe, ezért nem is kellett magasabb maghozam a megélhetéshez, hiszen „zsúfoltság” sem volt, nagyobb volt a telekméret. Ezzel szemben a féltelkes vagy annál kisebb birtokú parasztok aránya magas, 70%-os volt a nem trágyázó településeken. Itt a maghozammal kellett kompenzálni a helyhiányt. Az igaerő ugyancsak a nem trágyázó falvakban volt alacsonyabb (ez sem meglepő), ellenben a rétméret nagyobb volt. Átlag alatti volt az *extraneus* földek aránya a trágyázott földeken.³⁶

³³ A legjobb hozamúak között vannak a puszták, amelyek nyilvánvalóan majorsági művelésűek.

³⁴ Ebből két dolog következhet: a szabad menetelű kondíció motiválattá tette a jobbágyot, ezért hatékonyabban termelt, vagy a szabadmenetelű részek inkább újratelepültek, s itt elsősorban azok a falvak revitalizálódtak, amelyeknek jobb minőségű határa volt.

³⁵ A zsellérek a nagyobb gazdák esetleg kevésbé engedték a közlegelőre, így viszont 1-1 jóságuk trágyáját össze tudták gyűjteni udvarukon, szérűskertekben.

³⁶ Az *extraneus* máshol lakva nem igazán tudja a trágyázást megoldani. A trágyát mindenki a maga gazdaságában hasznosította. Így aki trágyázni tudott, az jó eséllyel nem az *extraneus*. A trágyázást alkalmazó falvakban kiugró volt az *extraneusok* által birtokolt szőlők aránya (ellentétben a földekkel), azaz a helyiek vélhetően nem is értették hozzá igazán, vagy az állattartás mellett erre már nem tudtak tovább specializálódni, még ha a földrajzi adottságok adottak is voltak. (A nem trágyázó településeken pedig átlag alatti az új telepítésű szőlő).

trágyázás	nem telki jobbágyarán- tó aránya (1=100%)	extraneus az összes földből (1=100%)	désirta az összeshez (1=100%)	irtás a művelthez (1=100%)	egy/jobbágy- ra jutó telki és egyéb szántó (m. hold)	egy földes zsellőre jutó zsel- lőföld (m. hold)	szabadme- netű az összesből (1=100%)	fél telek alatti az összesből (1=100%)	nyomások száma
nincs adat	0,257	0,048	0,067	0,050	11,940	3,571	0,361	0,512	1,910
nincs trágyázás	0,148	0,043	0,097	0,022	14,661	2,427	0,130	0,713	1,321
van trágyázás	0,117	0,018	0,116	0,023	17,905	8,438	0,111	0,570	1,897
összesen	0,200	0,039	0,085	0,039	14,087	4,858	0,255	0,567	1,823

búza szemhozam vetethez	szántás munkaeö- igénye (fő)	igazoló (ök- rők száma)	jobbágyra jutó rét (kaszás)	rét / földes zsellő	extraneus szőlő aránya (1=100%)	új telepítés aránya (1=100%)	jobbágyi szőlő / jobbágy	háztalan zsellő- r az összes összeirtből (1=100%)	iparos az összes ösz- szeirtből (1=100%)
3,158	2,651	5,078	2,359	0,776	0,174	0,232	1,568	0,043	0,037
2,810	2,876	4,111	2,254	0,299	0,849	0,024	1,246	0,046	0,182
2,436	2,537	5,551	1,740	0,333	11,220	0,200	1,178	0,080	0,087
2,891	2,650	5,155	2,163	0,540	2,719	0,191	1,400	0,053	0,073

3. táblázat. A trágyázást folytató és nem trágyázó települések egyéb gazdasági-társadalmi sajátosságai 1728-ban

Sopron megyén belül is nyomozható a teljes halmaz alapján is tapasztalható és meglepő különbség a két- és háromnyomásos határú, illetve trágyázó és nem trágyázó települések között. A nagy határukat kétnyomásban művelő rábaközi falvakban a maghozam általában négyszeres, néha ötszörös (módusz = 4), s ezekben sem trágyáztak, csak Fülesten és Vulkapordányban. Noha a három nyomást szokás fejlettebbnek tartani,³⁷ de itt a kétnyomásos településeken több volt a saját szükségleten felüli gabona. Sopron megyében a kétnyomásos határú települések 70 százaléka piacra is termelt, míg a háromnyomásosoknak csak 54,2 %-a. A háromnyomású helységek trágyáztak leginkább, de ugyanekkor ezekből jelentenek inkább gabonahiányt.³⁸ A trágyázás tehát fordítottan viszonyult a gabonabőséghez.³⁹ Sopron megyében csak ott trágyáztak, ahol nagyon indokolt volt a hozamok javítása érdekében (mely hozamok így is alacsonyabbak a nem trágyázó településeken mérténél). A rendi jogi helyzet (szabadmenetelű vagy örökös jobbágy) Sopron megyében mellékesnek tűnik az erőforrásokhoz való hozzáférésben. A jobbágyok 75 %-a örökös jobbágy volt, csak húsz településen éltek tisztán szabad menetelű jobbágyok a megyében (7. térkép).

Vizsgálatunk megerősíti Perjés Géza nyolc megye vizsgálata alapján tett következtetését, miszerint a gabonával való kielégítő ellátottság és a trágyázás között gyenge közepes összefüggés áll fenn. Csak ott trágyáztak 1728-ban, ahol a gyenge talaj azt végképp szükségessé tette. Így a jó természeti adottságú kétnyomásos művelést folytató helységeknél a trágyát használók aránya sokkal alacsonyabb (a 788 település 18 %-a), mint a rossz talajú, kevés földű egy- és háromnyomásosoknál (345 település 63 %-a és 283 település 44 %-a).⁴⁰

³⁷ Biharban az egynyomású határú falvak voltak a legkisebbek 1728-ban és 1785-ben is, a háromnyomásos települések voltak a legnagyobbak. Ha elfogadjuk Perjés másik állítását, hogy a kis falvak fejletlenebbek, akkor szillogizmus alapján az egy nyomás a legfejletlenebb, a három nyomás a fejlettebb. Mint azonban írtuk, a bihari övezetes nyomásrendszer országosan nem állja meg a helyét.

³⁸ Keresztábrás lekérdezések alapján Sopronban kétnyomásos művelést folytató helységeknél a trágyát használók aránya alacsony (11 %). Az elegendő gabonával rendelkező helységeknél csak töredéke (2,3 %) trágyázza földjeit és döntő többségük (97 %) nem használ trágyát. Viszont a trágyát használó helységek túlnyomó része (86 %) nem jelent elegendő gabonát, esetleg gabonahiányban szenved, míg a trágyát nem használók többségében (71 %) elegendő a kenyérgabona. A három nyomásnál, mint az egyik legintenzívebb művelési formánál a trágyát használó helységek aránya igen magas (56 %). Ezek közül viszont csupán minden ötödik (20 %) jelenti, hogy elegendő a kenyérgabonája, miközben az elegendő gabonával rendelkezőknek többsége (61 %) nem trágyázza földjeit. A kétnyomásosok közül az a kevés (15) falu, mely trágyázza földjeit, nagyrészt (10 falu, 66 %) kenyérgabona-hiánnyal küzd, miközben a kenyérgabona-hiányt nem jelentő helységek 95,2 %-a nem is trágyázza földjeit. A trágyát használó háromnyomásos helységek 76 %-a kenyérgabonahiányt jelent, a gabonahiányt jelentő helységeknél pedig 65 %-a trágyázza földjeit. A kenyérgabona-hiányt nem jelentő 15 helységből csupán 6 helység jelent trágyázást is, azaz feltehetően e helységeknél csupán egynegyede (24 %) köszönheti a trágyázásnak, hogy elegendő a kenyere (3. térkép). Perjés 1974: 1078.

³⁹ Bél Máttyás számos más vármegyében is megemlíti, hogy a parasztok csak a legindokoltabb esetekben trágyáznak. Tompa László: Az újszerű Batthyány-birtokok regenerációja a XVIII. században. PhD disszertáció, ELTE BTK, 2022. 30–31. o. 91. j.

⁴⁰ Perjés 1974. 1078. A 262 egyéb művelésű település esetében 25 %-os volt a trágya használata 1728-ban.

települések	gabonahiány	trágyahasználat
kétnyomásos határral	22,8 %	11 %
háromnyomásos határral	65,9 %	56,8 %

4. táblázat. A nyomások száma, a gabonahiány és a trágyázás összefüggései Sopron megyében 1728-ban

Végül pedig a legelők kiterjedtsége alapján azt vizsgáljuk meg, hogy az mutat-e összefüggést a szántóföldek és a társadalom jellemzőit illetően. A nem telki állományú jobbágyi szántók aránya nem különbözött az elegendő és nem elegendő legelővel rendelkező települések esetében. Az *extraneusok* által birtokolt szántó arányában sem volt különbség, és a *deserta*, valamint az irtásföldek arányát tekintve sem volt kirívó a differencia (2 %).

Ahol nem volt elegendő legelő, ott az egy jobbágyra jutó szántó mérete is kicsi, 11 köből volt, míg ahol elegendő volt a legelő, ott átlagosan 15 köblös szántót találunk. A legelő rovására tehát nem lehetett növelni az egy főre jutó szántó méretét (legfeljebb az arányát, összméretét). A földdel rendelkező zsellérek esetében ott volt nagyobb a szántó területe, ahol több legelő volt. Ahol szűkös volt a legelő, ott a fél teleknél kisebb telekméret gyakorisága is 66 % felett volt, míg ahol elegendő volt a legelő, ott ez 50 % alatt maradt. Tehát egyértelmű, hogy a telekprózódás előrehaladását már ekkor megkísérelték ellensúlyozni a legelőméret csökkentésével, de ez nem oldotta meg a problémát. A helyzethez hozzájárult, hogy a szabadmenetelűek aránya is jóval kisebb (20 % alatt) volt a legelőben szegény és már 1728-ban elaprózott telkekkel rendelkező települések esetében (talán éppen ezért volt ez jellemző rájuk).

A gabonák szemhozama azonban – az előzőekben vázolt siralmas helyzetet kompenzáló – a legelőben szegényebb területeken volt magasabb, 3 szem.⁴¹ A legelő mellett a rét mérete is e közösségekben volt kisebb.

Az *extraneusok* szőlőbirtokai a legelőszegény területeken voltak kiterjedtebbek,⁴² az egy jobbágyra jutó szőlők mérete is (ez is kompenzálta az állattartásból származó alacsonyabb jövedelmet és a felaprózódó szántókat), viszont az új szőlőtelepítések aránya (mint a fejlődés dinamikájának, a megújulási képességnek a proxyja) nem a legelőben szegény területeken volt magasabb. A háztalan zsellérek arányában nem volt lényegi különbség, míg az iparosok nagyobb aránya a legelőszegény területeken szintén kompenzációs tényező volt.

Látható, hogy a változók csoportonkénti átlagértékeinek összehasonlítása eltérő megfigyelhető településtípusokat rajzol ki elénk: ilyen a szabadmenetelűek dominálta állattartó, illetve szőlőművelő altípus, a rossz szántóval rendelkező kétlaki állattartó-trágyázó-rossz gabonahozamú, szőlőt nem művelő típus, a felaprózott szántóval rendelkező, állattartással foglalkozni nem tudó, intenzív gazdálkodású, kiegészítő jövedelemként szőlőt művelő, vagy ipari tevékenységet folytató altípus.

⁴¹ Illetve, fordítva is igaz: azért törtek fel sok legelőt, mert jó hozamra számíthattak.

⁴² Ahol a domboldalon szőlő van főleg, ott kevésbé legeltetnek.

A térképek alapján Sopron vármegye nyugati felében sok a zsellér, sok a féltelkes, több az iparúzó, sokkal kevesebb a szabad menetelű (7-8-9-10. térkép). Ellenben lényegesen nagyobb a szőlőbirtok, viszont kisebb a rétvjárandóság, rosszabb a szemhozam, emiatt általában nincs elég kenyér a határmenti sávban (egy-egy települések ugyanakkor ezt kihasználva piacolják a felesleget), mert az egy jobbágyra jutó szántóméret holdban kifejezve is alacsonyabb mint a megye központi vagy keleti területein (3-4-5-6. térkép).

Keleten nagy volt a jobbágyi gazdaságok mérete, ennek megfelelően elegendő a kenyérgabona termelt, de nincs piacolás. A szemhozam – miként a megye közepén is – 3,5–4 felett volt. Nagy a rétvjárandósággal bírtak (ami a megye középső vidékein a nyugati sávhoz hasonlóan kis kiterjedésű), szőlő viszont szinte nincs, sem keleten, sem a centrumban. Ellenben mindkét utóbbi területen nagyobb a szabadmenetelűek aránya. Keleten is sok a zsellér, a megye közepén viszont alig kimutathatók. A megye nyugati és keleti fele az 1785-ös népszámlálás alapján egyaránt az Esterházyaké volt, középen – a Széchenyieket leszámítva – kevés volt a nagybirtokos.

Ismét csak országos összevetésben, az egy zsellérré jutó föld nagysága, nem meglepő módon, korrelált az egy jobbágyra jutó föld értékével.⁴³ A szabadmenetelű jobbágyok aránya és az új telepítésű szőlők között is 0,5-höz közeli volt a kapcsolat, ami megerősíti az egyik említett altípus létét. Hasonlóképpen igaz ez a nyomások számára és a jobbágyok birtokméretére: minél nagyobb volt a jobbágyok birtokmérete, annál több nyomással gazdálkodtak. Ezt láttuk korábban is (miként azt is, hogy ezek nem voltak nagy hozamú, jó minőségű földek, tehát a méret és a trágya kompenzálhatta a hiányt. Azaz, nem kis méretű szántókat trágyáztak).

A fél telek alatti jobbágyok aránya és a rendelkezésükre álló igaerő fordított irányú, de az előbbiekhöz hasonló erősségű kapcsolatot jelentett (-0,43). Minél nagyobb volt a szántás munkaerőigénye, annál kisebb volt az új telepítésű szőlők aránya és annál nagyobb az *extraneus* szőlők aránya (-0,54 és 0,41).⁴⁴ Mindkét eset utalhat arra, hogy nem volt erő újabb terület intenzív gondoskodást igénylő művelésére. Az igaerő viszonya éppen fordított volt e két másik tényezőhöz: 0,427 és -0,433. Tehát a nagy igaerő lehetővé tette a saját és új szőlők létesítését, azaz a két gazdasági tényező egymás erősítése irányában hatott. Így a szántás munkaerőigénye (fő) és az igaerő nagysága (ökrök száma) között is fordított kapcsolat volt (ez esetben az összefüggés az emberi erő állati erővel való pótlásának mértékére utal). Minél nagyobb volt a szántás munkaerőigénye, annál kisebb volt a zsellérek birtokmérete⁴⁵ (látens módon ez talán arra is utalhat, hogy ők szolgáltatták a többlet-munkaerőt a telkes jobbágyok földjén).⁴⁶ A kapcsolat azonban itt sem erős

⁴³ A jobbágyi rét és a zselléri rét mérete közötti összefüggés sem meglepő ($r=0,47$).

⁴⁴ Az érték táji adottságoiktól függetlenül mért, tájtípusonként nyilván eltérhetett.

⁴⁵ Az kevéssé valószínű, hogy arra utalna a jelenség, hogy nem lévén igaerejük a saját föld művelésére, ez eleve limitálta a megművelhető föld nagyságát a fogatolt műveléshez viszonyítva, ugyanis ez esetben bérelték a fogatot, vagy ledolgozták annak értékét. Nyilván kisebb föld esetében kisebb az ellenszolgáltatás értéke.

⁴⁶ De nem a szántásnál: a többlet-munkaerő talán az egyéb, nagy munkaigényű mezőgazdasági idénymunkák esetén (aratás, cséphadaróval cséplés, takarítás stb.) lehetett fontos, amikor a zselléreknek tényleg jelentős „bevétel” hozhatott a tehetősebb jobbágygazdák földjein való szakmányba dolgozás.

(-0,382.). Hasonló a kapcsolat jellege a búza szemhozama és a zsellérek birtoknagysága között (itt nem feltételezhetünk közvetlen logikai kapcsolatot).

A korrelációs kapcsolatok jellegét a megyei szintre átlagolt (és így már normálosztásúvá alakult) értékek esetében is megvizsgáltuk. Ekkor jóval több erős kapcsolatot találtunk. Erősen korrelált az iparúzők aránya a féltelkek alatti jobbágygazdaságok arányával (0,576) és az igaerő hiányával (-0,57), ami arra utal, hogy a kiegészítő ipari tevékenység e csoport számára volt a legfontosabb jövedelemkiegészítő. Ellenben a házatlan zsellérek és iparúzők összeírtakból való részesedése közötti alacsony korreláció arra utal, hogy a házatlan zsellérek ekkoriban (még) nem voltak iparúzők, s valóban szegényebbeknek (pontosabban: agrárbérmunkásnak) kell őket tekinteni. Egyébként a szabad menetelűek aránya sem korrelált az iparral is foglalkozók arányával a megyei átlagokat tartalmazó adatsorban.

Megeyi összevetésben minél nagyobb volt a jobbágyokra jutó szántóföld, annál kevesebb volt közöttük a szabad menetelű, ugyanakkor annál több volt a nyomások átlagos száma megyénként, de nagy volt az elhagyott földek aránya is, tehát volt még hova terjeszkedni. Azokban a megyékben viszont, ahol kicsi volt a jobbágyonkénti szántóméret, ott már az elhagyott földek aránya is kicsi volt, tehát relatív demográfiai nyomással találkozunk. Minél több föld jutott a telkes jobbágyoknak, annál több jutott a zsellérnek is, minél kevesebb földje volt a telkes jobbágyoknak, annál kevesebb volt a zsellérnek is. Tehát az nem volt jellemző, hogy nagy telekméret mellett kicsi volt a zsellérek földje, még ha e tekintetben éppen Sopron is jelent kivételt a jobbágy- és zsellérföldek közötti tízszeres különbségével. Az viszont kijelenthető, hogy a jobbágyok telki szántóállományának növekedésével nőtt a házatlan zsellérek aránya. Ellenben a féltelkeknél kisebb birtokméretek gyakorisága nőtt az egy jobbágyra jutó átlagos szántóméret növekedésével, ami a telkes jobbágyok között előrehaladott differenciálódást sejtet (a féltelkesek arányának csökkenése mellett is mérhetünk volna növekedő átlagos birtokméretet).

Fordított összefüggés mérhető megyei szinten a *deserta* földek aránya és a nem telki állományú jobbágyföldek aránya között. A felhagyott földek aránya összefüggött a művelésbe fogható igaerővel, pontosabban annak hiányával is.

A nem telki állományú paraszti művelésű földek és a szabadmenetelűek aránya között is erős összefüggés volt, s minél nagyobb volt az ilyen jobbágyok által művelt földek aránya, annál kisebb volt a féltelkesek gyakorisága. Ahol a nem telki állomány részesedése nagy volt, ott az egy jobbágyra jutó rétek mérete is nőtt, míg a telki szántók esetében ez az összefüggés nem állt fenn. A nem telki állomány arányának növekedésével nem csak a rétek egy jobbágyra jutó értéke nőtt, de a szőlőké is.

A maghozam és az *extraneusok* gyakorisága között is egyértelmű összefüggés volt: a jó földeket a közösségen kívülről érkezettek is igyekeztek megszerezni. Nem meglepően, ott ahol sok volt a felhagyott föld, kevés volt a fél telek alatti gazda (és fordítva), viszont a sok felhagyott terület mellett a művelés intenzifikálódása is megfigyelhető, mert nőtt a nyomások száma a puszták telkek számának növekedésével. Ahol viszont kevés volt a felhagyott föld, ott a nyomások száma is alacsony volt. A felhagyott földterület aránya

szintén korrelált, de fordítva, az egy jobbágyra jutó szőlők méretével. Minél nagyobb volt a felhagyott telkek aránya, annál kisebb volt az egy jobbágyra eső szőlőföld mérete.

Az *extraneusok* arányának növekedése együtt járt a zsellérek rétre szorulásával, míg a röghöz kötöttség gyakorisága nőtt a fél telek alatti birtokok számának növekedésével. Ellenben a szabad menetelű jobbágyok arányának növekedése az igavonóerő növekedésével is együtt járt. Az iparral is foglalkozók arányának növekedése esetében viszont a vonóerő csökkent. (Ebből következően a szabad menetelűek zömmel nem iparosok voltak). Az új szőlők arányának megyei szintű növekedése a házatlan zsellérek arányának növekedéséhez vezet.

Összegzés

Vizsgálatunk igazolta Perjés Géza korát megelőző vállalkozásának eredményeit. „[A] szántóművelés adottságai a nagyobb helységekből általában jobbak, mint a kisebbekben”,⁴⁷ ennek ellenére Sopron megye volt 1728-ban az egyetlen, ahol a kis, 20 háztartás alatti falvak nemcsak el tudták látni magukat gabonával, de egyenesen népességük kétszeresének elegendő gabonát termeltek (3. térkép).⁴⁸ Míg országosan csupán 22,4 %-ot tett ki a piacra termelő helységek aránya, addig Sopronban ez az érték 60,1 százalék (az ezt követő Pest megyében 57,4 %).⁴⁹

Meglepő a két- és háromnyomásos határu települések közötti különbség. Miközben a három nyomást szokás fejlettebbnek tartani, a kétnyomásos településeken több volt a saját szükségleten felüli gabona, ami arra utal, hogy az istállózó állattartást megelőző korszakban a legelőként is használt ugarföldök feljavítását a rajtuk legeltetett nagyszámú állat bevonásával végezték.⁵⁰ Célzottan a háromnyomású helységek trágyázták csak határukat, mégis ezekből jelentettek inkább gabonahiányt, azaz a trágyázás fordítottan arányosnak tűnik a gabonabőséggel: csak ott trágyáztak, ahol ez elengedhetetlen volt.⁵¹ Piaci részvételük mértékében is kimutatható a különbség: míg a kétnyomásos települések 70 %-a piacra is termelt Sopron megyében, a háromnyomásosoknak csak 54,2 százaléka.⁵² E meglepő együttállás háttérében megbúvó okok további vizsgálatokat kívánnak, miként az is, hogy a települések magas piaci részvétele ellenére miként lehetséges, hogy Sopron megye a döntően agrármutatókat jelentő indikátorok alapján Somogygal a középmezőnyben helyezkedett el. Kutatásunk egyik tanulsága, hogy a kvantitatív elemzés célzott kérdésekkel segítheti a lokális társadalomtörténeti kutatásokat, de nem helyettesítheti azokat.

⁴⁷ Perjés 1978. 22.

⁴⁸ Perjés 1978. 19. „A kenyérgabona-hiányt nem jelentő helységek 95,2 százaléka nem is trágyázza földjeit.” Perjés 1974. 1080.

⁴⁹ Perjés 1978. 20–21.

⁵⁰ Perjés 1974. 1074.

⁵¹ Perjés 1974. 1078–1080.

⁵² Perjés 1978. 31.

A Kisalföld és az Alpokalja találkozásánál fekvő Sopron mintegy természetes kapuja volt Magyarországnak Bécs – és távolabban – Nyugat-Európa felé. Évszázadokon át a rajta áthaladó kereskedelmi utaknak köszönhető a város a gazdagságát. Polgárai számára a távolsági kereskedelembe való bekapcsolódás jelentette a fő jövedelemforrást. Éltek ugyan a városfalain belül iparosok is, azonban azok elsősorban helyi igényeket elégítettek ki termékeikkel, a városnak gyakorlatilag az egyetlen, nagyobb mennyiségben exportra is termelt saját kiviteli cikke a bora volt.² A 19. század eleji Sopron a gabona-, marha- és sertéskereskedelem egyik fő központja volt, s emiatt nemcsak a szomszédos osztrák tartományokból, hanem távolabbi tájakról is gyakorta jártak ide üzletet kötni. Városaink között ezért megkülönböztetett helyet foglalt el, az 1828-as országos összeírás tanúsága szerint a negyedik legnagyobb volt a tiszta piackörzete az országban.³ Így miközben a 19. század utolsó harmadára egy sor nagymúltú város lehanyatlott,⁴ Sopron a tőkés viszonyok kibontakozása idején is megőrizte városi pozícióját. Érték azonban negatív hatások is. Az 1830-as évektől fokozatosan gyengült a közvetítő kereskedelemben betöltött szerepe, fordított arányban azzal, ahogy egyidejűleg e tekintetben Győr szerepe megnőtt. Ugyanis 1855-re kiépült a Bécs–Bruck–Győr-vasútvonal, a hajón Győrbe szállított terményt átrakodták vasútra, s onnan síneken szállították tovább Bécsbe, illetve Nyugat-Európába.⁵

Keleti Károly először 1871-ben napvilágot látott nevezetes munkájában, a *Hazánk és népe* című könyvében ekként fogalmazott: „a város jellemét meghatározzák: 1-ször a népszám; 2-ször a lakosság foglalkozása; 3-szor műveltségi foka; 4-szer az értelmiségi kereset; 5-ör a cselédszám; 6-szor a lakviszonyok”.⁶ Ezen mutatók mennyisége szerinti rangsor alapján Sopron – Nagyváradot és Nagyszombatot megelőzve! – a 8. helyet fog-

¹ A Tradíció és megújulás az egykori Sopron vármegye területén 1767–1989. A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára konferenciáján 2022. június 13-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Készült az MTA BTK Tíz Generáció Lendület Kutatócsoport kutatási projektje keretében.

² *Németh Ildikó*: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. (Dissertationes Sopronienses 1.) Sopron, 2005. 32.

³ *Bácskai Vera*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest, 1984. 122.; *Németh Ildikó*: Sopron középfokú i. m. 33.

⁴ Lásd erről *Gyimesi Sándor*: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában. Funkcionális és strukturális változások Nyugat- és Közép-Kelet-Európa városhálózatában, különös tekintettel Magyarországra Budapest, 1975.

⁵ *Németh Ildikó*: Sopron középfokú i. m. 34.

⁶ *Keleti Károly*: *Hazánk és népe* a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Pest, 1871. 410.

lalta el.⁷ (Az előtte lévő városok: 1. Pozsony, 2. Nagyszében, 3. Pest, 4. Kassa, 5. Győr. 6. Székesfehérvár, 7. Buda.) Ezt az előkelő helyet annak is köszönheti, hogy két mutatót tekintve az élmezőnyben végzett: a műveltségi fok, vagyis az olvasni, illetve olvasni-írni tudók 81,6 %-os, illetve az értelmiségi polgárainak 8 %-os arányával a 131 város rangsorában egyaránt a 6. helyet biztosította számára. A városkép alapján még jobb volt a pozíciója: az emeletes házak 43,8 %-os arányát tekintve a negyedik volt. Ha viszont pusztán csak az ipari és kereskedelmi foglalkozásúak helyi jelenlétére lett volna tekintettel, akkor Sopron 15,15 %-os arányával csak az 56. lett volna a rangsorban.⁸ Ennek dacára, amikor az 1868. évi VI. tc. alapján 1869 folyamán megalakult a Soproni Kereskedelmi és Ipar-kamara, akkor – Komárom és Esztergom megyék kivételével – csaknem egész Dunántúl hozzá tartozott. Győr város vezetése elszántan lobbizott ez ellen, ekkor még eredménytelenül. (1890-ben a kamarai kerületek átalakításakor Sopronnak már Győrrel és Péccsel kellett osztoznia a korábban kizárólag hozzá tartozó területen.)

Az 1872. március 16-án hatályba lépett első magyar általános ipartörvény⁹ sokat hangoztatott fő elve ez volt: „az egyéni munka felszabadítása az ipar terén”. Jóllehet, a politikai és hírlapi viták során nem egyszer hivatkoztak arra, hogy azért érett meg az idő a céhrendszer felszámolására, mert a céhek akadályokat gördítenek a legények mesterré válása elé, azonban már a törvény szövege is arról árulkodik, de szembe tűnően a következményei mutatják, hogy egyáltalán nem az önállósulni vágyó iparosok segítése volt a valódi indítéka. Mivel műhelyük mellett legfőbb tőkéjük a szaktudásuk volt, nemhogy a javukat nem szolgálta, hanem éppen elemi érdekeikkel ellentétes volt az, hogy a mesterségük alapvető ismerete nélkül is bárki űzhette iparukat. A törvény alapvető célja a tőke előtt még meglévő akadályok maradéktalan eltakarítása volt immár az ipari élet teréről is.¹⁰

A céhek megszüntetésének volt két további, egymással szorosan összekapcsolódó, fontos, ám eddig mégsem kellően hangsúlyozott következménye is. Egyrészt végrehajtotta a gazdasági élet szekularizációját és individualizációját, azaz kiiktatta abból a vallási dimenziót, másrészt elvágta az iparúzó egyén és a szakmai közösség összetartozásának kötelekeit. A céhek nem pusztán gazdasági érdekvédelmi szervezetek voltak, hanem egyúttal vallási csoportként is működtek, s a keresztény szolidaritás alapján az azonos vagy rokon szakmát gyakorlók egymás iránt különösen felelősséggel tartoztak. A 19. század utolsó harmadára már nem mindenki számára volt belülről fakadó késztetés az írott és íratlan szabályokon nyugvó kölcsönös segítségnyújtás elvárt elve, a saját képességeik anyagi előnyre váltása már fontosabb volt, mint a lemaradók segítése. A céhrendszer fel-

⁷ Keleti Károly: i. m. 424.

⁸ Keleti Károly: i. m. 421.

⁹ A törvény szövegét ld.: Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. Az 1872–1874. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 22–32.

¹⁰ Szulovszky János: Die gewerblich-industrielle Arbeitswelt in Ungarn. In: Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (Hrsg.): Soziale Strukturen. 1. Teilband. Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft. Teilband 1/1 Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution. (Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IX.) Wien, 2010. 387–388.

számolása az iparúzés terén a *haszonelvűséget* tette az egyedüli értéké. Egyidejűleg megroppant – legalábbis egy időre – a testületi szellem, s a kézművesek társadalma éppen akkor atomizálódott, amikor a megélhetésért folytatott egyre élesebb küzdelemben a legszükségesebb lett volna az összefogás.¹¹ Noha az ipartörvény követte a császári pátensként 1859-ben kihirdetett Iparrendtartás szellemét, feltűnő, hogy egy lényeges dologban eltért tőle. Míg az kötelezően előírta a céhek ipartársulattá való átalakítását, addig az ipartörvény valójában nem szorgalmazott a céhek helyett semmilyen más szerveződést. Módot adott ugyan az iparosoknak arra, hogy társulatokba tömörüljenek, azonban ezt nem tette kötelezővé. Ennek mellőzése annak fényében különösen figyelemre méltó, hogy az osztrák örökös tartományokban a kényszer-belépés elvén nyugvó ipartársulatok fontos feladatokat kaptak. Az iparügyekből származó viszályok elintézése, betegsegélyző, illetve tágabban munkássegélyző pénztárak működtetése, szakiskolák alapítása, s nem utolsósorban az ipart érintő ügyekben vélemények és javaslatok előterjesztése tartozott ügyköriükbe.¹² Ezzel szemben az első magyar általános ipartörvény nem biztosított semmiféle olyan hatáskört a társulatoknak, amely értelmet, érdemi létjogosultságot jelentett volna a társulati élet számára. Ezzel a felkínált, meglehetősen üres lehetőséggel a magyar iparosok nem nagyon éltek. Ahol viszont mégis alakítottak társulatot, ott rendszerint még egy ideig tovább ápolták a céhes világ szokásainak néhány elemét. Ám ezek is többnyire csak addig maradtak fenn, amíg élt az a nemzedék, akik 1872 előtt sajátították el szakmájukat – és azzal együtt a mesterségük hagyományait. Az első általános ipartörvény úgy rombolta le a változtatásra már rég megérett céh intézményét, hogy azt más, a kornak megfelelő intézménnyel nem pótolta. Miközben a szabad verseny eszméjét fennen hirdetve felszámolták a céhes kézművességet védő korlátokat, nem törődtek azzal, hogy védtelenül hagynak egy társadalmi réteget. A kézművesipart alárendelték a gyáripar és a kereskedelem érdekeinek. Az iparszabadság azt is jelentette, hogy bárki űzhetett egy ipart, akár szakképzettség nélkül is. (A köz érdekeire tekintettel viszonylag szűk volt azon mesterségek köre, amelyeket hatósági engedélyhez, illetve képesítéshez kötöttek.) A megrendelő és a munkát elvégző iparos közé mind gyakrabban beiktatódott egy közvetítő tényező: a vállalkozó, aki úgy nyert el vagy vállalt fel megbízásokat, hogy saját maga nem rendelkezett a konkrét feladathoz szükséges képzettséggel, csupán pénz- és kapcsolati tőkével, s eleve a majdani alvállalkozók szaktudására épített.

A megélhetésért folyó küzdelemben az iparosok egy része úgy próbált előbbre jutni, hogy legények helyett, akiknek munkabért kellett volna fizetni, inkább ingyen munkakerőt, tanoncokat alkalmazott. Ezekben az „*inasgyárakban*” – ahogy a korban fogalmaztak – a mester eleve nem tudott mindegyik tanonccával rendszeren foglalkozni, s ezért sokan hiányos szakmai felkészültséggel szabadultak fel, ami tovább súlyosbította nemcsak az

¹¹ Szulovszky János: A kézművesipar helyzetének változásai a céhek megszüntetésétől az államosítás küszöbéig (1872–1945). In: *Uő* (szerk.): A magyar kézművesipar története. Budapest, 2005. 246.; *Uő*: Győr kisipara az első általános ipartörvénytől az I. világháború végéig (1872–1918). In: Honvári János (szerk.): Iparváros. Győr iparának története a kezdetektől napjainkig. Győr, 2021. 28.

¹² Vö. Szolcsányi Hugó: Európa államainak statisztikája kiváló tekintettel Magyarországra. Eger, 1884. 281.

egyén, hanem a tágabb ipar helyzetét is. Az iparos-utánpótlás gondjai valóságosak voltak. Nemcsak a kézműves mesterek vélték-érezkelték ezt, hanem a kereskedelmi és iparkamarák éves jelentései is szóvá tették, ennek mindkét oldalát egyformán hangsúlyozva. Megerősítették a mesterek azon panaszát, hogy a „nép legalsóbb osztályaiból” verbuválódó iparos tanulók képzettsége és hozzáállása kifogásolható, de arra is rámutattak, hogy „a szakképzettség általános hanyatlása mellett a mesterek száma is fogy, akik tanoncaikat és segédeiket egyáltalán taníttatni tudják, vagy akarják”.¹³

Az első általános ipartörvény elfogadását követő esztendő még tovább súlyosbította a helyzetet. Az 1873 májusában bekövetkezett bécsi tőzsdekrach az államcsőd szélére juttatta az országot,¹⁴ mivel pénzügyi válság sokkhatása akkor érte a gazdaságot, amikor az agrárium amúgy is komoly gondokkal küszködött a visszaesett terméseredmények miatt, amelyeket ráadásul különös hatékonysággal dézsmáltak meg a kártevők. S ha mindez nem lenne elég, kitört ebben az évben hazánkban az utolsó nagy kolerajárvány, amely 900 ezer embert vitt idő előtt a sírba.

A kialakult válság következményei hosszú évekig érződtek. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara még 1876-ban is ekként jellemezte kerülete gazdasági viszonyait: „Az epedve várt javulás az 1876. évben sem állott be; a fogyasztás a legnélkülözhetetlenebbre van szorítva. A panaszok kereskedői körökben, kivált a leginkább sujtotó kézmű-iparcikkeli kereskedésben, általánosak. (...) A több évig egymás után következett rossz termés és a tovább már fel nem csigázható adó a falusi lakosságnak az elszegényedését vonta maga után, mely a számtalan végrehajtásokban legvilágosabb kifejezést nyert, miben a vidéki pénzügyi helyzeteknek roppant magas kamatkövetelésükkel, valamint az uzsorának is nem csekély része van. (...) A kisipar, mely az 1870-es évek elején munkával elhalmozva, szép keresletnek örvendett, a válságnak utóbjai folytán szinte szenved, mihez járul még a falusi lakosságnak folytonos elszegényedése és egyéb, a hiányos ipari törvényhozásból folyó viszonyok”.¹⁵

Erről az évről a rendelkezésünkre áll a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara által közreadott iparstatisztika. Ennek összeállítása komoly kihívást jelentett a kamara apparátusának, amelyet kendőzetlenül bevallott: „a statisztikai adatok gyűjtése ily nagy és aránylag terjedelmes iparral bíró kerületben” nehézségeket okozott. „Az iparstatisztikát illetve, a tisztelettel alulírt kamara előre kijelenteni kénytelen, hogy az sok részében hiányos, mi az adatok hiányos szolgáltatásában rejlik, melyeket minden rendelkezésünkre álló eszközzel kiegészíteni igyekeztünk ugyan, de a mi, minden fáradság dacára nem sikerült olyképpen, mint azt óhajtottuk volna” – jegyezték meg. Ezzel együtt, nem feledve fogyatékoságát, támpontot nyújt az ipar és a kereskedelem kamarai kiterjedtségéről. Figyelemre méltó, hogy Sopron megye iparosainak és kereskedőinek 18,8 %-a a megyeszékhelyen tevékenykedett. Sopronban ekkor 127 féle iparban 763 vállalkozó 2257 segéderővel dolgozott, emellett 60 féle kereskedésben 428 vállalkozó 495 főnyi segédszeméllyel állt a mintegy 27 ezer lakosú város polgárai, illetve a környező települések erre igényt tartó

¹³ Szulovszky János: A kézművesipar helyzetének változásai i. m. 248.; Uő: Győr kisipara i. m. 31.

¹⁴ Kővér György: 1873. Egy krach anatómiája. Budapest, 1986.

¹⁵ A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1876. évről. I. Sopron, 1878. 35-36.

lakói rendelkezésére. (Összehasonlításul: a „szomszédvár” Győrben ugyanekkor 79 féle kisiparban 693 vállalkozó összesen 1697 főnyi segédszeméllyel űzte iparát, s 33 féle kereskedés mintegy 400 kereskedő kínálta portékáit a mintegy 22800 lakosnak.)

1876-ban a legnépesebb soproni mesterség a cipész volt: 117 mester mellett 97 segéd és 86 tanonc dolgozott. Ennek a rokonszakhmája, a csizmadia bizonyult volna a második legnépesebb iparnak, csaknem feleannyi (64) mester mellett 56 segéd és 59 inas űzte ezt a mesterséget, ha a négy helyi építész vállalkozó nem 185 főt alkalmazott volna segédszeméllyeként, s így a 189 fős összlétszáma tíz fővel meghaladta a csizmadia ipar művelőinek számát. A negyedik legnépesebb szakma a férfiszabóké volt. A 150 főből 52 volt a mester, akiknek a keze alatt 67 legény és 31 inas dolgozott. Őket követték az asztalosok, 28 mester mellett 81 volt a segédszemélyzet száma. A 24 sütőmester mellett 34 segéd és 26 tanuló sürgőldött a pék kemencék mellett. A hetedik legnépesebb mesterség az ácsoké volt. Az építészekhez hasonlóan itt is a segédszemélyzet magas száma (79 fő) emelte a szakmát az a népesebb iparok közé.

Bár az üzletek számát tekintve a szatócsok (43) és a dohányárosok (42) álltak az élen, de mivel az előbbieknél összesen csupán két segéd volt alkalmazva, s az utóbbiaknál egy sem, a fűszerkereskedők voltak a legtöbben, ahol a 28 bolttulajdonos mellett összesen 96 segéd, 45 inas és 12 egyéb segédszemélyzet szolgálta ki a vevőket. Hozzájuk képest feleannyian sem voltak a képzeletbeli dobogó második fokán álló gabonakereskedők: a 32 vállalkozó munkáját 10 segéd és 36 egyéb segédszemélyzet segítette. A rőfőskereskedők volt a harmadik hely: a 26 boltos összesen 29 segédet és 12 inast alkalmazott.

Foglalkozás csoport	Vállalkozó	Segédszemélyzet	I p a r ú z ő együtt	Arány (%)
Vas- és fémipar	54	123	177	5,9
Gép- és hajógyártás	21	51	72	2,4
Kő-, föld-, agyag- és üvepipar	17	121	138	4,6
Fa- és csontipar	56	124	180	6,0
Bőr-, söрте-, szőr- és tollipar	14	28	42	1,4
Fonó- és szövőipar	32	52	84	2,8
Ruházati ipar	303	465	768	25,4
Papirosipar	8	9	17	0,6
Élelmezési és élvezeti ipar	108	629	737	24,4
Vegyészeti ipar	13	48	61	2,0
Építőipar	43	385	428	14,2
Sokszorosító- és műipar	8	29	37	1,2
Szállodás-, vendéglős- és kávésipar	86	194	280	9,3
Összesen	763	2258	3021	100,0

1. táblázat. Az ipari foglalkozáscsoportok aránya 1876-ban

Forrás: A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1876. évről. I. Sopron, 1878.

Ha a kisipar szerkezetére tekintünk (1. táblázat), szembevetendő a ruházati, valamint az élelmezési és élvezeti iparok meghatározó aránya: az előbbi némileg meghaladja, az utóbbi csaknem eléri a 25 %-os részesedést. 14,2%-os aránnyal az építőipar képezi a harmadik legnagyobb foglalkozáscsoportot. Számottevőbb a jelenléte a szállodás-, vendéglős- és kávésiparnak (9,3 %), a fa- és csontiparnak (6 %), illetve a vas- és fémiparnak (5,9 %).

Másfél évtizeddel később az 1891. évi népszámlálás tanúsága szerint 548 fővel többen dolgoztak az iparban. Ekkorra a foglalkozás-szerkezetben lényeges eltolódások történtek. Jelentősen megnőtt a ruházati ipar aránya (31,1 %), ellenben az élelmezési és élvezeti ipar egészen belüli részesedése csaknem tíz százalékkal visszaesett, de így is megőrizte a második helyét a foglalkozáscsoportok között. Az építőipar lecsúszott a dobogóról, csaknem öt százalékat veszítve 9,4 % lett az aránya, a helyét az 1,7 %-kal erősödő szállodás-, vendéglős- és kávésipar foglalta el. Az ötödik pozíciót a vas- és fémipar (7,1 %), a hatodikat – tőle nem sokkal lemaradva a kő-, föld-, agyag- és üvegegyipar szerezte meg (6,9 %). Míg a bőr-, sörté-, szőr- és tollipar stagnált (1,4 %), addig a fa- és csontipar, valamint a vegyészeti ipar részesedése minimális mértékben visszaesett (-0,7 %), s közben mintegy duplájára nőtt a gépgyártás (2,4-ről 5,7 %-ra), illetve a sokszorosító- és műipar terén (1,2-ről 2,3 %-ra) dolgozók aránya.

Foglalkozáscsoport	Iparúzők	Arány (%)
Vas- és fémipar	252	7,1
Gép- és hajógyártás	202	5,7
Kő-, föld-, agyag- és üvegegyipar	245	6,9
Fa- és csontipar	188	5,3
Bőr-, sörté-, szőr- és tollipar	49	1,4
Fonó- és szövőipar	114	3,2
Ruházati ipar	1109	31,1
Papírosipar	20	0,6
Élelmezési és élvezeti ipar	536	15,0
Vegyészeti ipar	46	1,3
Építőipar	335	9,4
Sokszorosító- és műipar	81	2,3
Szállodás-, vendéglős- és kávésipar	392	11,0

2. táblázat. Az ipari foglalkozáscsoportok aránya 1891-ben

Forrás: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása 2. k. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények Ú.s. 2. k. Budapest, 1904. 50*-51*.

Indokolt összevetni most is az ipar szerkezetéről kapott képet a település városhierarchiában elfoglalt helyével. Már csak azért is, mert megfigyelhető az a jelenség, hogy minél magasabb helyet foglal el egy település a hierarchiában, annál differenciáltabb a foglalkozás-szerkezete.¹⁶ A népszámláláshoz közeli időmetszetben, 1892-es adatok alapján Beluszky Pál módszerével megkonstruáltam a városok funkcionális hierarchiáját.¹⁷ Ha a magyar településállományból minden szempontból messze kimagasló Budapest székesfővárost nem tekintjük, a rangsorban Sopron 215 város közül a 11. helyet foglalja el. A hierarchia csúcán csak a teljes értékű regionális centrumok (Debrecen, Kolozsvár, Pozsony, Szeged) és a részleges értékű regionális centrumok (Kassa, Temesvár, Pécs, Arad, Nagyvárad) jelentenek Sopronnál lényegesen komolyabb „súlycsoportot”. Pozíciójával a teljes értékű fejlett megyeszékhelyek sorában Marosvásárhelyet követve a második, s olyan városokat is megelőz, mint Székesfehérvár (14.), Brassó (15.) és Győr (17.).

1893-ban az országot végigpusztító peronoszpóra járvány teljesen tönkretette Sopron vidékén is a szőlőket, s ez gyakorlatilag kiheverhetetlen csapást jelentett a maradék borkereskedelemre, s búcsút inthettek e fontos bevételi forrásnak is. Ráadásul a soproni polgárok jövedelmüknek csak viszonylag kis hányadát forgatták vissza kereskedelmi és ipari vállalkozásaikba, nagyobb részét építkezésekre fordították: a 19. század második felében a város legjelentősebb építetői a soproni nagykereskedők és iparosok voltak.¹⁸ Mint Horváth Zoltán írja, a „levéltár tervtári anyagának tanúsága szerint azonban 1845–1869 között szinte alig találunk olyan vagyonos polgárt, aki ne építkezett volna. Legtöbbjük régi házát egy- vagy kétemeletesre átépítette, vagy lebontása után újat építtetett”.¹⁹ „A polgárság 1885–1898 között, hasonlóan a Bach-korszakhoz, felszabadult tőkéként is házépítésre fordította, mivel a sertéskereskedelem központja 1882-ben Bécsújhelyre került. A filoxera a borkereskedelmet, a gabonakereskedelmet pedig a két magán vasúttársaság teherkocsi parkjának elégtelensége, valamint a román és az orosz gabona versenyképessége tette tönkre. A kereskedelem válsága az 1900-as évek elején még mélyebb lett. Megújulás, illetve tőkefelhalmozódás azonban, mint az 1870-es években, már nem következett be.”²⁰ A 19. század első felében volt ugyan néhány sikeres iparvállalat-alapítás – például a Renner-család réz- és ércüzeme, vagy Seltenhofer Frigyes harangöntő üzem, amely profilját sikeresen bővítette tűzoltó-berendezések és szivattyúk készítésével –, azonban a 19. század második felében a felhalmozott tőkéjükből a soproni kereskedő polgárok helyben

¹⁶ Szulovszky János: A magyarországi városok életvilága a foglalkozások tükrében 1892-ben. Századok 155. (2021) 2. sz. 317–352.

¹⁷ Szulovszky János: A magyarországi városállomány 1892-ben. Történeti Földrajzi Közlemények 4. (2016). 3-4. sz. 75–86.

¹⁸ Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Budapest, 1988. 17–18.; Szála Erzsébet: A soproni iparfejlődés kultúrtörténeti hatásai a 19. század második felében. In: A természettudományok, a technika és az orvoslás a milléniümtől a millicentenáriumig (az 1996. évi ankét anyaga). Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből Budapest, 1997. 56.

¹⁹ Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914). Soproni Szemle 39. (1985) 2. sz. 130.

²⁰ Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése i. m. 146.

nem alapítottak jelentős üzemet vagy gyárat,²¹ s a város vezetése a külhonból érkezett vállalkozók helyi gyáralapítási törekvéseit sem pártolta. Így Sopron gazdasági potenciálja nemhogy erősödött volna, hanem gyengült, s Győrrel ellentétben²² nem lett számottevő gyáripara. A századforduló iparszerkezete is tükrözi ezt.

Bár az 1900. évi népszámlálás tanúsága szerint huszonegy ipaüzővel gyarapodott a ruházati iparban dolgozók létszáma, az összes iparoshoz viszonyítva 1,4 %-kal csökkent az arányuk az előző évmetszethez képest. A második továbbra is az élelmezési és élvezeti ipar, kismértékű (0,6 %-os) visszaeséssel. Szerény (0,8 %-os) növekedéssel megőrizték harmadik helyüket a szállodás-, vendéglős- és kávésiparban dolgozók (11,8 %). Tovább nőtt a vas- és fémipar részesedése (7,1-ről 9,9 %-ra), míg az ötödik helyét 0,1 %-os csökkenéssel továbbra is megtartotta az építőipar. A gépgyártás 2 %-kal, a sokszorosító- és műipar 1 %-kal növelte az arányát.

Foglalkozáscsoport	Iparüzők	Arány (%)
Vas- és fémipar	376	9,9
Gép- és hajógyártás	142	3,7
Kő-, föld-, agyag- és üvegegyipar	272	7,2
Fa- és csontipar	195	5,1
Bőr-, sörté-, szőr- és tollipar	50	1,3
Fonó- és szövőipar	83	2,2
Ruházati ipar	1130	29,7
Papírosipar	24	0,6
Élelmezési és élvezeti ipar	547	14,4
Vegyészeti ipar	53	1,4
Építőipar	354	9,3
Sokszorosító- és műipar	124	3,3
Szállodás-, vendéglős- és kávésipar	449	11,8

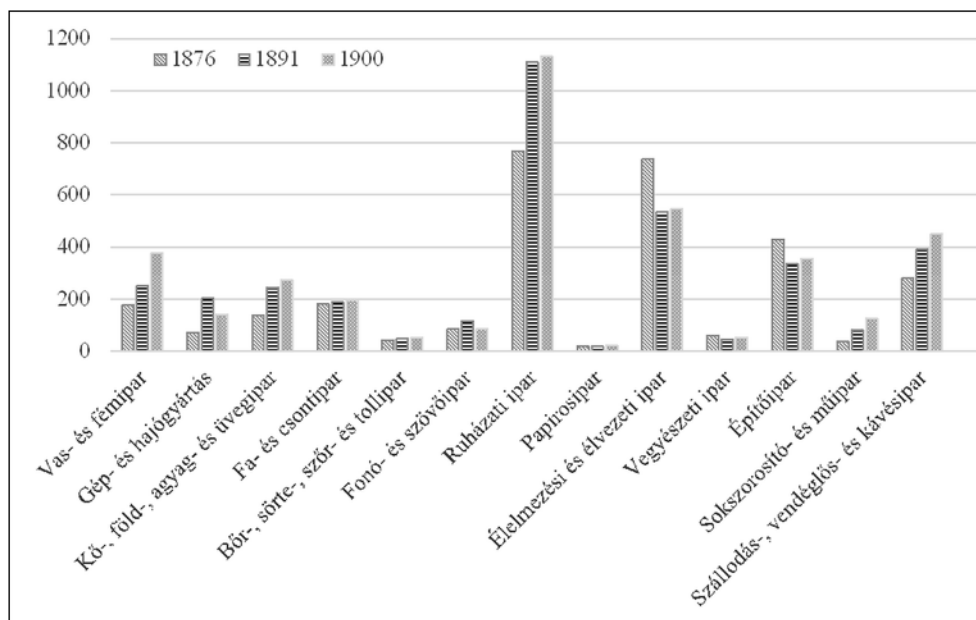
3. táblázat. Az ipari foglalkozáscsoportok aránya 1900-ban

Forrás: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása 2. k. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Statisztikai Közlemények Ú.s. 2. k. Bp., 1904. 50-51*.*

Ha a három évmetszet adatainak diagramját megnézzük (1. ábra), szembevetve a ruházati és az élelmezési iparok tradicionális viszonyokat tükröző, változatlanul meglehetősen magas részesedése, s a gazdasági modernitást jelző vas- és fémipar, gépgyártás és a vegyipar ellenében. Figyelemre méltó, bár Sopron élénk társadalmi és kulturális életét

²¹ Horváth Zoltán: Idegen (külföldi) tőkések gyáralapítási kísérletei Sopronban 1918 előtt. Soproni Szemle 42. (1988) 3. sz. 194.

²² Vö. Szulovszky János: Győr kisipara i. m.

1. ábra. Az iparúzők számának alakulása foglalkozáscsoportonként 1876 és 1900 között

ismerve nem meglepő, a sokszorosító- és műiparban, valamint a szállodás, vendéglős- és kávésiparban dolgozók számának folyamatos növekedése.

Sopron súlyának lassú, de egyértelműen csökkenő tendenciáját jelzi Beluszky Pál 1900-ra vonatkozó városhierarchiájának a rangsora is. Igaz, csak egy hellyel került lejjebb, s még mindig elismerésre méltó teljesítmény a 12. pozíció. Beluszky Pál és Gál Zoltán egyik közös tanulmányában ekként jellemezte Sopront: „a századelőn közvetlenül követte a rangsorban a regionális központokat, maga is rendelkezett regionális intézményekkel – az igazgatási típusú intézmények terén felül is múlta pl. Aradot és Brassót, hasonló pozícióra tett szert, mint Győr, ám a gazdasági tevékenység terén nem ütötte meg a regionális szintet”.²³ Sokatmondó, hogy a jelen felől a múlthoz közelítő geográfus szerzőpáros már Győrhöz méri Sopron századfordulós teljesítményét, noha az akkor még csak szorosan a nyomában, a 14. helyen állt a városhierarchiában.²⁴ Ám ezen túlmenően az is a lejtmenetre utalt, hogy a teljes értékű fejlett megyeszékhelyek közül 1900-ban már Miskolc és Székesfehérvár is megelőzte, amelyek pár évvel korábban még mögötte voltak.

²³ Beluszky Pál – Győri Róbert: Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században.) *Tér és Társadalom* 18. (2004) 1. sz. 18.

²⁴ 1910-ben Győr már a hiányos funkciójú regionális központok sorába emelkedve a 9. a magyarországi városok rangsorában (Budapestet nem számítva), míg Sopron maradt a 12. helyen, s a teljeskörű funkciókkal bíró megyeközpontok sorában. Beluszky Pál: Magyarország településállománya, településhálózata. In: *Uő* (szerk.): Magyarország történeti földrajza II. kötet. Budapest–Pécs, 2008. 314.

Tanulmányom Sopron vármegye, illetve Sopron város dualizmus kori politikai arculatáról, annak sajátosságairól, időbeli változásairól kíván átfogó képet adni. Ennek során az 1861-ben, illetve 1865-ben tartott képviselőválasztásokra is kitérve, elsősorban az országgyűlési választások történetére, kimenetelére, eredményeire alapoztam megállapításaimat. A rendelkezésre álló terjedelmi korlátokra tekintettel jelen írásban, munkám első részeként az elemzett korszak első felére eső, az 1860-as évektől az 1890-es évekig tartó időszakot tárgyalom.¹

A Sopron vármegyéről szóló helytörténeti irodalom kevésbé kezeli kitüntetett helyen a dualizmus korát, s ez különösen igaz annak politikatörténetére vonatkozóan. Így témáját tekintve ezen írás mindenképpen hiánypótlónak mondható, s nem csak abban a tekintetben, hogy a kor pártpolitikai viszonyaival foglalkozó, azt áttekintő tanulmány nem íródott eddig, hanem azért is, mert a képviselőválasztásokat taglaló feldolgozások is csak a korszak első választásairól születtek idáig.² Mindemellett jelen dolgozatom és annak folytatása a főtéma kifejtése mellett elsőként közli a dualizmus kori Sopron megye országgyűlési képviselőinek névtárát.³ Szerencsére Sopron városára vonatkozóan ennél

¹ A dualizmus kori választások elemzése terén a szűk terjedelemre tekintettel megjelenés ideje szerint elsőként Gerő András munkáját kell kiemelni. *Gerő András: Az elsöprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországn. Budapest, 1988.*; A dualizmus kori választások történetére idővel nagyobb figyelem fordult, az 1990–2000-es években több országos kitekintésű, illetve helyi vonatkozású tanulmány is megjelent. Ezen kutatások intézményesülésére a 2010-es évekig kellett várni. Az egri Eszterházy Károly Egyetem keretében, Pap József vezetésével kutatócsoport jött létre, míg az Országház Kiadó a magyar parlament története sorozatban adott ki több kötetet a dualizmus korára vonatkozóan is. A dualizmus kori képviselők adattárának összeállításában a Soproni Levéltár munkatársai (Dominkovits Péter, D. Szakács Anita, Simonné Prezenszki Erzsébet, Csekő Ernő) is részt vettek.

² *Varsányi Péter István: Sopron vármegye és Sopron két választás tükrében (1848–1861).* In: Soproni Szemle 47. (1993) 3. sz. 193–219., *L[ászló] E[rnő]: Követválasztási zavargások Sopron megyében 1865 telén.* In: Soproni Szemle 20. (1966) 2. sz. 181–184.; Az 1848 tavaszán tartott első képviselőválasztásról írt tanulmány is fontos adalékokkal szolgál számunkra: *Polgár Tamás: Az 1848-as országgyűlési választások Sopron vármegyében, különös tekintettel a kismartoni választókerület eseményeire.* In: Soproni Szemle 53. (1999) 3. sz. 195–213.

³ A kutatás során a helytörténeti irodalom mellett primer forrásként levéltári, valamint egykorú sajtóforrásokra is támaszkodtam. Bár a Sopron vármegye, illetve Sopron törvényhatóságú jogú város országgyűlési képviselőválasztásoknál eljáró szervei, a központi választmányok iratainak jelentős része fennmaradt, sajnálatos mód épp a választások eredményét tartalmazó dokumentumok (választási jegyzőkönyvek, szavazási ívek, a központi választmány üléseinek jegyzőkönyvei) maradtak fenn hiányosan, azok messze nem képeznek folyamatos iratsorozatot. Nagy segítségemre voltak a korabeli helyi lapok, amelyek közül jelen íráshoz a *Sopron* c. lapot forgattam elsősorban nagy haszonnal.

jobb a helyzet, hiszen az ifj. Sarkady Sándor és Tóth Imre által összeállított képviselői arcképcsarnok, életrajzaikat közölve, már korábban megtette ezt.⁴

A kiegyezés jelentőségéről

Az 1861-ben, illetve 1865-ben tartott képviselőválasztásokat annyiban is indokolt elemzés tárgyává tenni, hogy azok fő tárgyát és tétjét hasonlóképp az Ausztriához fűződő viszony kérdése határozta meg, amiképp az 1867. évi kiegyezést követő évtizedekben rendezett választásokét. A megelőzőleg évekig tartó tárgyalások eredményeként megkötött kiegyezéssel a feleknek sikerült egy nagy formátumú egyezményt létrehozni, nyomában pedig egy a gyakorlatban is működő államberendezkedést kialakítani.

A kiegyezés megkötése ezentúl is óriási jelentőséggel bírt a magyar nemzet történelmében. Egyrészt sikerült az Ausztria és Magyarország közti, hosszú évszázadokra visszanyúló ellentéteteket rendezni, a két fél közt beálló egyensúlyi állapotot a dualista államrendszerben kodifikálni. Másrészt Magyarország, ha teljes függetlenségét nem is, de önállóságát szinte teljes körűen visszanyerte, ráadásul 1541 óta először visszaállt területi integritása, teljes területi egysége. Harmadrészt az 1867-tel megteremtődött békés viszonyok a magyar polgári állam kiépítése mellett a gazdasági fejlődésnek, társadalmi átalakulásnak is megfelelő feltételeket teremtettek.

A korabeli választási rendszer sajátosságairól

A dualizmus kori országgyűlési választásokon született eredmények értékelésénél a korabeli választási rendszer sajátosságait nem szabad figyelmen kívül hagyni. A valós politikai tagozódásnak megfelelő választási eredmények megszületésének a törvényi szabályozásból, illetve a választási gyakorlatból fakadó korlátait az 1. táblázatban foglaltam össze. A korabeli választási rendszer fokozatosan kifejlődő – Tisza Kálmán kormányzásának ideje alatt már teljes vértetében működő – torzulásait a kortársak egy köre, s részben az utókor a kiegyezésben foglaltak megvédésének szükségszerűségével magyarázta.⁵ Azaz: minden körülmények között biztosítani kellett a dualista rendszer stabilitását, az ezt garantáló '67-es alapokon álló kormánypárt biztos parlamenti többsége révén. Kétségtelen, hogy a hatalmi helyzetben lévő, kormányzó Szabadelvű Pártnak igen komoly játéktér állt rendelkezésére a választások végeredményének kívánt befolyásolására. Ennek egyik biztosítéka a nyílt szavazás volt, amely a kormánypártnak nemcsak szavazáskor, hanem a pártállás nyilvánossága miatt a választást megelőzően, korteskedéskor is lehetőséget adott az eredmény befolyásolására, amivel az élt is. Ezt a kivételektől eltekintve

⁴ Ifj. Sarkady Sándor – Tóth Imre: Országgyűlési választások és képviselők Sopronban 1848–2004. Életrajzi tanulmányok. Sopron, 2005.

⁵ A szépirodalom teréről Mikszáth Kálmán tárcái mellett érzékletes korrajzot ad minderről Két választás Magyarországon című regénye. A kor választási rendszerét átszövő korrupciós jelenségekről ld. Cieger András: Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon. Budapest, 2011.

általánosságban a kormánypárti jelölteknek kedvező helyi közigazgatás közreműködése és a vetélytársainál jóval jelentősebb anyagi lehetőségei is biztosították.⁶

Választási szabály, gyakorlat	Következmény
cenzusos választójog	csak a lakosság kb. 6-7 %-a felnőtt férfi lakosság kb. 25 %-a szavazhat
nyílt szavazás	manipuláció, befolyásolás
szavazás a kerület székhelyközségében	utaztatás, etetés-itatás, választási erőszak
karhatalmi jelenlét	újabb lehetőség a hatalom részéről a választás befolyásolására

1. táblázat. A dualizmus kori képviselőválasztások törvényi szabályozásból következő torzulsai, a választási gyakorlat végeredményt is befolyásoló sajátosságai⁷

A nyílt szavazás, a pártállás nyilvánossága tág teret adott a korteskedésre, amelynek a választók etetése-itatása szoros velejárója volt. Az igaz, hogy a választóknak a lakhelytől távolra eső, sokszor 30–40 km-re fekvő választási székhelyre történő utaztatása és ellátása a pártok feladata volt, és a törvény ezt a szükségyszerűségig engedélyezte is. De a gyakorlatban ennek mértéke ezt általában túllépte: a választóknak sörrel és főként borral, pálinkával történő itatása a kampányolás, szavazatszedés eszköze is volt. A sokszor ittas, felhangolt, feltüzelt, a választás napján elkülönülve felvonuló ellenpártok választói között gyakran fajult ezáltal tettelegességig a választási küzdelem. Ennek megfékezése a kirendelt karhatalom feladata volt. Így is szinte minden általános választás során előfordult olyan választókerület az országban, ahol halálos áldozatokat kívánt a képviselőválasztás lebonyolítása. Az 1901. évi választáson például a Tolna megyei pinchelyi választókerület volt ilyen, ahol a két ellenpárt közti zavargás számtalan könnyebb vagy súlyosabb sebesülten járt, míg az erőszak megfékezésre eldőrdült csendőrsortűz további öt halálos áldozatot és tucatnyi súlyos sérülést eredményezett.⁸ De Sopron vármegyében is előfordultak tragikus kimenetelű választások. Az 1884. évi választásokon így például a kismartoni választókerületben úgy megverték a cinfalvi cukorgyár Hetschl nevű cukormesterét, hogy az sérüléseibe másnapra behalt.⁹ De sajnálatos módon a pinchelyi esethez hasonlóra

⁶ Ld. Gerő András: i. m. 1988.

⁷ A kor választási gyakorlatát, s annak jellemzőit sok évvel ezelőtt több tanulmányban is feldolgoztam. Csekő Ernő: Etetés-itatás a követ- és képviselőválasztásokon. In: Hedonizmus. Győri Tanulmányok 25. (2001) 71–89.; Csekő Ernő: Sorshúzás, furfang, csel, csalás. Játék a választásokkal a dualizmus korában. In: Homo ludens I. Győri Tanulmányok 26. (2002) 17–32.; Csekő Ernő: Katonáság és csendőrség az 1901. évi „véres” pinchelyi választáson és pótválasztáson. In: Tolna megyei levéltári füzetek 11. (2006) 329–370.

⁸ A tragikus kimenetű választást több szempontból megvizsgáló tanulmányok: Csekő Ernő: Két választás Pinchelyen. Az 1901. évi véres országgyűlési képviselőválasztás. In: Levéltári Szemle 49. (1999) 1. sz. 22–29., Csekő Ernő: Bűnösség és felelősség kérdése egy tragédiába torkollott képviselőválasztás kapcsán (Pinchely, 1901). In: Bűn és bűnhődés I. Győri Tanulmányok 23. (2000) 34–59., Csekő Ernő: i. m. 2006.

⁹ Sopron 1884. június 18. 3.

is sor került, méghozzá a nagymartoni választókerületben 1887-ben. A sajtóhír szerint a kisebbségben lévő függetlenségi választók táborában egy ellenpártinak nézett embert kezdtek ütlegetni, akit a csendőrök ugyan kimenekítettek, de a népharag ezt követően épp a csendőrök ellen fordult. A függetlenségi választók a csendőröket zászlónyelekkal ütlegették, kövekkel dobálták, sőt állítólag két revolverlövés is eldőrdült. Három csendőr megsérült, amelyre válaszul társaik csendőrsortűzzel válaszoltak. A sortűz következtében öten meghaltak, tizennégyen súlyosan megsebesültek.¹⁰

A népképviselő elvén, annak a választásokon történő érvényre juttatásán ejtett további komoly csorbát a szűk választójog. Az 1848-ban magalkotott, 1874-ben módosított választójog jobbára még megfelelt a korabeli európai jogfelfogásnak. Mivel azonban az évtizedeken át változatlan maradt, és nem követte a választójognak kontinens szerte végbement kiterjesztését, a hazai választójog az 1900-es évek elejére nagyon retrográddá vált. Hiába követelte a századfordulótól a politikai paletta széles spektruma (a szociáldemokratáktól a polgári radikálisokon, a Vázsonyi-féle demokrata párton át, a parasztpártokon keresztül a keresztényszocialistákig) a választójog drasztikus bővítését, vagy épp az általános és titkos választójog bevezetését, a kormányzó Szabadelvű Párt (később Nemzeti Munkapárt) ennek ellenállt. A hosszú egyezkedés, törvénykezés eredményeként végül 1913-ban meghozott választójogi reform igazából csak kozmetikázást jelentett.¹¹ A választójog lényegi, nagyobb arányú kiterjesztésére – a választásra jogosultak arányát öt-hatszorosára növelve – csak az első világháború után, 1920-ban került sor.¹²

A dualizmus kori belpolitika központi témája: a közjogi kérdés, a kiegyezéshez való viszony ('48 vagy '67)

A dualizmus korának belpolitikáját az ún. közjogi kérdés, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia állam- és közjogi rendszerének, s ezen belül Magyarország helyének kérdésköre határozta meg. Amíg az 1860-as évek alkotmányos életét az Ausztriával kötendő „kiegyenlítés” tartalma körüli viták, addig az 1867. évi kiegyezést követően annak megvédése, illetve kiterjesztése körüli küzdelmek jellemezték. Az ezzel kapcsolatos törésvonal annyira meghatározó volt hazánk belpolitikájában, hogy más európai országok politikai életében meghatározó világnézeti, ideológiai választóvonalak (liberális, konzervatív, majd idővel baloldali demokrata, majd szocialista, szociáldemokrata) érvényesülését is elnyomta, felülírta. Hazánk politikai életének további jellemzője volt ezentúl, hogy a két nagy erő, '48 és '67 pártjai egyaránt liberális alapon álltak, a korszakban meghatározó szabadelvűség eszméjét vallották.

¹⁰ Sopron 1887. június 22. 2.

¹¹ *Csekő Ernő*: Sopron választópolgársága az 1913. évi választójogi reform tükrében. In: Soproni Szemle 67. (2013) 3. sz. 295–299.

¹² *Horváth Adél Gabriella*: Az 1920-as nemzetgyűlési választás Sopron vármegyében. In: Soproni Szemle 55. (2001) 1. sz. 4–25.

A pártrendszer alapjairól

Természetesen hatványozottan az Ausztriához, a császári udvarhoz való viszony kérdése érvényesült az 1860–61. évi rövid alkotmányos időszak idején – a Bach-kor hosszú évtizede után – újra összeült vármegyei gyűléseken, illetve az 1861-re összehívott országgyűlést megelőző képviselőválasztásokon, és magán a rövid életű országgyűlésen is.¹³ A politikai élet két oldala között feszülő különbözőséget az adta, hogy az uralkodó trónbeszédére a megalakult országgyűlés politikai követeléseit a császári udvarnak felirati formában, avagy a keményebb hangütésű határozati formában küldje meg a képviselőház. Míg az óvatosabb, diplomatikusabb hangütés hívei, a Deák Ferenc köré tömörülő politikusok, képviselők a Felirati Párt elnevezést kapták, addig a rebellisebb, Ferenc József uralkodásának jogszerűségét is megkérdőjelező megközelítés híveire a Határozati Párt név ragadt. Utóbbiak vezetője gróf Teleki László volt, aki határozati álláspont alulmaradását látva, a szavazás előestéjén önkézzel vetett életének.¹⁴ A köztük lévő erőviszony igen kiegyenlített volt, főként az 1861-es országgyűlésen, de az 1865-ben tartott választáson is csak szűk többséggel győzedelmeskedett Deák Ferenc pártja. Sőt, 1861-ben kezdetekben a Határozati Pártnak néhány fős többsége mutatkozott.¹⁵

Az 1865-ben már Deák-pártként emlegetett Felirati Párt, illetve az ekkor már Balközépnek nevezett Határozati Párt közel sem volt teljesen egyéges. Míg az előbbinek a politikusai nézetei, múltja miatt is ókonzervatívnak mondott csoportja volt, addig a Határozati Pártnak szélsőbaloldali szárnya, amelynek egy-két politikusa szíve mélyen meg sem kívánt egyezni Ausztriával, Ferenc Józseffel. Az előbbieket feltétlenül részleteznünk kellett, mert a kiegyezés 1867. évi megkötése, illetve az azt követő évek rohamtempójában végrehajtott törvénykezése, a modern magyar polgári állam intézményrendszerének lerakása mellett is a kiegyezést megelőzően kialakult politikai alapképlet, a közjogi kérdés maradt a meghatározó, immár a kiegyezési megállapodásban foglaltakhoz való eltérő viszonyulás, megítélés mentén (ld. 2. táblázat).

Mint látható, 1874-ig jelentős változás nem történt, a Deák-párt, illetve a Balközép maradt a két nagy párt. A Deák-párt soraiban a névadó Deák Ferenc mellett további nagyformátumú politikusokat találhatunk, így gróf Andrássy Gyula, illetve Lónyay Menyhért¹⁶ miniszterelnököket (előbbi 1867–1871, utóbbi 1871–1872 között volt kormányfő), vagy az 1840-es évek centralista politikusai közül a dualista kormányokban egyaránt kultuszminiszteri tisztséget betöltő báró Eötvös Józsefet és Trefort Ágostont. Az utóbbi minisztersége idején Sopron várost képviselte 1872–1884 közt az országgyűlésben.

¹³ Ld. erről az adattárszerűen részletes feldolgozást: *Ruszoly József: Országgyűlési képviselőválasztások Magyarországon 1861–1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvénycikknek gyakorlata kormányhatósági és hazai helyhatósági levéltári források alapján. Acta Juridica et Politica. Szeged, 1999.*

¹⁴ *Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest, 2003. 36–47.*

¹⁵ *Szabó Csilla: A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években. A 48-as Párt megalakulása. In: Századok 133. (1999) 3. sz. 522–525.*

¹⁶ *Cieger András: Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok. Budapest, 2008. 557.*

A Balközép vezére Tisza Kálmán volt, de tekintélyes politikusai voltak Ghiczy Kálmán, a nemzetiségi kérdés fontosságát hangsúlyozó Mocsáry Lajos és Csávolszky Lajos. (Az utóbbit évtizedekkel később, 1892-ben a csornai kerületben képviselőnek választották.)

Választás éve	48-as pártalakulások		67-es pártalakulások	
1861		Határozati Párt	Felirati Párt	
1865	szélbal „pártfrakció”	Határozati Párt (Balközép)	Felirati Párt (Deák-párt)	ókonzervatívok „pártfrakció”
1869	Szélbal (Országos 48-as Párt)	Balközép	Deák-párt	kat. konzervatívok
1872				
- 1874-pártfúzió: Tisza Kálmán vezetésével a Balközép egyik feléből és a Deák-párt zöméből megalakul a Szabadelvű Párt				
	48-asok		67-esek	
1875	Függetlenségi Párt		Szabadelvű Párt	Sennyey-párt (Jobboldali ellenzék)
1878	Függetlenségi Párt		Szabadelvű Párt	Egyesült Ellenzék
1881				Mérséklet Ellenzék
1884				
1887				
1892	Függetlenségi Kossuth Párt	Függetlenségi Ugron Párt	Nemzeti Párt	
1896				

2. táblázat. A közjogi törésvonal által uralt magyar pártrendszer alakulása 1861 és 1896 között

Mindkét nagy politikai pártban voltak elkülönült, idővel önállósodó csoportok, frakciók. A Deák-párt jobbszélén lévő, nagybirtokos, jórészt arisztokraták által vezetett ókonzervatív csoport, a soraikban részben olyan, 1848 előtt vezető tisztséget betöltő politikusokkal, mint gróf Apponyi György, Mailáth György, Szogyény László, báró Sennyey Pál, Ürményi Miksa, különálló pártként nem mérették meg magukat. Szemben a '48-as oldallal, ahol az 1869. és 1872. évi választásokon a Szélsőbal már különálló pártként, Országos 48-s Párt néven indult a választáson, előbb 38, majd 40 képviselőt – döntő részben az Nagyalföld választókerületeiből – az országgyűlésbe juttatva. A Szélsőbal, majd Országos 48-as Párt vezetői Helfy Ignác, Simonyi Ernő, majd az előbbieknél nagyobb formátumú Madarász József és Irányi Dániel voltak.

Az 1874. évi pártfúzió és következményei

A honi pártstruktúrában az 1874-es évben létrejött pártfúzió hozott jelentős mértékű átrendeződést, amely annak alapzatában azonban nem okozott lényegi változást. Mivel a politikai viták fókuszában továbbra is a közjogi kérdés maradt, a pártképződés alapvető választóvonalát is ez képezte. Viszont azáltal, hogy az eddig ellenzékben lévő Balközép vezére, gróf Tisza Kálmán és vezető társai egy része feladták '48-ra vonatkozó követeléseiket, és a kiegyezésben foglaltakat maradéktalanul magukévá tették, az addig kormányzó Deák-párttal egyesülve létrejöhetett a kiegyezésben foglaltakat, azaz a 67-es alapot védő hatalmas kormányerő. („Ahogy a közbeszédben elterjedt: *„Tisza Kálmán szög-re akasztotta a bihari pontokat!”*¹⁷) Mivel mindkét egyesülő pátrész liberális eszmei alapon állt, az egyesült párt neve a Szabadelvű Párt lett. Az utókornak is jelezve, aláhúzva, hogy a kor meghatározó politikai gondolkodásmódja Magyarországon is a liberalizmus volt, a fő politikai erők között a különbséget nem az ideológia, a világnézet, hanem a közjogi kérdés képezte.

A pártfúzió további következményeként említhetjük, hogy a nagy kormányerő létrejöttével az egész pártrendszer jobbra csúszását eredményezte: a Szélbal és a Balközép maradékának egyesülésével létrejött a Függetlenségi Párt, létrehozva gyakorlatilag az 1906-ig, de bizonyos megkötéssel a dualizmus korának végéig, 1918-ig fennálló, az egész pártrendszert meghatározó szabadelvű párti-függetlenségi párti dichotómiát. A Deák-párt jobb szárnyának leválásával, párttá alakulásával pedig megalakult önálló politikai erőként a jobboldali ellenzék, amely a kormányzó erőnek a '67-es alapon álló ellenzékét képezte (ld. 2. táblázat). E '67-es alapon álló ellenzék a kezdeti időben szinte folyamatos pártalakulások jellemezték. A korabeli közvélemény mindezt nehezen követve, és egyúttal utalva a '67-es alapon álló kormánypárt, valamint a '48-as függetlenségi ellenzék közötti pozíciójukra is, gyakran egyszerűen csak „habarékpárt” kifejezéssel emlegette őket.

Ez a „habarékpárt” kezdetben a Deák-párt jobbszárnyából, írásunkban korábban már említett politikusok vezetésével 1875-ben megalakult Jobboldali Ellenzék nevű párt volt. Vezetőjéről Sennyey Pártként is emlegették. A következő, 1878. évi választáson azonban már Egyesült Ellenzék néven indult, mivel a választást megelőző időben fuzionáltak Sennyey pártjával a kormánypártból időközben kivált frakciók, Kerkápoly Károly volt pénzügyminiszter csoportja, illetve a kor emblematikus szónok-politikusa, Szilágyi Dezső által vezetett független szabadelvűek. A stabilizálódó helyzetű, egyre népszerűbbé váló párt elsőszámú vezetője gróf Apponyi Albert lett. Az 1880-as években Mérsékelt Ellenzék nevet felvevő párt egyik vonzerőjét pont ez az elnevezés hordozta, hirdette: a kormánynak a Függetlenségi Pártnál kevésbé opponáló, szembenálló ellenzéke, amely-

¹⁷ A bihari pontok alatt Tisza Kálmánnak 1868 márciusában a nagyváradai pártgyűlésre kiadott programteteleit nevezték, amely Magyarország függetlenségének helyreállítása érdekében a Monarchia közös intézményrendszerének megszüntetését kívánta, úgy is, mint a közös minisztériumokét, a delegációk intézményét, ellenben önálló magyar hadsereg felállítását, és nemzeti bank létrehozását sürgette.

nek kritikai pozíciójában jóval kisebb súlyt foglaltak el a közjogi kérdések.¹⁸ Helyette nagyobb figyelmet szenteltek a társadalmi, gazdasági kérdéseknek, illeszkedve a pártképződmény gyökereihez, mindezt konzervatív megközelítésből. Ennek részeként az uralkodó liberális szabadpiaci szemlélethez képest korlátozó mechanizmusokat ajánlottak, bizonyos területeken az állam nagyobb szerepvállalását hangsúlyozták, illetve az ipar-kereskedelem érdekeihez képest az agrárium, illetve nagybirtok érdekeinek képviselését is fokozatosan felvállalták. A párt az 1890-es évek elején vette fel a Nemzeti Párt elnevezést (ld. 3. táblázat).

Választás éve	Szabadelvű Párt	Függetlenségi Párt	Jobb./Egyesült/ Méréskelt Ellenzék, Nem. Párt	Antiszemita Párt	Egyéb párt***	
1875	333	36	21	-	24	
1878	239	76	75	-	23	
1881	235	88	57	-	33	
1884	234	75	64	17	22	
1887	263	78	44	11	17	
1892	243	86*	15**	61	-	8

3. táblázat. Képviselőválasztások országos végeredménye a pártok által elnyert mandátumok alapján 1875–1892

- * Függetlenségi Kossuth Párt
- ** Függetlenségi Ugron Párt
- *** Nemzetiségi pártok, pártonkívüli

Tisza Kálmán kora, a pártrendszer befagyása

A pártfúziót követő 1875 és 1890 közötti másfél évtizedet a regnáló miniszterelnök kormányzása alapján Tisza Kálmán koraként is szokás emlegetni, ezen időszakot a dualizmus rendszerének stabilizálódásával, a kikristályosodó kormányzati rendszerrel és gyakorlatl is azonosítva. A kormányzó Szabadelvű Párt a képviselőházban végig őrizte kompakt, magabiztos többségét (ld. mamelukpárt). Ezt a biztos többséget az ország nemzetiségiek által lakott részei szállították, mivel e választókerületek lakossága döntő többségében szabadelvű párti jelölteket választott meg.

Az ellenzéki létre kárhozott Függetlenségi Pártot időnként lemorzsolódások, különállások, újraegyesülések kísérték. Így már 1874–1884 évi időszakban is megkülönböztettek két irányzatot, pártrészt egymástól: a Mocsáry, Csávolszky és Bartha Miklós

¹⁸ A párt „nemzeti” követelése közé is elsősorban olyanokat vett fel, amely inkább szimbolikus, s részben kisebb súlyból adódóan az Udvar számára tolerálható volt, s belül maradt a ’67-es közjogi alapon, úgymint a magyar nyelvű tisztképzés, illetve tisztvi vizsga követelését. *Vári András*: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898. Budapest, 2009. 270.

vezette függetlenségiüket, illetve a Madarász József vezette '48-as Függetlenségi Pártot.¹⁹ A párt, politikai irányzat történetében ennél erőteljesebb különállást váltott ki az 1890-es évek politikai élete. A pártnak konzervatív irányba mozduló része Ugron Gábor vezetésével önállósította magát, közkeletűen őket Függetlenségi Ugron Pártnak hívták,²⁰ megkülönböztetve az ekkor Függetlenségi Kossuth Párt néven emlegetett anyapárttól, amelynek idővel Kossuth Lajos fia, Ferenc lett a vezetője.

A súlyos csapásnak bizonyuló 1875. évi választást követően a függetlenségiük idővel erőre kaptak. Az ország törzsterületén, a magyar többségű választókerületekben, főként az Alföldön, illetve Dél-Dunántúl nagyobb részén az 1848 hagyományait, eszméjét megjelenítő Függetlenségi Párt és jelöltjei rendre sikereesebbnek bizonyultak, mint a kormányzó szabadelvűek. A dualizmus kori választások pártok szerinti eredménye, illetve a választókerületek nemzetiségi megoszlása közötti összefüggésre számszerűsítve Pap József mutatott rá. Az 1887–1905 közt tartott választások adatait feldolgozó elemzése nagyon szoros összefüggést mutatott ki: eszerint míg a kormányzó Szabadelvű Párt a választásokon elnyert mandátumainak 59,1 %-át, illetve az ugyancsak '67-es alapon álló Mérsékelt Ellenzék/Nemzeti Párt is képviselői helyeinek közel 40 %-át a nemzetiségek által lakott választókerületekben szerezte meg, addig a függetlenségi pártok (Kossuth és Ugron pártok) csak 4 %-át. Az utóbbiak ezen időszak alatt elnyert 372 képviselői helyük 90,6 %-át a magyar többségű kerületekben szereztek meg. (A maradék közel 5 %-ot a függetlenségi irányzat átmeneti jellegű kerületekben nyerte el.)²¹

Az aktuálpolitikai kérdésekben a Függetlenségi Párt főbb témái, követelései a következők voltak: véderő, azaz a közös hadsereg kérdése, a magyar vezényleti nyelv a hadseregnél, önálló Magyar Nemzeti Bank követelése, önálló vámterület. Kétségtelen, hogy az 1848-as forradalom és szabadságharc Kossuth Lajos személyét övező kultusszal összefonódó tradíciói és eszmeisége a pártszervezés terén is komoly előnyt jelentett a függetlenségieknek a kormányzó Szabadelvű Párttal szemben. Itt kell kitérni arra, hogy a korszak pártjai természetesen másképp szerveződtek, mint napjaink, s főleg a 20. század tömegpártjai. Két választás közt helyi szinten napi tevékenységet nem végeztek, apparátusuk nem volt, tevékenységük országosan jobbra csak a képviselőválasztások idejére, az azt megelőző korteskedés heteire szorítkozott. A kormánypárt a választások közötti időszakban ezt részben ellensúlyozni tudta azáltal, hogy sokhelyütt számíthatott a helyi közigazgatás, illetve elit támogatására. Ugyanakkor a Függetlenségi Párt javára szólt, hogy „politikai apály” idén is jellemző volt hívei között az aktivitás. Ez alatt nem a pártkör kereteiben zajló szervezeti életre kell elsődlegesen gondolni, hanem inkább a

¹⁹ Azonban az országgyűlési képviselőhelyek pártok szerinti elosztásánál általában együtt tartották, tartják nyilván őket.

²⁰ A Függetlenségi Párt Ugron frakciójának konzervatív, újkonzervatív vonásairól ld. *Szabó Miklós*: Új vonások a századforduló magyar konzervatív politikai gondolkodásában. In: *Uő*: Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1989. 120–122.

²¹ *Pap József*: Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások eredményeinek statisztikai vizsgálata. In: *Uő*: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest, 2014. 94–96.

függetlenségi gondolat, a '48-as eszmék, vagy épp Kossuth-kultusz olvasóköroökben, polgári egyesületekben történő ápolására.

Az 1890-es évek. A pártrendszerért kihívások: világnézeti, ideológiai törésvonal erősödése

A 19. század utolsó harmadának nekiindult kapitalista átalakulás a gazdaság fejlődése, a polgárosodás előrehaladása, és a modern magyar állam megszilárdítása mellett negatív következményekkel is járt. A jelentős gazdasági, társadalmi változás természetesen társadalmi feszültségeket is eredményezett. Ezek elmélyüléséhez az időközönként fellépő kisebb-nagyobb gazdasági válságok, illetve a társadalmi rétegek növekvő anyagi, jövedelmi differenciálódása is hozzájárult. Ez pedig új, a közjogi alapú politikát meghaladó, annak kérdéseit háttérbe szorító politikai mozgalmak, pártok megjelenését eredményezte. Erre elsőként az 1873. évi tőzsdekrach és azt követő gazdasági (világ)válság tovagyűrűző társadalmi hatásaiként az 1880-as évek elején fellendülő antiszemita mozgalom kapcsán volt példa.²² Az Országos Antiszemita Pártot kormánypárti, illetve függetlenségi politikuskok közösen hozták létre. A mozgalom elindítója Istóczy Győző Vas vármegyei képviselő például a Szabadelvű Pártnak volt eredetileg tagja.

A zsidóság elleni, jogaikat, gazdasági szerepvállalásukat korlátozó törekvések Sopron vármegyében és Sopronban nem találtak komolyabb társadalmi támogatásra. Legalábbis olyan mértékben nem, hogy az Antiszemita Párt képviselőjelöltet is indított volna vármegyénkben vagy Sopronban az 1884. évi képviselőválasztáson. Ugyanakkor ezt az ország közel 60 választókerületében megtette, s ezek több mint negyedében a jelöltjei a választást is megnyerték.²³ A párt 17 győzelmét hozó választókerület az ország tíz vármegyéjében helyezkedett el.²⁴ Bár a párt vármegyénkben nem mérte meg magát, a tiszaezlári vérvádperrel²⁵ 1882-től felizzó zsidóellenes tömeghangulat alól szűkebb pátriánk se tudta függetleníteni magát. Erre példaként szolgált a Sopronban tartott 1884. évi választás, amely során az újonnan fellépő kormánypárti jelölt Zichy Antal meglepően szoros küzdelemre kényszerült a Függetlenségi Párt jelöltjeként induló helybeli Dörfler György

²² A mozgalom felívelésének társadalmi okaiként röviden felemlíthető, hogy az 1870-es években bekövetkezett pénzügyi krach, valamint gazdasági válság ugyanis még jobban elmélyítette a kapitalizálódás által hátrányosan érintett, kapitalista viszonyokra nehezen reagáló rétegek – középbirtokos, kismemesi rétegek, egykori céhes polgárság, parasztság – válságát, amellyel szemben az 1867-ben emancipált zsidóság gazdasági sikerei, társadalmi integrálódása álltak. Az 1880-as évekbeli antiszemita mozgalomról újabb feldolgozásként ld. *Paksy Zoltán: Istóczy Győző és a magyar antiszemita mozgalom (1875–1892)*. Budapest, 2018.

²³ Az antiszemita párti képviselőjelöltek névsorát, adatait közli *Paksy Zoltán: i. m.* 2018. 175–178.

²⁴ *Paksy Zoltán: i. m.* 2018. 205–206.

²⁵ A tiszaezlári per társadalmi hátterét, a pernek menetét, a nyomában kialakuló országos tömeghangulatot feldolgozó nagy terjedelmű művében Kövér György nagy teret szentelt a zsidóellenes megmozdulások 1882–1883. évi országos kiterjedésének is. *Kövér György: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látászögek*. Budapest, 2011.

lakatosmesterrel szemben.²⁶ A nagyjából az iparos és gazdatársadalom által támogatott Dörfler csupán 32 szavazattal maradt alul. A szoros végeredmény kihirdetését követően az addigi viszonylagos nyugalom megbomlott, a vesztes jelölt hívei elégedetlenségükben zsidóellenes cselekedetekre ragadtatták magukat, amelynek részeként az Antiszemita Párt vezérének, Istóczynek nevét harsogták és zsidók házainak albakait zúzták be.²⁷

Az antiszemita mozgalom időleges felfutásához képest tartósabbnak bizonyultak a politikatörténet által újkonzervatívként leírt századvégi politikai irányzatok. Ezek a fentebb leírt társadalmi változások mellett a szociális kérdés felértékelődésére, a szocialista mozgalmak megerősödésére is választ kívántak adni. Megszerveződésüket és megerősödésüket az aktuálpolitika szintjén elősegítette az egyházpolitikai törvények körüli viták az 1890-es évek derekán, amely a politikai teret konzervatív-liberális szembenállással alakítva, a közjogi törésvonalat a napi politikai szintjén is felülírta. Az ezekben az években megszerveződő újkonzervatív erők, az 1895-ben megalakult Néppárt és az agrárius mozgalom szervezete, az 1896-ban létrejött Gazdaszövetség fellépése agyúttal egyfajta válasz volt a társadalomban lezajlott változásokra. A bizonyos szempontból az 1848 előtti uralkodó – és egyben a kapitalizálódásban, illetve a polgári államban teret veszett – rétegek exponenseinek tekinthető szervezetek az élet eltérő területére koncentrálták tevékenységüket: a földbirtok érdekeit képviselő agrárius mozgalom a gazdaság szférájában, a római katolikus egyház súlyát, szerepét védelmező Néppárt pedig a szellemi szférában próbálta törekvéseit elsődlegesen érvényesíteni.²⁸ E két irányzatról, s közülük is kiemelten a Néppártról ezen dolgozatunk folytatásában, a századforduló időszakáról szóló második részben lesz főként szó.

Azonban az agrárius törekvések – jobbra az 1880-as években – részlegesen összekapcsolódtak a Mérsékelt Ellenzék, majd Nemzeti Párt politikájával. Ennek eleve keretet adott a Mérsékelt Ellenzék társadalompolitikai érzékenysége, konzervatívabb gazdaságpolitikai felfogása. A Mérsékelt Ellenzék, majd Nemzeti Párt a század utolsó évtizedeiben a magyar politikai életben agrárius-merkantil ellentétként elhíresült helyzetben a föld, a mezőgazdaság érdekeiben lépett fel az ipar, kereskedelem és pénztőke érvényesülésének korlátozását célozva. A liberális gazdasági felfogáshoz képest ezen, a kapitalizmus törvényeit korlátozni kívánó konzervatívabb jellegű felfogás vezette az agráriusok vezérét,

²⁶ A helyi sajtó Zichy Antal 657:625 szavazati arányú győzelméről ír. Sopron 1884. június 20. 2. A fennmaradt választási iratok szerint a leadott voksok alapján Zichy 656:624 arányban nyert. A szavazatok megoszlása a soproni kerületben lévő két szavazatszedő küldöttség között igen érdekesen alakult. Míg a város központi részein lakó választók közt Zichy került 428:204 arányban fölénybe került, a külsőbb városrészekben Dörfler állt jobban 420:228 arányban. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (MNL GYMSV SL) Sopron város Központi Választmányának iratai (továbbiakban: IV.B.1402.), Szavazási ívek – 1884. évi választás.

²⁷ Amint az esetről a Sopron beszámolt: „egy nagy tömeg, de nem választók, hanem leginkább éretlen gyerkőcök indult meg a Várkerületen végig haladva, éktelen lármával éltették Dörflert és Istóczyt, és számos ablakot, főként zsidókét bedobálták”. Végül a randalirozó tömeget a csendőrség esti fél tízre oszlatta fel. Sopron 1884. június 20. 20. 2.

²⁸ Szabó Miklós: i. m. 1989.

gróf Károlyi Sándort és társait a Tiszák által fémjelezett szabadelvűeknél konzervatívabb világnézetű Nemzeti Párthoz.²⁹

Sopron vármegye és Sopron: A közjogi törésvonal eljelentéktelenedése

A '48-as alap, a függetlenségi eszme feltűnő gyengesége

A megyében a kiegyezést megelőzően tartott 1861. és 1865. évi választásokon még szintén az Ausztriához való viszony határozta meg a politikai küzdelmet. A kerületekben a Felirati Párt, illetve Határozati Párt, majd Deák-párt, valamint a Balközép jelöltek küzdöttek meg egymással. Egy-egy esetben ezektől szélre eső jelölt mandátumszerzésére is adódott példa. A kiegyezés sikeres megkötését követően a Deák Ferenc megnövekedett nimbuszával is erősödött kormánypárt az 1869-es és az 1872. évi választásokon egyaránt elsőprő sikert aratott Sopron vármegyében.

Mindez gyökeresen eltérő képet mutatott az ország magyar többségű kerületeiben született eredményekhez képest! Ha 1. térképre tekintünk, plasztikus kép bontakozik ki előttünk: a két pólus, a '48-as és '67-es alapokon megosztott ország politikai képe. Míg az ország többségében magyarok által lakott központi területein 1848-hoz kötődő függetlenségi gondolat volt az erősebb a Balközép, vagy még a tőle is balra álló 48-as Párt sikerei által, addig a jobbára többségében nemzetiségek által lakott vidékeken rendre a kormányzó Deák-párt jelöltjei nyertek mandátumot. Az összképet Északnyugat-Dunántúl (Győr, Veszprém, Vas és Zala megyék) árnyalta, amelynek megyéiben szintén a Deák-párt nyerte a mandátumok nagyobb részét, de arra ehelyütt sem volt példa, hogy a kormánypárt minden kerületet elnyerjen, ahogy ez Sopron vármegyében történt. A kerületek nemzetiségi jellege, illetve a pártok eredményei közti összefüggésre korábban már számszerű adatokkal világítottam rá, amely összefüggés a magyar nyelvű választókerületek és a '48-as alapon álló pártok (ekkor Balközép) győzelme közt a legerősebb.

A képviselők személyi összetételében is megfigyelhető a párterőviszonyok illetően való eltolódása. Míg a Határozati Párt, illetve Balközép jelöltjei által a Sopron vármegyében 1861-ben és 1865-ban elhódított magyar nyelvű választókerületekben helybeli, köznemes, s részben hivatalviselő személyeket (Dóry Ádám, Lukinich Mihály, Thalabér Lajos) választottak képviselővé, addig 1869-ben a csornai kerület kivételével már arisztokrata nagybirtokosok (hg. Esterházy Pál, Ürményi Miksa) vitték itt is győzelemre a Deák-párt zászlaját. Az 1861. és 1865. évi képviselőválasztásokról egyébként is elmondható, hogy számos kontinuitást mutat az 1848. évi választással, illetve az azt megelőző évtizedek politikai életével. Mindenekelőtt abban, hogy az 1861-ben és 1865-ben megválasztottak szinte mindegyike még továbbra is a nemesség köréből került ki. A reformkori politikai élettel rokonítható az is, hogy 1861-ben több vármegyei (így Dóry Ádám másodalispánt, Lukynich Mihály vármegyei főjegyzőt, gróf Széchényi Dénes főszolgabíró),

²⁹ A Mérsékelt Ellenzék és az agráriusok 1880-as évekbeli együttműködéséről, egyfajta szimbiózisáról, gróf Apponyi Albert és gróf Károlyi Sándor kapcsolatáról ld. *Vári András*: i. m. 2009. 268–277.

A választás éve	A választókerület nevei			
	soproni	csornai	kapuvári/ eszterházi	lövői
1861	Ihász Rezső Felirati P.	Dóry Ádám Határoz. P.	Lukynich Mihály Határoz. P.	Thalabér Lajos Határoz. P.
1865	Ihász Rezső Deák-párt	Dóry Ádám Balközép	Lukynich Mihály Balközép	Thalabér Lajos Balközép
1869	Ihász Rezső Deák-párt	Högyész Gyula Deák-párt	hg. Esterházy Pál Deák-párt	Ürményi Miksa Deák-párt
1872	Trefort Ágoston Deák-párt	Tóth Bálint Deák-párt	Palkovics Károly Deák-párt	Ürményi Miksa Deák-párt

A választás éve	A választókerület nevei		
	kismartoni	nagymartoni	nyéki/szabad-bárándi
1861	Ürményi Miksa Felirati P.	gr. Széchenyi Béla Felirati P.	gr. Széchenyi Dénes Felirati P.
1865	gr. Széchenyi Béla Deák-párt	gr. Széchenyi Imre ókonzervatív	gr. Batthyány Géza Balközép
1869	Török Sándor Deák-párt	Hoffmann Pál Deák-párt	Halmosy Endre Deák-párt
1872	Beöthy Ákos Deák-párt	Hoffmann Pál Deák-párt	gr. Zichy Imre Deák-párt

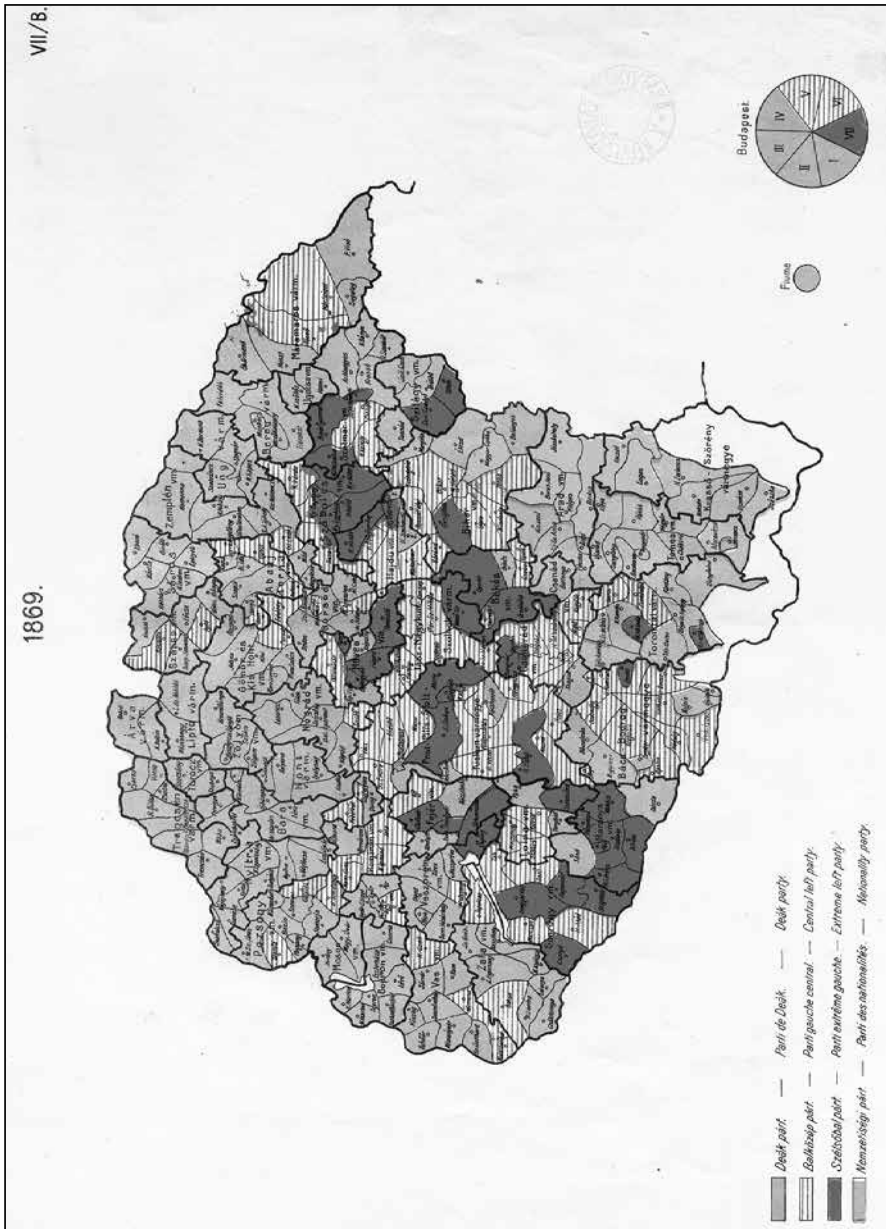
4. táblázat. A megválasztott képviselők pártállása Sopron vármegyében és Sopron városban (1861–1872)³⁰

csornai vk.: pt.1867.IX.26. Noszlopy Antal (Balközép)
eszterházi vk.: pt.1871. IX. 22. gróf Széchenyi Ödön (Deák-párt)
nagymartoni vk.: pt.1868.VI.25.: Hoffmann Pál (Deák-párt)
szabadbárándi vk.: pt.1867.VIII.22: Halmosy Endre (Deák-párt)

illetve városi (Ihász Rezső városi főjegyzőt) tisztségviselőt választottak képviselőjüknek a választók.³¹ E tény annál is inkább kiemelendő, mert a képviselőválasztások időbeli előrehaladásával – párhuzamosan a rendszeresen ülésező képviselőház főállású elfoglaltságot igénylő követelményeivel – változás állott be a megválasztott képviselők foglalkozási összetételében is. Sopron vármegyében a hivatalviselő, köznemesi elit egyértelmű háttérbe szorulása figyelhető meg, amiként a helybeli nagybirtokos arisztokraták is eltűnnek

³⁰ A táblázatban szereplő képviselők névsorának összeállításához a 2. lábjegyzetben felsorolt helytörténeti tanulmányok mellett hasznos források: Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon 2. Az országgyűlés tagjainak archontológiája. Szerk.: Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit; Az Esterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának Kiadványai, Eger 2020. 298–304.; *Ruszoly* József: i. m. 1999. 117–126.

³¹ *Ruszoly József*: i. m. 1999.

1. térkép. Magyarország választókerületeinek megoszlása a pártok által elnyert mandátumok szerint 1869-ben³²

³² A választási térkép elérhető az Országgyűlési Könyvtár honlapján a Magyar Parlamenti Gyűjtemény c. menüpontban. Link: <https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep> (letöltve: 2023. május 4.)

1872-re a képviselők soraiból. Ekkor ugyan még megtaláljuk a röjtöki kastély és birtok tulajdonosát, Ürményi Miksát a képviselők sorában, de a Széchenyi család 1860-as években még mandátumot szerzett számos tagját, vagy Esterházy Pál herceget már nem. Igaz, számukra az országgyűlési tagság másik útja, a főrendi házi tagság is nyitva állt.

Amint látható, Sopron vármegyében és Sopron városában már az 1869. és 1872. évi képviseléválasztáson egyhangú győzelmet aratott a kormányzó Deák-párt, mind a hét választókerületben elnyerve a képviselői mandátumot. Ehhez képest az 1875. évi pártfúzió következtében kialakult dominánsabb országos belpolitikai helyzet meg kedvezőtlenebb viszonyokat teremtett megyénk '48-as álláspontot valló erői, politikusai számára. Ezt nem csupán az 1875. évi választás, hanem az azt követő képviseléválasztások eredményei is igazolták. Ahogy korábban már írtuk, az 1878-ban magára találó Függetlenségi Párt a magyar többségű választókerületekben ekkor már minimum esélyes kihívója volt a mindekorai kormánypárti szabadelvű párti jelölteknek, az Alföld nagy részén pedig vezető párt volt. Mindezzel szemben vármegyénkben az 1875–1910 között tartott tizenegy általános választás során – Sopronnal együtt – hét választókerületben tartott 77 választás közül csak hetet³³ (9 %) nyert meg függetlenségi párti képviselőjelölt! A Függetlenségi Párt valójában csak a Rábaközben volt erős és eredményes, itt a csornai választókerületben több képviseléválasztáson is győzedelmeskedett. Itt a párt sikerét – egyben igazodva vidéki politizáló törzsbázisának társadalmi jellemzőihez – az 1860-es évek választásainak folytatásaként továbbra is helybeli köznemesi hátterű személyek hozták. A háromszor győztes Tóth Antal (Sopronnémeti), illetve 1875-ben megválasztott Ostffy István (Farád) egyaránt egy-egy fontos helyi köznemesi család tagja volt.

választás éve	csornai választóker.	soproni választóker.
1875	Ostffy István	-
1881	hodori Tóth Antal	-
1884	hodori Tóth Antal	-
1887	hodori Tóth Antal	-
1892	Csávolszky Lajos	-
1905	-	Berecz Ábel*
1906	-	dr. Csizmadia Endre

5. táblázat: A Függetlenségi Párt győzelmei a dualizmus korában Sopron vármegyében és Sopron városában

*pótválasztáson elnyert mandátum

³³ A soproni kerületben Berecz Ábelnek az 1905. évi általános választás folyamatában tartott pótválasztáson elnyert mandátumát is ideszámítva.

Az 1892-es választás alkalmával a csornai választókerületben egyhangúlag megválasztott Csávolszky Lajos diadala egyúttal a függetlenségek utolsó győzelmét jelentette a vármegye hat kerületében. Közbe vetve megjegyezzük, hogy Csávolszky Lajos 1892. évi győzelme ráadásul nem is eredményezte a csornai mandátum függetlenségi párti betöltését, hiszen az országosan nagy tekintélynek örvendő lapszerkesztő és a függetlenségi pártlap Egyetértés tulajdonosa lemondott a csornai mandátumról, a megismételt választás pedig a gróf Apponyi Albert vezette Nemzeti Párt jelöltje, Linder György győzelmét hozta. (ld. 5. táblázat)

A későbbiekben a korábbi eredmények alapján meglepő módon Függetlenségi Párt csak a vármegye székhelyén, Sopronban győzött, az előbb a Szabadelvű Párt bukását hozó 1905. évi, majd a teljes megszűnésére pecsétet tevő 1906. évi választásokon. A függetlenségek ezen soproni választási győzelmeire úgy került sor, hogy a párt 1880-es évek végétől a városban alig létezett, aktivitást az 1900-as évek elejéig nem mutatott. (Mindezt azok után, hogy a 1878 és 1884 közt rendezett három választáson azért sikerült meg-megszorongatnia a kormánypárt jelöltjeit, ezek közül kétszer a kor nagy tekintélyű kultuszminiszterét, Trefort Ágostont³⁴.) A *Sopron* c. lap egyik 1905. évi cikke visszatekintve a választókerület történetére, 1903 májusára teszi a párt Sopronban történő újralakulását. Ennek megfelelően Fabiny Teofil igazságügyminiszter³⁵ első és második mandátumát 1887-ben és 1892-ben ellenjelölt nélkül, egyhangú választás során nyerte el. Fabinynek már az első soproni választási győzelme is annyira lefutott volt, hogy Sopronba csak napokkal megválasztása után látogatott el.³⁶ Érdekes tény, hogy a két ellenjelölt nélküli választást követően az űrt 1896-ban nem valamelyik hagyományos párt, vagy az újonnan alakult Néppárt, s nem is a város gyári munkásságában már szerveződő szociáldemokraták, hanem a város politikatörténetében különleges helyet elfoglaló Zsombor Gézának már ekkor jelentkező mozgalma töltötte be. Ez az országos kitekintésben is figyelemre méltó és sajátos – ekkor még nem egyértelműen Radikális Párt néven jelentkező – pártképződmény jellemzően a város iparosai és német gazdapolgársága, illetve kisebb egzisztenciák körében szerveződött. Híveinek nem kis része a választói census miatt így nem is szavazhatott. Jelöltjüknek, Gábiel Samunak így is sikerült tisztességgel helytállnia, s többszáz voksot összegyűjtenie.³⁷

³⁴ Soproni képviselőségére ld. *ifj. Sarkady Sándor*: Trefort Ágoston (1872–1884). In: *Ifj. Sarkady Sándor – Tóth Imre*: i. m. 2005. 24–27.

³⁵ *ifj. Sarkady Sándor*: Fabiny Teofil (1887–1905). In: *Ifj. Sarkady Sándor – Tóth Imre*: i. m. 2005. 32–34.

³⁶ Az 1887. június 17-én tartott választást követően jó egy héttel látogatott az őt ünneplő városba. Fogadására és városba kísérésére Sopron városa Lenck Emil vezetésével 50 fős küldöttséget menesztett a győri vasútállomásra. Sopron 1887. június 25. 2.

³⁷ Sőt a város két szavazatszedő-küldöttségei közül a II. sz. küldöttségnél Gábiel csupán 324:254 szavazatarányú vereséget szenvedett csak. Az I. küldöttségnél 441:72 arányban győzött Fabiny. MNL GYMSV SL, IV.B.1402., Szavazási ívek – 1896. évi választás.

választás éve	győztes jelölt		vesztes jelölt	
	jelölt neve	pártállása (szavazat száma)	jelölt neve	pártállása (szavazat száma)
1869	Ihász Rezső	Deák-párt 715	Baranyay László	Balközép 544
1872	Trefort Ágoston	Deák-párt	Wukanits Viktor	Balközép
1875	Trefort Ágoston	Szabadelvű Párt egyhangú	-	-
1878	Trefort Ágoston	Szabadelvű Párt 714	Helfy Ignác	Függetlenségi Párt 652
1881 ³⁸	Trefort Ágoston	Szabadelvű Párt 676	Helfy Ignác	Függetlenségi Párt 552
1884	Zichy Antal	Szabadelvű Párt 656	Dörfler György	Függetlenségi Párt 624
1887	Fabiny Teofil	Szabadelvű Párt egyhangú	-	-
1892	Fabiny Teofil	Szabadelvű Párt egyhangú	-	-
1896	Fabiny Teofil	Szabadelvű Párt 765	Gábrriel Samu	Zsombor-féle „Radi- kális” párt 326

6. táblázat. A soproni választókerület képviselőválasztásainak eredménye, pártállások feltüntetésével 1869–1896 között³⁹

Sopron vármegyei pártpolitikai küzdelmek a 67-es alap talaján: a Szabadelvű Párt és konzervatív kihívói

A Deák-párt és a Balközép ellenzék jelentős részét is egybeolvasztó 1874. évi pártfúziót követően a közjogi ellenzék újonnan alakuló pártja, a Függetlenségi Párt nehéz helyzetben találta magát. Ha az országos kép ilyen volt, abból következett, hogy a '48-as alapú politizálásnak Sopron vármegyében még kevesebb tere maradt. Amiképp az 1860-as évek választásai kapcsán láttuk, ez a Rábaköz és a Répcevidék részben kisnemesi falvakkal is tarkított területeire szorítkozott, 1875-től azonban már csak a csornai választókerületben tudott sikert felmutatni. A vármegye nagyobbik részén, s ideszámítva a magyar nyelvű választókerületek közül az eszterházi és lövői kerületet is, a választások 1875-től jellemzően nem a közjogi törésvonal mentén, hanem egyaránt a '67-es alapon álló, tehát a kiegyezésben foglaltakat elfogadó álló pártok jelöltjei között dőlt el.

³⁸ Ezen a választáson is érvényes volt az tendencia, amely később az 1884. és 1896. évi választásoknál, miszerint, míg a kormányzó szabadelvű párti jelölt az I. szavazatszedő küldöttségénél, míg ellenfele, ez esetben a függetlenségi Helfy Ignác a II. küldöttségénél szerepelt jobban, ahol 388:309 arányban felülkerekedett is. MNL GYMSV SL, IV.B.1402., Szavazási ívek – 1881. évi választás.

³⁹ Ihász Rezsőről és Zichy Antalról ld. *Ifj. Sarkady Sándor – Tóth Imre*: i. m. 2005. 21–23., 28–31. Az itt közölt szavazati számok forrása: Sopron 1905. április 9. 3.

A kormányzó Szabadelvű Párt kihívója vármegyénkben az országos pártpolitikai fejlődésnél részben bemutatott '67-es ellenzéki erő volt: az 1875-től az 1890-es évekig különböző elnevezések alatt futó, de szinte végig gróf Apponyi Albert nevével fémjelezett Jobboldali /Egyesült/Mérsékelt Ellenzék – Nemzeti Párt. E párt alaptörvényeiben – a kormánypárthoz hasonlóan – szintén elfogadta kiegyezést, az abban foglaltakat, de idővel kisebb korrekciók felvetésével is élt, amely persze meg sem közelítette a '48-as alapon álló függetlenségek követeléseit. Ellenben a két másik nagy párthoz képest más fazont szabott neki, hogy születésének (ó)konzervatív gyökerei miatt is, működése alatt végig konzervatívabb világszemlélet jellemezte. Nem állt a korban domináns liberalizmus alapján, nyitott volt a szabadkapitalizmus működéseinek korlátozásai, a társadalmi jellegű megközelítések, szociális jellegű reformok iránt. Alapítói és vezetői nagyrésze a római katolikus nagybirtokos arisztokrácia közül került ki, szemben a korszak két meghatározó pártjával. Ugyanis az ország vezető kormányfőiről felülreprezentáltak voltak a protestáns felekezetűek, különösképp a reformátusok. A Nemzeti Párt politikusaiknak és vezetőinek ezen felekezeti háttere is szerepet játszhatott abban, hogy a másik két párthoz képest megértőbb magatartást tanúsított a római katolikus egyház szempontjai, társadalomban betöltött súlya iránt. Mindezen jellemzők igen nagy népszerűséget eredményeztek e pártnak a döntő arányban római katolikusok által lakott, konzervatívabb szemléletű vármegyénkben

Az 1874. évi pártfúziót követő első, 1875-ben tartott országgyűlési választás már igazolta ezt. Ugyan a helybeli nemes Ostffy István révén a Függetlenségi Párt a csornai választókerületben szerzett egy mandátumot – Ostffy 983:703 szavazati arányban nyert Kiss Elekkel szemben,⁴⁰ a vármegye többi választókerületben viszont a Szabadelvű Párt és a Jobboldali Ellenzék jelöltjei küzdöttek meg egymással. Az általában szoros eredményekkel végződő választások közül kiemelkedett a lövői kerületben Rupperecht Lajos és gróf Széchenyi Imre között zajló küzdelem, ahol a sajtoskálai cukorgyártulajdonos Rupperecht 1357:1291 arányban győzedelmeskedett a Jobboldali Ellenzék színeiben induló Széchenyi ellen.⁴¹ További két helyen győztek a kormánypárti jelöltek: a nagybaromi választókerületben Kulcsár Lajos nyert Karáll Ferenc (Jobboldali Ellenzék) ellen 1328:1166 arányban⁴², a nagymartoni választókerületben pedig Miehl Jakab verte meg nagy arányban a kerület korábbi képviselőjét, Hoffmann Pált (1042:490).⁴³ A Jobboldali Ellenzék két győzelmét az eszterházi és a kismartoni választókerületben aratta, nyilván nem teljesen függetlenül attól, hogy mindkét választókerületi székhely egyúttal az Esterházy hercegi család birtokközpontja volt. Az előbbi kerületben Ürményi Miksa aratott

⁴⁰ MNL GYMSV SL, Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai (továbbiakban: IV.B.404.), Csornai választókerület, választási jegyzőkönyv (1875. augusztus 28.).

⁴¹ MNL GYMSV SL, IV.B.404., Lövői választókerület, választási elnök 1875. július 1-én felvett jkv.-e.

⁴² MNL GYMSV SL, IV.B.404., Nagybaromi választókerület, választási jkv. (1875. augusztus 28.).

⁴³ MNL GYMSV SL, IV.B.404., Nagymartoni választókerület, választási jkv. (1875. augusztus 28.).

1137:662 arányú fölényes győzelmet Pongrácz Sándor felett,⁴⁴ utóbbiban pedig Hérits Antal plébános Sohár Lajos ellen (737:520).⁴⁵

Az ezt követő választások is hasonló kimenetellel zajlottak, elsődlegesen a kormánypárt és '67-es ellenzéke között. A két erő között abszolút kiegyenlítettek voltak az erőviszonyok, amely jelentős eltérést mutatott az ország nagyrészéhez képest. Ugyanis az 1875 és 1892 közt megrendezett általános választásokon az 1878-ban Egyesült Ellenzék, majd 1881-től Méréskelt Ellenzék (majd Nemzeti Párt) néven futó pártformációnak ugyanannyi győzelmet sikerült elérnie a vármegye hat választókerületében, mint az országosan rendre nagy többségbe kerülő kormányzó szabadelvű pártnak (ld. 7. táblázat)! Az összesített mérleget szűkebb pátriánkban csupán az egyoldalúan szabadelvű párti Sopron városa billentette a kormányzópárt javára. Az, hogy Sopron vármegye a '67-es alapon álló ellenzék egyik erős bázisának számított, azt az is jelzi, hogy a biztos mandátum tudatában vármegyénkben vezető országos politikusok is indultak. Így az agráriusok már említett vezére gróf Károlyi Sándor, vagy a korszak eredeti konzervatív gondolkodója és írója Asbóth János.⁴⁶

győztes párt neve	megnyert választások száma		
	Sopron vm-ben	Sopronban	Együtt
Szabadelvű Párt	15	6	21
Jobbold./Egyesült/Mérsék. Ellenzék – Nemzeti Párt	15	-	15
Függetlenségi Párt	5	-	5
pártonkívüli	1	-	1

7. táblázat. Sopron vármegyében, illetve Sopron városában megnyert választások az 1875 és 1892 között tartott általános képviselőválasztáson

A kormányzó szabadelvűek és a '67-es alapon álló ellenzékiek közti, kiegyenlített erőviszonyok mellett zajló Sopron vármegyei rivalizálását nem csupán az elnyert mandátumok száma, hanem a választások tényszerű eredménye, kimenetele is jelezte. Azon kerületekben, ahol választásra került sor, többnyire a Szabadelvű Párt, illetve a Méréskelt Ellenzék jelöltjei küzdöttek meg egymással: 1884-ben előbb ötből három, 1887-ben ötből három, míg 1892-ben kettőből kettő esetben. Ezzel párhuzamosan az induló függetlenségi jelöltek csökkenése is megfigyelhető. A Függetlenségi Párt által e mindhárom választás során elhódított csornai választókerület mellett a függetlenségi jelöltek

⁴⁴ MNL GYMSV SL, IV.B.404., Eszterházi választókerület, I., illetve II. szavazatszedő-küldöttség jkv.-e (1875. július 1.).

⁴⁵ MNL GYMSV SL, IV.B.404., Kismartoni választókerület, választási jkv. (1875. augusztus 28.).

⁴⁶ Asbóth János munkássága a 2000-es évek elején félig-meddig újrafelfedezésre került, főként *Álmok álmodója* c. (1882) regénye kapcsán.

1884-ben még további két, míg 1887-ben egy kerületben indultak, illetve 1892-ben szintén egyben (ld. 8. táblázat).

	1884		1887		1892	
csornai	Tóth Antal Függetlenségi P.	egyhangú	Tóth Antal Függetlenségi P.	1052	Csávolszky Lajos Függetlenségi P.	egyhangú
			Ürményi Bernát Szabadelvű P.	543		
eszterházi	gr. Károlyi Sándor, Mérs. Ellenz.	1396	gr. Károlyi Sándor, Mérs. Ellenz.	1169	gr. Károlyi Sándor, Nemzeti Párt	egyhangú
	<i>Simon Gyula Szabadelvű P.</i>	489	<i>id. Solymossy László Szabadelvű P.</i>	993		
lövői	Nagy István Mérs. Ellenz.	1303	Nagy István Mérs. Ellenz.	150 szavazatkülönbség	Nagy István Nemzeti Párt	1403
	<i>Horváth János Függetlenségi P.</i>	999	<i>ifj. Solymossy László Szabadelvű P.</i>		<i>Solymossy Ödön Szabadelvű P.</i>	990
kismartoni	gr. Kinsky Jenő Mérs. Ellenz.	835	Bolgár Ferenc Mérs. Ellenz.	egyhangú	Bolgár Ferenc Nemzeti Párt	egyhangú
	<i>Hérics Antal Szabadelvű P.</i>	774				
nagybartoni	dr. Dégen Gusztáv Szabadelvű P.	1138	dr. Dégen Gusztáv Szabadelvű P.	237 szavazatkülönbség	dr. Dégen Gusztáv Szabadelvű P.	egyhangú
	<i>Pongrácz Károly Mérs. Ellenz.</i>	1048	<i>Szentiványi Zoltán Mérs. Ellenz.</i>			
nagybaromi/ szabadbárándi	Bubics Zsigmond Szabadelvű P.	1276	Hannibal József Szabadelvű P.	Gergits szav. során visszalépett	Dr. Ragályi Lajos Szabadelvű P.	421 szavazatkül.-el
	<i>Polónyi Géza Függetlenségi P.</i>	602	<i>Gergits Fábán Függetlenségi P.</i>		<i>Gergits Fábán Függetlenségi P.</i>	

8. táblázat. Az 1884., 1887. és 1892. évi képviseléválasztások végeredménye Sopron vármegye hat kerületében (választókerületenként a jelöltek és az elnyert szavazatok száma)⁴⁷

⁴⁷ A választási eredmények forrásai: Sopron 1884. június 14. 3., június 18. 3.; Sopron 1887. június 22. 2.; Sopron 1892. január 26. 1-2., január 31. 3.

Már az előbbieken is látható volt, hogy az egyhangú választások növekvő számával egyértelmű tendenciává vált ebben az időszakban, hogy egy-egy választókerület neve összefonódott több ciklusra egy-egy megválasztott képviselő személyével. Ha a 9. táblázatra tekintünk, nem csupán duplázó képviselő akad több, hanem mandátumát háromszor elnyerőből például négyre is volt példa: Tóth Antal (csornai vk.); gr. Károlyi Sándor (eszterházi vk.), Hérics Antal (kismartoni vk.) és Miehle Jakab (nagymartoni vk.). Sőt a reformkor neves politikusának Felsőbüki Nagy Pálnak a fia, a büki birtokos Felsőbüki Nagy István öt választáson is győzött. Ez ugyan az ország más régióiban és vármegyében is megfigyelhető folyamatnak tekinthető, amely következett a parlamentáris intézményrendszer bejáratódásából, az abból következő professzionalizálódásból. Amely egyébként egyaránt igaz volt az ellenzéki jelöltek és képviselők körére, amiképp a kormánypártiakra is. Azaz a kormánypárt felé billenő pálya ellenére is kialakultak országszerte azok az ellenzéki, azon belül kifejezetten függetlenségi, illetve mérsékelt ellenzéki beállítódású választókerületek, amelyekben nagy biztonsággal választották meg az ilyen pártállású képviselőt, képviselőjüket. Így hasonló tendenciaként, a képviselők személyének ilyen fokú stabilizálódása figyelhető meg Tolna vármegyében is, igaz egy-két választással később, 1884-től és 1887-től kibontakozva. Ekkortól e megye hat választókerületéből ötben egy-egy képviselő minimum négy választási cikluson keresztül volt képviselő, sőt közülük kettő-kettő öt, kettő-kettő hat cikluson keresztül! Fontos különbség azonban Sopron vármegyéhez képest, hogy ezen öt képviselőből mindannyian helybeli, vagy helyi származású jelöltek voltak!⁴⁸

A választás éve	A választókerületek nevei		
	csornai	eszterházi	lövői
1875	Ostffy István , birtokos <i>függ.-i 48as</i>	Ürményi Miksa , nagybirtokos <i>jobb. ellenzéki</i>	Rupprecht Lajos , birtokos, gyáros <i>szabadelvé</i>
1878	Beóthy Ákos író, publicista <i>egyesült ellenzéki</i>	Ürményi Miksa , nagybirtokos <i>egyesült ellenzéki</i>	felsőbüki Nagy István , birtokos <i>mérsékelt pártonkívüli</i>
1881	Tóth Antal , birtokos <i>függ.-i 48as</i>	Kovács László birtokos, Rt. elnök <i>szabadelvé</i>	Nagy István , birtokos <i>mérsékelt ellenzéki</i>
1884	Tóth Antal , birtokos <i>függ.-i 48as</i>	gr. Károlyi Sándor nagybirtokos <i>mérsékelt ellenzéki</i>	Nagy István , birtokos <i>mérsékelt ellenzéki</i>
1887	Tóth Antal , birtokos <i>függ.-i 48as</i>	gr. Károlyi Sándor nagy- birtokos <i>mérsékelt ellenzéki</i>	Nagy István , birtokos <i>mérsékelt ellenzéki</i>

⁴⁸ A szóban forgó öt képviselő közül kettő szabadelvé párti, három függetlenségi párti volt. A szabadelvék egyike a Bonyhád környéki birtokos Perczel Dezső, korabeli belügyminiszter volt. *Csekő Ernő*: Országgyűlési választások, képviselők, jelöltek. A Tolna megyei elitrétegek politikaszervező erejéről. In: Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve 36. (2014) 464–466.

1892	Csávolszky Lajos, laptul., szerk. <i>függ.-i Kossuth p.</i>	gr. Károlyi Sándor nagybirtokos <i>Nemzeti Párt</i>	Nagy István, birtokos <i>Nemzeti Párt</i>
------	--	---	---

A választás éve	A választókerületek nevei		
	kismartoni	nagymartoni	szabadbárándi
1875	Hérits Antal, plébános <i>jobb. ellenzéki</i>	Miehl Jakab, plébános <i>szabadelvű</i>	Kulcsár Lajos, bíró <i>szabadelvű</i>
1878	Hérits Antal, plébános <i>egyesült ellenzéki</i>	Miehl Jakab, plébános <i>szabadelvű</i>	Kulcsár Lajos, bíró <i>szabadelvű</i>
1881	Hérits Antal, plébános <i>szabadelvű</i>	Miehl Jakab, kanonok <i>szabadelvű</i>	Bubics Zsigmond, apát <i>szabadelvű</i>
1884	gr. Kinsky Jenő, nagybirt. <i>mérsékelt ellenzéki</i>	dr. Dégen Gusztáv, jogakad. tanár <i>szabadelvű</i>	Bubics Zsigmond, prépost <i>szabadelvű</i>
1887	Bolgár Ferenc katonatiszt, újságíró <i>mérsékelt ellenzéki</i>	dr. Dégen Gusztáv, Rt. igazgató <i>szabadelvű</i>	Hannibál József, vm.-i főjegyző <i>szabadelvű</i>
1892	Bolgár Ferenc katonatiszt, újságíró <i>Nemzeti Párt</i>	dr. Dégen Gusztáv Rt. igazgató <i>szabadelvű</i>	Ragályi Lajos, ügyvéd <i>szabadelvű</i>

9. táblázat. Sopron vármegye hat választókerületében megválasztott képviselők és pártállásuk 1875–1892 között⁴⁹

A vizsgált képviselők személyi összetétele azonban két tekintetben eltérést mutat más vármegyékéhez képest. Tehát egyrészt vármegyénkben, de a soproni választókerületben is jóval kisebb arányúak a helybeli, helyi kötődésű megválasztott képviselők. E megállapítás alól csak a lövői, illetve a csornai választókerületek képeztek kivételt. A lövői választókerületben, köszönhetően annak is, hogy ezen időszak hat választásából ötöt Felsőbüki Nagy István nyert meg, mindegyik választást így helybeli jelölt nyerte. Nagy István sikerében helyi beágyazottsága (büki birtokos, nemesi származású család tagja, Felsőbüki Nagy Pál fia) jelentős szerepet játszott. Bük, Csepreg és a környező, részben kisknemesű jellegű települések választói biztos támaszai voltak.⁵⁰ A csornai választókerü-

⁴⁹ Az életrajzokhoz hasznos információkkal szolgálnak az 1884-től megjelenő országgyűlési almanachok: Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház. Szerk.: Dr. Halász Sándor. Budapest, 1886.; Új országgyűlési almanach 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, 1888.; Országgyűlési almanach 1892–1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Szerk.: Sturm Albert. Képviselőház. Budapest, 1892.

⁵⁰ A *Sopron* c. lap tudósítása szerint az 1892. évi lövői választást gyakorlatilag a Nagy István mögé felsorakozó felső- és középbüki, csepregi és bőli választók döntötték el. E lap Felsőbüki Nagy István sorozatos választási sikereiben egyébként nagy szerepet tulajdonított Bauer György büki plébánosnak. Sopron, 1892. január 31. 3.

let kapcsán korábban már említettük a függetlenségi párt zászlóját csak itt győzelemre vivő Ostffy Istvánt és hódori Tóth Antalt, akik szintén helybeliek voltak. E kerületben Beöthy Ákos és Csávolszky Lajos személyében két esetben már nem helybeli, hanem országos ismertségű politikust és értelmiségit választottak meg. Viszont a további négy választókerületből megyebeliként, helyi származásúként már csak Hannibal Józsefet tudjuk említeni, illetve helyi kötődése volt a röjtöki kastély és birtok tulajdonosának Ürményi Miksának. A vármegye három nyugati fekvésű, többségében németek által lakott választókerületében megválasztott képviselők között alig akadt helybeli személy. A megválasztott három római katolikus egyházi személy közül is csak Hérits Antal esetében tudunk helyi kötődést említeni, aki Cinfalván volt plébános.

Az egyházi személyek képviselővé választásának gyakorlata mellett a vármegye esetében szembevetendő mennyire alul reprezentált a jogászai értelmiség, azon belül is a kor közéletében meghatározó szabadfoglalkozású pályán működő ügyvédség. Igaz, az egzisztenciálisan függetlenebb ügyvédek felülreprezentáltsága a '48-as párformációkra, függetlenségi pártokra volt jellemző.

A megelőző bevezetésben részletezett, választásokon átívelő kontinuitás mértékét jelzi, hogy az 1892. évi választáson a vármegyében és Sopron városában lévő hét választókerületből öt kerületben az addigi képviselőt választották újra, méghozzá egyhangú választás keretében. Azaz mandátumuk annyira megkérdőjelezhetetlen volt, hogy ellenük más jelölt választás során fel sem lépett. Ezen az öt választókerületen végig tekintve három helyen végül a Nemzeti Párt (korábban: Mérsékelt Ellenzék) képviselői töltötték be a mandátumot. A hírlapi cikkek szerint az egyes képviselők eltérő népszerűségét is jelezte, hogy a választás napján – ellenjelölt hiányában – hány összegyűlt választó előtt kiáltották ki megválasztott képviselőnek a favoritot. A Sopron tudósítása szerint míg erre Bolgár Ferenc esetében a kismartoni kerületben 1000 választó, addig Fabiny Teofil esetében Sopronban 300 választó előtt került sor.⁵¹

Bolgár Ferencet (szül. 1851) 1892-ben csupán másodszor választották képviselővé a kismartoni választókerületben, de ezt követően ugyanezen kerületből még ötször választották újra! Egészen a Monarchia összeomlásáig képviselte Kismartont és környékét az országgyűlésben. Országosan ismert közéleti ember volt, akinek fiatalon viselt párbajai, illetve megírt – és sok kiadást megért – párbajkódexe hozta meg a széles népszerűséget. Leszerelt tisztként katonai, hadi tematikájú cikkeket írt, 1889-től a *Budapester Tagblatt* tulajdonosa és főszerkesztője volt.

Gróf Károlyi Sándort (szül. 1831.), az eszterházi választókerületben választották meg egyhangúlag, sorban már harmadszor. Károlyi is országosan ismert politikai, közéleti személy volt, az agrárius mozgalom egyik vezetője, vezére. Sopron vármegyéhez ugyan nem volt kötődése, viszont képviselői, pártpolitikai szerepénél szélesebben vett, agrárius mozgalmat szervező tevékenysége igen jelentős hívószó volt vármegyénkben is. Személye példa az agráriusok és agrárius érdekképviselő Nemzeti Párton belüli megje-

⁵¹ Sopron 1892. január 29. 2., február 4. 2.

lenésére. Az 1890-es évekre meghatározó társadalmi, gazdasági, de politikai célokat is megfogalmazó erővé váló, az agrárium, illetve a mezőgazdaság érdekeit megjelenítő és számos reformintézkedést véghez vivő agráriusok legfőbb szervezeti formájukat az 1896-ban megalakuló Országos Gazdaszövetségben nyerték el.⁵² Ennek szintén gróf Károlyi Sándor volt az elnöke. Említsünk az agráriusok korabeli jelentősebb reformintézkedései közül néhányat: 1., a gazdakörök országos hálózatának kiépítése, 2., szövetkezeti mozgalom, így a hitel-, valamint fogyasztási szövetkezetek (ld. majd Hangya) hálózatának kiépítése, 3. organizáló szerep a hazai tejipar üzemszerű kialakulásánál, az ország egyes vidékein, megyéiben (pl. Moson ill. Tolna vm.) nagyon sikeres tejszövetkezeti mozgalom terjesztésében.⁵³

Linder György (szül.: 1850.) sem kötődött a vármegyéhez, de ő nem volt országos jelentőségű politikus: 1876-tól községi jegyző volt Baranyában, míg 1887-ben e vármegyében választották először országgyűlési képviselővé a mohácsi választókerületben. Igaz, csak a pótválasztás során, hiszen eredetileg egyhangú választás során a korábban már említett Csávolszky Lajost kiáltották ki képviselőnek, de ő lemondott erről a mandátumról.⁵⁴ Az 1892. márciusában megtartott pótválasztáson a nemzeti párti Linder Györgynek a Függetlenség Párt újonnan fellépő jelöltje, Hock János volt az ellenfele.⁵⁵

Az 1892-ben egyhangú választást hozó kerületek sorában két Szabadelvű Párt által dominált választókerületet és képviselőjét említhetjük még:

Fabiny Teofil (szül.: 1822) a vármegyeszékhely 1887 és 1901 közt négyszer megválasztott képviselője volt. Sok évtizedes bírói pályája csúcán 1886 és 1889 közt igazságügyminiszteri tisztséget töltött be. Ismertsége, tekintélye miatt a miniszteri pozícióról történő lemondása után is képviselővé választották a soproniak.

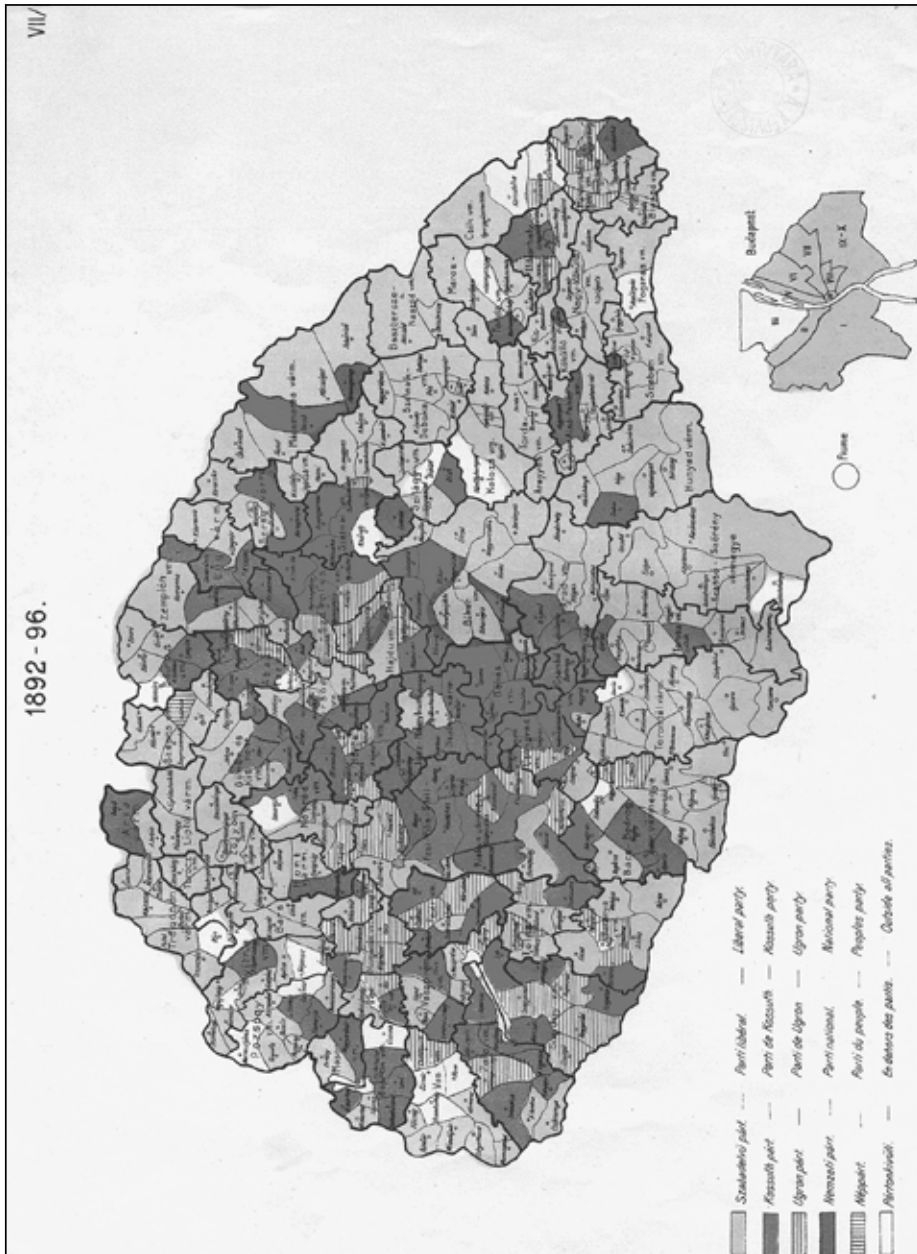
Dégen Gusztáv dr. (szül.: 1834) szintén jogász végzettséggel rendelkezett, azonban ő a katedra mellett tanári, tudósi pályát futott be. A pozsonyi jogakadémia tanára volt egészen a nagymartoni kerületben 1884-ben történt első megválasztásáig. Azt követően a Magyar Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaság igazgatója volt.

⁵² Az agrárius mozgalomhoz legrészletesebb feldolgozásként ld. Vári András monográfiáját. *Vári András*: i. m. 2009.

⁵³ Az agrárius mozgalom további, immár kormányzati pozícióból, Darányi Ignác földművelésügyi minisztersége alatt végrehajtott reformprogramjának Sopron megyei megvalósulására ld. *Csekő Ernő*: „mégis mint valami karaván, vagy kóbor cigány módjára kel nekünk most már élni, nincs lakásunk”. Egy agrárius reform, az 1907. évi gazdasági munkaházépítési akció Sopron vármegye példáján. In: Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára. Szerk.: Fiziker Róbert – Kelemen Dávid, Sopron, 2022. 181–197.

⁵⁴ Csávolszky Lajost ugyanis Csorna mellett további két választókerületben is megválasztották, így a győrszigetiben, illetve a Heves vármegyében fekvő poroszlóiban. Végül a legutóbbi mandátumot tartotta meg.

⁵⁵ A kiegyenlített viszonyokat jelezte a két jelölt közti elkeseredett küzdelem, amelyet a közhangulat izgatottá válása is jeltett. A választások előtti napokban a két tábor egymásnak feszülése Sopronból 100 gyalogosból és 3 tisztból álló katonai különítmény kirendelését is szükségessé tette. Sopron 1892. március 22. 2–3.

2. térkép. Magyarország választókerületeinek megoszlása a pártok által elnyert mandátumok szerint 1892-ben⁵⁶

⁵⁶ A választási térkép elérhető az Országgyűlési Könyvtár honlapján a Magyar Parlamenti Gyűjtemény c. menüpontban. Link: <https://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep/> (letöltve: 2023. május 4.)

Azon két választókerület közül, ahol ellenjelölt fellépése miatt rendes választást tartottak, a lövőiben képviselővé választott Felsőbüki Nagy Pál már ötödik győzelmét aratta.

Felsőbüki Nagy István (szül. 1848) volt a legrégebb óta országgyűlési képviselő, hiszen 1878-tól töltötte be a lövői kerület mandátumát. A reformkori neves politikusának, országgyűlési képviselőjének, Felsőbüki Nagy Pál fia. Már az 1878. évi választáson '67-es ellenzéki alapról hirdetett programot, igaz akkor még pártonkívüliként, majd csatlakozott Apponyiék formációjához. Az 1892-es képviselőválasztáson a kormánypárti báró Solymossy Ödön ellen (1403:990 arányban) nyert, míg szabadbárándi kerületben az újonnan fellépő Ragályi Lajos 421 szavazattöbbséggel győzte le a függetlenségi párti Gergits Fábiánt.⁵⁷

Tanulságok

Az 1861-től 1892-ig eddig bemutatott képviselőválasztások eredményeit, a Sopron vármegyében és Sopron városában sikeresen szereplő jelölteket és pártokat, pártformációkat áttekintve a mai Magyarország döntő részétől eltérő tendenciák figyelhetőek meg. Ebben a napi aktualitások mellett minden bizonnyal erős szerepet játszottak a mélyebben meghúzódó objektív tényezők, mint a vármegye nemzetiségi, felekezeti összetétele és Bécshez közeli földrajzi fekvése. Ez utóbbi a térség a vármegye és Sopron történelmi múltjára, így tradícióira is komoly hatással volt, felértékelve a Monarchia központjának szellemi, politikai kisugárzását. Ennek következményeként a Sopron város és vármegye gyengébb nemzeti függetlenedési hagyományokkal, történelmi tradíciókkal rendelkezett. A sorban következő 1896. évi képviselőválasztásokra a korábbiakhoz képest némileg más körülmények között került sor. Az 1894–1895-ben megalkotott egyházpolitikai törvények és az azt kísérő viták, küzdelmek eredményeként párttá szerveződött hazánkban a politikai katolicizmus, amely Néppárt néven mérette meg magát 1896-ban. Vármegyénk felekezeti, társadalmi, de történelmi múltja is előre jelezték, hogy ez az új párt fontos szerepet játszik majd a helyi politikai életben. Ez már abban is hamar bizonyosságot nyert, hogy az országosan szerveződő honi politikai katolicizmus első nagygyűlését Sopron városában rendezte meg 1893. február 20-án.⁵⁸

⁵⁷ Sopron 1892. január 26-1-4., 1892. január 31. 1-4.

⁵⁸ A nagygyűlésről és jelentőségéről ld. *Szabó Dániel*: A Néppárt megalakulása. In: *Történelmi Szemle* 20. (1977) 2. sz. 179–180.; *Schöberl Miklós*: Fejezetek a Soproni Katolikus Kör történetéhez II. fejezet. In: *Soproni Szemle* 75. (2021) 1. sz. 55–58.

„A határ két oldalán”

1973-ban Alsóőrben (Unterwart), majd 1978-ban Tápon jelent meg egy kulturális antropológus, azért, hogy a falvakba beköltözve a résztvevő megfigyelés módszerével vizsgálatokat végezzen. Ő egy 1956-os emigráns volt, Sozan Mihály (1938–1987), aki az USA-ból tért vissza, és a helyi hatóságok engedélyével mindkét faluban egy-egy évet töltött el családjával. Kutatásainak célja az volt, hogy tanulmányozza a két közösség életmódját, hogy ezen keresztül kapjon választ arra a kérdésre, miképp ágazott el az osztrák–magyar határtérség két oldalának története. Sozan a földrajzi mivoltában mindig is viták tárgyát képező Közép-Európa megosztottságának okait az eltérő politikai innovációkban találta meg már a két világháború közötti időszakra vonatkoztatva is: osztrák oldalon ez a demokratikus berendezkedés, magyar oldalon pedig a revízió, az irredentizmus volt. Utóbbi, mint tudjuk, A Rákosi- majd a Kádár-korszak váltotta. Ez a második világháború utáni időszak a fő fókusza *A határ két oldalán* című, 1985-ben megjelent könyvnek és egyben a jelen tanulmánynak is.²

Burgenland és Nyugat-Magyarország (vagy Nyugat-Dunántúl) „szétfejlődését”, eltérő társadalmi, gazdasági pályáját az utóbbi száz évre vonatkoztatva már több, részben saját írás is érintette.³ Különösen izgalmas vizsgálati perspektívák nyíltak a rendszerváltás után, amikor egy ideig az osztrákok is élénken érdeklődtek a magyar oldal helyzete iránt.⁴ Jelen tanulmány célja az eddigi kutatásokat talán kiegészítve az, hogy az 1945 és

¹ A tanulmány az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport területi egyenlőtlenség munkacsoportja keretében készült.

² Sozan Mihály: *A határ két oldalán*. I.U.S., Párizs, 1985, 25.

³ Pl. Dövényi Zoltán: *A térformáló folyamatok és a területi fejlődés történeti és földrajzi aspektusai az osztrák–magyar határtérségben*. In: Szukk Olivér, Tóth József (szerk.): *Globalitás, regionalitás, lokalitás*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 2000. 207–217.; Jankó Ferenc – Tóth Imre: *Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában: Történelmi és földrajzi esszé*. Szombathely, 2008; Györi Róbert – Jankó, Ferenc: *Nyugat-Dunántúl és Burgenland regionális fejlettségi különbségeinek alakulása 1910 és 2001 között*. Soproni Szemle 63. (2009) 2. sz. 218–238.; Jankó Ferenc: *Burgenland földrajzi felfedezése*. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között. Budapest, 2021.

⁴ Pl. Seger, Martin – Beluszky, Pál (Hrsg.): *Bruchlinie Eisener Vorhang. Regionalentwicklung im österreichisch-ungarischen Grenzraum (Südburgenland/Oststeiermark – Westungarn)*. Wien, Köln, Graz, 1993; Náraí Márta – Rechnitzer János (szerk.): *Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségben*. MTA RKK, Győr, Pécs, 1999; Sik Endre: *Magyarok az osztrák munkaerőpiacon*. In: Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): *Átmenetek*. MTA Politikai

1990 közötti eltérő fejlődési utak helyi narratíváit hasonlítsa össze. Nem elsősorban azt keresem majd, hogy miért fejlődtek másképpen a határ két oldalának települései, hanem azt, hogy miképp élték meg a helyiek a modernizációnak, iparosodásnak, haladásnak, egyszóval fejlődésnek nevezett folyamatokat. A tanulmány módszere így nem kvantitatív, statisztikai alapú, hanem a helytörténeti irodalmat – elsősorban a falumonográfiákat – tekinti adatforrásának, a helytörténet-írók leírásaiban, szövegeiben keresi az egyes települések életének jellemző megfogalmazásait. A helytörténet írás megítélése nem cél,⁵ egyszerűen csak elbeszélőknek tekintem a helytörténeti írások szerzőit, akik sokszor másokat is megszólaltatva azon dolgoznak, hogy újra és újra felfedezzék és megalkossák az adott település történetét, egyben emlékezetét és identitását.⁶ Akkor is, ha nem is mindig helyiek, hanem felkérésre dolgozó „profi” történészek vagy „felkapott”, gyakorlott helytörténet-írók azok, akiket több település-monográfia szerzőgárdájában megtalálhatunk.

A vizsgálati anyagra vonatkozóan megjegyzendő, hogy Burgenlandban már az 1970-es, 1980-as években sok falumonográfia készült Magyarországon ez a műfaj a honismereti pályázatokkal, pályamunkákkal kezdődött az 1970-es években, ám a megjelenésig ezek az írások nemigen jutottak el. A helytörténeti irodalom inkább a rendszerváltozással született meg, viszont az 1990-es évek első felének írásai még sokszor kritika nélkül fordultak a korábbi rendszer felé. Írásomat céljainak megfelelően elsősorban az 1990 előtti, illetve az 1990-es évtized munkáira alapoztam. Fontos nyilvánvalóvá tenni még, hogy a tanulmány alapját egy szubjektív, már-már véletlenszerű helytörténeti kiadvány-válogatás képezi, ahol nem volt szempont a munkák kiválasztásában a szakmai színvonal megítélése, sőt a „laikushoz” közelebb eső szerzők narrációi bizonyos szempontból fontosabbak is voltak a vizsgálat számára, mint kimérten, megfontoltan értékelő tudományosan iskolázott társaik.⁷ Az e bekezdésben említettek miatt történhetett az, hogy a vizsgálati anyagból

Tudományok Intézete, Budapest, 1999. 123–172.; Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András: Entfernte Nachbarn : Jánossomorja és Andau, 1990–2000. Budapest, 2002.; Hardi Tamás: Határon átnyúló ingázás, munkavállalás az osztrák–magyar határtérségben. Tér és Társadalom 19. (2005) 2. sz. 65–81.; Hitz, Harald – Wohlschlägl, Helmut (Hrsg.): Das östliche Österreich und benachbarte Regionen. Ein geographischer Exkursionsführer. Wien, Köln, Weimar, 2009.

⁵ Erre lásd pl. Benda Gyula: A helytörténetírás feladatai. Korall, 6. (2005) 21–22. sz. 5–11.; Pejin Attila: A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008; Vonyó József: A vidék története, a helytörténet a Századok hasábjain (1867–2016). Századok 150. (2016) 5. sz. 1117–1146.; Gyáni Gábor: Helytörténet és országtörténet: kapcsolatuk alakulása. Forrás 50. (2018) 7–8. sz. 3–18.

⁶ Kurtz, Matthew: Remembering the Town Body: Methodology and the Work of Local History. Journal of Historical Geography 28. (2002) 1. sz. 42–62.

⁷ A helytörténeti monográfiák gyakori jellemzője az is, hogy általában a helyi önkormányzat adja ki ezeket, nem könyvkiadó, nincsenek szakmailag lektorálva, és gyakran híján vannak a tudományos apparátusnak (irodalomjegyzék, hivatkozások).

kimaradhattak a helytörténetírás legsikerültebb vállalkozásai,⁸ vagy a már azon túlmutató községtörténet-írás fontos teljesítményei.⁹

Mielőtt a falu-helytörténetek vizsgálatára térnék, érdemes visszakanyarodnunk Sozan Mihály könyvéhez és „kaptafaként” használni azt, és még a két világháború közötti időszaknál is elidőzni, ugyanis – feltehetően helyi adatközlők elmondásaira építve – Sozan plasztikusan festi le ezt az időszakot is. A korabeli szakirodalomból is ismert, hogy Burgenland a városi központok elvesztése, a közúti elmaradottság, a vasúthálózat szét-töredezése miatt számos problémával nézett szembe, az agrártúlnépesedés mindezekkel együtt pedig a már korábban megindult kivándorlás folytatódásához vezetett, különösen Dél-Burgenlandból. Azonban „az 1920-as évek végére az osztrák bankkölcsönök felvételének lehetősége »megbabonázta« a lakosságot. Egyre több parasztsaládnak sikerült talpra állnia, míg mások a fejlődő ipari szakmákban találták meg számításukat.”¹⁰ A náci hatalomra jutása után kibontakozó „német gazdasági csodáról” pedig így ír. „A hitleri politika komoly szerepet játszott a mezőgazdaság fejlesztésében. Eltörölték a parasztok adósságait, kamatmentes pénzkölcsönöket folyósítottak, kisgépeket gyártottak, piachálózatot fejlesztettek, szerződéses termelést vezettek be. A háborús években az osztrák mezőgazdaság virágzott.”¹¹ Sozan szerint, és ez a visszaemlékezés pozitív felhangjából is érzékelhető, ez az időszak az osztrákok (időlegesen a németek) oldalára állították a magyar parasztságot, amely az identitások átalakulására is hatást gyakorolt. Majd jött a szovjet megszállás évtizede. „Az ezt követő időszakot a nagyiramú iparosítás, a mezőgazdaság gépesítése, a községek modernizálása követte. Alsóőrben kikövezték az utcákat (1954, 1956–57), bevezették az utcai világítást (1958), új községházát építettek (1962), helyi múzeumot alapítottak (1973).

Míg a földkérdést Sozan Alsóőrön említés nélkül hagyta, Tápon részletesebben tárgyalta a kis- és törpebirtokosok nyomorúságos helyzetét, amelyen a két világháború közötti földosztások sem segítettek. „Az »elszegényedés« kora azonban nem teljesen egyértelmű.”¹² írta, és a parasztpolgárosodás jeleiről, gépesítésről, egyúttal a várostól való függésről számolt be. Összehasonlítása szerint a két vizsgált falut egyformán sújtotta az 1929-es válság, ám Alsóőr előbb keveredett ki belőle, behozta Táp korábbi előnyét, és felül is kerekedett, mivel a tápi parasztság nem jutott elég földhöz és tőkéhez a kapitalista

⁸ Pl. *Bán János*: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története. Fertőrákos Község Önkormányzata, Fertőrákos, 2000.; *Kelemen István*: Fertőhomok, 1274–2001. Croatica Kulturális, Információs és Kiadói Közhasznú Társaság, 2001.; *Gerencsér Péter*: Himod, a szűkölködő falu. Himod Önkéntes Tűzoltó Egyesülete, 2015.; *Csiszár Attila*: „Rábaköz ösmertetése”: a Rábaköz, a Répce-vidék és a Tóköz a 19. századi táj- és népismertető irodalomban. Rábaközi Helytörténet-kutatók Társulata, Csorna, 2022.

⁹ Pl. *Soós Imre*: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941.; *Bertha János* (szerk.): Fertőd, Süttör, Eszterháza évszázadaiból. Hazánk Könyvkiadó, Győr, 2006.; *Németh Ildikó* (szerk.): Hegykő történelme. Hegykő Község Önkormányzata, 2021.

¹⁰ *Sozan* i.m. 25–26.

¹¹ *Sozan* i.m. 27.

¹² *Sozan* i.m. 36.

fejlődéshez. Ez a helyzet a háború után is lassan javult, mert az újabb földosztás mellett az igásállatok hiánya hátráltatta a fejlődést. Látható tehát, hogy Sozan, vélhetően retrospektív szemlélete miatt Alsóőr nehézségeit említés nélkül hagyta – a szovjet megszállás időszakát mindössze egy mondatban intézte el, annál részletesebben tárgyalta viszont a mezőgazdaság szovjetizálásának, a kulákküldözésnek, az ideológiai átállásnak Táp társadalmát átalakító hatásait.

Ezután a jelen összehasonlítása következik *A határ két oldalán*-ban. A politika terén nyilván kirívó volt a két rendszer közötti különbség, Alsóőrön mindenekelőtt a szabad választásokon, valamint tisztességen, tiszteleten, elhivatottságon alapult a helyi politikai irányítás, míg Tápon a politikum nem volt szerves kapcsolatban az emberekkel. Kölcsönös volt egymás lenézése, hiányzott a kooperáció. A gazdaságot illetően szintén közismertek a különbségek, a családi alapú gazdálkodás állt szemben a termelőszövetkezetek-háztáji gazdaságok kettősével. Mindez azzal társult, hogy Alsóőrön a gazdaság maradt társadalmi integráló szerepében, a társadalmi helyzet fő meghatározója, ahol a gazdálkodás és a földbirtok a falusi társadalom identitásának lényegét, a múlttal, az ősökkel, és a jövővel, a leszármazottakkal való kapcsolatot adta. Ezzel szemben Tápon a tsz-ek révén megrendült a kapcsolat a földdel, a tsz nem motiválta a dolgozókat az alulfizettség miatt, így lett jellemző a munkaidő-, illetve a vetőmag-, szerszám-, vegyszer- stb. lopás, és az emberek a másik oldalon a háztáji gazdálkodásba fektették az így felszabadult erőforrásokat. De a tsz is igyekezett kihasználni, becsapni a dolgozókat. Ennek révén sokkal inkább a ház, illetve a kert lett a gazdagság és a jólét szimbóluma, nem a föld. Sozan hozzátette, hogy Ausztriában sem hiányzik a korrupció, de ez ott nem képezte a rendszer alapjait.¹³

Ami viszont talán a leginkább hasonló maradt az 1970-es évekig a két faluban, az a családi élet. A család megmaradt a társadalom pillérének mindkét faluban, ahol a paraszti társadalom jellemzői még részben életben maradtak, bár mint Sozan megjegyzi, a házasság előtti kapcsolatok már elfogadottabbak, a párválasztás sem a szülők kezében van már, és az endogámia, a falun belüli házasodás is kiveszett, igaz a szigor még mindig nagyobb, mint a városokban.¹⁴ Az intézményi keretek persze különbözők: a fiatalok számára a tanítók és az egyház voltak az egyik, míg a KISZ-klubok a másik oldalon, a felnőttek esetében viszont Tápon drámai változást hozott a falusi szervezetek betiltása, az egyházüldözés, amely a falusi közösség jelentős gyengüléséhez vezetett.¹⁵

Lényeglátók Sozan Mihály összefoglaló gondolatai. Felhívta a figyelmet, hogy a társadalmi változások, a fogyasztói társadalom kialakulása Ausztriában is feszültségeket, devianciákat (munkaalkoholizmus, alkohol) szültek, nemcsak Tápon, ahol az emberek „magukat és egymást kihasználva emberfeletti erővel próbálják beszerezni mindazokat az életet megkönnyítő javakat, amelyeket a civilizáció a városi polgárság számára már

¹³ Sozan i.m. 95–96.

¹⁴ Sozan i.m. 100.

¹⁵ Az tanulmányban nem térek ki az egyházak szerepére, amelynek önálló vizsgálata – akár hasonló szöveg-bázison – a falvak népesség- és közösségmegtartó ereje megítélésének szempontjából érdekes lehet.

rég biztosított. [...] [T]ény az, hogy az anyagi jólét a magyar faluban az utóbbi évtizedben kezdi megközelíteni az osztrák szintet. Ki kell azonban hangsúlyoznunk, hogy ez a megközelítés a határ keleti oldalán sokkal nagyobb árat fizettet az emberekkel, mint a nyugatin. Mindkét oldalon panaszkodnak az emberek, de a vágyak, a panaszok mások Alsóőrön, mint Tápon.”¹⁶

Sozan végül egy-egy helyi lakost idéz ennek demonstrálására. Alsóőr: „Máma má ... akik Amerikábu meggyűnnek, lássák, hogy itt Alsóőrön ma milyen palotákba laknak. Mán ahol új házak épülnek, nem szabad bemenni cipőűve, mer mindenhul ez a pliss, finom tepihek [szőnyegek] vannak. Nem lehet bejutni, ha nem flaszterrú megy be, nem is merek ... Míg ennek előtte e húsz íeve se [...] Mind paraszt vuot az egisz nip és mind abbú ít. Mámo? Egész nap kiét lovat lát, va kiét tehent nem lát mennyi. Csak a traktorok, meg az autók, nemsokára a repülőök, aztán a gyalogosok elmúntuk. Végeznünk.” Táp: „Hát, az egyéni gazdálkodók mikor vótak, ennek a határnok legalább az ötszöröse vót az állatállomán, mint most ami a tsz-ben van... Mos ma a tsz-be emberek nincsenek. Nem véletlen mongyák azt, hogy közös lónak túros a háta ... És mindenki uvan, letelt a munkaidő, nincs ott érdekűvé téve [...] Hanem az, hogy letelt a munkaidöm, megyek haza. Mert az otthoni, az jobban érdekű. Abbó van haszon. [...] Csak az a helyzet, hogy a háztájibú is az idős bácsik múnak ki.”¹⁷ Az alábbiakban összeállított helytörténeti mozaikok Sozan munkájára és egymásra is jól reflektálnak.

A modernizáció elbeszélései a magyar falvakban

A szocializmus időszakából származó munkákban, de a rendszerváltozás utániakban is fontos helyet foglalnak el a termelőszövetkezetekkel foglalkozó részek, hiszen e megváltozott keretek adták az alapját a falu gazdasági működésének. Ahogy nőnek az időtávlatok, a helytörténeti munkák egy részében a történelmi traumák kerültek kiemelt szerepbe, és jellemzően csak az 1990 utáni krónikák számoltak be ezekről. Így a vidék szocialista átszervezésének módjai, a kuláküldözés, és kulákdeportálások,¹⁸ a padlássöpítés, terménybeszolgáltatás témái jellemzően később bukkannak fel.¹⁹ Az egykori német-

¹⁶ Sozan i.m. 129.

¹⁷ Sozan i.m. 129–130.

¹⁸ Pl. Horváth Sándor: Bajánsenye krónikája. Szombathely, 1996. 182–183.; Benczik Gyula: Ivánc. Száz magyar falu könyvesháza, Budapest, 2000, 93.; Horváth Sándor: Narda. Száz magyar falu könyvesháza, Budapest, 2000, 96–97.

¹⁹ Pl. Németh Judit: Lébény története és jelesnapi szokásai. Hazánk Könyvkiadó, Győr, 1996, 34.; Németh Alajos: Fertőendréd története. Fertőendréd Község Önkormányzata, 1998, 63–65.; Czingeráber András: Egy Répce menti település, Zsira község története. Zsira Község Önkormányzata, 2001, 127–134.; Rákóczi Erzsébet – Földes Mihály – Nagy Miklós – Neuberger János – Tubán József: Mosonszolnok monográfiája. Hazánk Kiadó, Győr, 2001, 92–95.; Tőreki Imre: Szanyi kincsestár. Szanyi Nagyközség Önkormányzata, 2008, 9–11.; Békési István: „Nemes” Völcselj. Völcselj Község Önkormányzata, 2017, 97–113.; Bella Józsefné – Cseh Jánosné – Csizsár Jenő – Horváth Lajos – Nagy Imre – Szukhentrunck Imre: Csapodi Tükör. Csapod Község Önkormányzata, 2020, 77–78.

ajkú falvakban pedig a kitelepítések és a lakosságcserek,²⁰ és ezek helyi története játszanak fontos szerepet.

Sarródon például, ahol 1950-ben „asszonybírót”, női tanácselnököt választottak, a tsz létrehozásának nehézségére komikumnak beillő megfogalmazás utalt, miszerint „viharos gyűlés után alakult meg az *Egyetértés* termelőszövetkezet”.²¹ A nehézségek virágnyelvben való megfogalmazása szerint a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság fejlődési lehetőség volt, amit meg kellett értetni a parasztsággal, hiszen „az alakuláskor sokan kétkedéssel és szorongással léptek az új tagok sorába.”²²

A közös gazdaságot létrehozó, „az életből kifele tartó” idősebb parasztgenerációt szóltatta meg Halászból és Dunaszigetről egy 1979-es munka. E könyv kuriózumnak számít a maga nemében és idejében egyaránt, ugyanis az idősek kendőzetlenül mesélnek az agitációról, a beszerzésekről, amely kitartással, hatalmi szóval, zsarolással előbb-utóbb elérte célját az 1959-es, harmadik hullámú tsz-szervezésekor. „Bevittek a tanácsra és estig sem engedtek haza. Akkor már majdnem meginogtam, mert az állataimat nem engedték, hogy megetessem. Gondoltam, engem agitálhattok, de az állataimnak akkor is enni kell. Aztán mégiscsak hazaengedtek, de este 7-re visszarendeltek. [...] Nekem elmagyarázták, hogy Arak lesz a szocialista Svájc, sokszor és későig. Én csak nem írtam alá, amikor elfáradtak és hazaengedtek. [...] Másnap megint csak behívtak és többször rámolvasták a bűnömet, ugyanis kántor voltam a faluban. Végül elvették a fakivágási engedélyemet. Hát ezt már nem tudtam elviselni; aláírtam.”²³ De aki élen járt a belépéssel, szervezéssel, attól is panaszokat olvasni. „Mindenki tudta mi a munkája, de az ekéjét egy se tudta beállítani. Két nap alatt az egész falu elfelejtette, pedig abba született bele. Így gátolták a megindulást. Minden ekét nekem kellett beállítani. Minden reggel minden embert fel kellett keltenem – különben »elaludt« – de a legtöbbje – ha nem vártam meg – ki se jött.”²⁴

A termelőszövetkezetek működésének pozitív megítélése, küzdelmes fejlődésének leírásai sok esetben a rendszerváltozás után született munkákban is megmaradtak, ami összefügghet azzal az általános narratívával, amely a magyar mezőgazdaság egyik aranykoraként aposztrofálta a nagyüzemi mezőgazdaság 1970 utáni időszakát. Ezt alátámasztják a növekvő, nyugati színvonalat is elérő terméshozamok, valamint a tsz és a tagok jövedelmének, vagyoni helyzetének a gyarapodása.²⁵ Van olyan visszatekintés, amely

²⁰ Pl. *Böhm András*: Ágfalvi mozaik. Patriot Kiadó, Sopron, 1996, 59–64.; *Hárs József*: Fertőrákos. Száz magyar falu könyvesháza, Budapest, 2000, 82–90.; *Kozár Mária*: Felsőszölnök. Száz magyar falu könyvesháza, Budapest, 2000, 55–62.; *Kozár Mária*: Alsószölnök. Szlovén Kisebbségi Önkormányzat Alsószölnök, 2001, 55–59.; *Thullner István*: Hegyeshalom története II. (1900-tól napjainkig) Hegyeshalom, 2004, 42–45.; *Rákóczi et al.* i.m. 23–59.

²¹ *Németh Edit*: Sarród helytörténete. Honismereti Pályázat, kézirat, 1985.

²² *Bors József*: Szemelvények Sarród és a Haladás Mg. Tsz. történetéből. Honismereti Pályázat, kézirat, 1985k. 12.

²³ *Kiss Elemér – Salamon Lajos*: Húsz év mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Dunasziget – Halászi. Mosonmagyaróvár, 1979. 51–52.

²⁴ *Kiss – Salamon* i.m. 59.

²⁵ *Briber József – Pájer Imre*: Sopronhorpács. Száz magyar falu könyvesháza, Budapest, 2000, 92–97.

értékelés nélkül csak a kronologikus történésekre koncentrálnak,²⁶ és olyan is, amely negatívan látta a termelőszövetkezet szerepét a falu fejlődésében: „A tsz sohasem vált igazán modern mezőgazdasági üzemmé, így nem válhatott a falu megtartó erejévé sem. Az újabb és újabb fejlesztési tervek ennek számos okát tárták fel, a kedvezőtlen természeti adottságtól a fejlesztés anyagi feltételeinek hiányától egészen a szakemberhiányig, az egyik legfontosabb azonban a kétségtelenül a közös vagyon becsületének teljes hiánya volt.”²⁷

Általánosságban az 1959-es megszervezés után egy-másfél évtized telt el, amíg vezetési gondok, munkaeszköz- és infrastruktúra hiányok hátráltatták a tsz-ek működését. Az Őrség falvaiban 1963-tól talajjavítást is végeztek.²⁸ E nehéz időszakot sok helyen más falvak tsz-eivel való egyesülés zárta le.²⁹ Egyes visszatekintések – például a maglócai plébános és történelem-földrajz szakos tanáré – a falusi társadalom drámai átalakulásával vonták párhuzamba a nagyüzemi gazdálkodás megindulását. Viszont a tsz-ek társadalomfejlesztő szerepére is rávilágít a nagylózi krónika, ugyanis a kastély kibővítésével kialakított öregek otthonának beruházásait részben a környékbeli tsz-ek finanszírozták.³⁰

„A háború utáni nemzedék légüres térbe került. A paraszti osztály lába alatt megingott a talaj. A fiatalok számára a különböző iskolák szakmai végzettséget biztosítottak, felsőbb tanulmányok folytatását tették lehetővé. Az ipari végzettségű fiatalok üres munkapadok mellé szegődtek, s zökkenőmentesen folyt a gyárüzemű termelés. Mindez azt sugallta: El a földtől! S a szocialista társadalmi, gazdálkodási rend bürokratizálódása egy talajvesztett és hitet vesztett osztályt alakított ki a volt gyökeres maglócai parasztságból... A Rákóczi Termelőszövetkezet kezdeti megalapozottság hiányából származó zűrzavarában a parasztcsaládok fiataljai megingtak. Bennük váltott ki egyfajta életfordulatot a bizonytalan jövőtől való félelem. Az anyagilag tehetősebb családok jelszava ez lett: El a faluból! Tanulni! Tanulni, amit csak lehet, de nem a faluban ragadni! A fiatal és idősebb nemzedék [...] világszemlélete között éles határ húzódott. Az egymást követő két nemzedék sorsában Maglóca figyelmeztető példa arra: itt valami fontos örökség ment veszendőbe!”³¹

A fiatalok földhöz való kötődése tehát meglazult, megszűnt, az már csak az idősebb generáció számára maradt meg, de ezt is megtörte – a szerző szerint – a tsz-ek összevonása, ami tovább ösztönözte a falu népességének elvándorlását és fogyását.³² Pedig, számolnak be róla másutt, „kezdetben az alacsony gépesítettség miatt sok munkákézkre volt

²⁶ Korcz Antalné: Halászi község múltja és jelene. Hazánk Könyvkiadó, Győr, 1996.; Szentkúti Károly: Dunasziget története. Dunasziget Község Önkormányzata, 2019.

²⁷ Zágorhidi Czigány Balázs: Oszkó. Száz magyar falu könyvesháza, Budapest, 2000, 108–109.

²⁸ Pintér Mária: Szentpéterfa Monográfiája. Szentpéterfa Község Tanácsa V.B., Szombathely, 1969, 65.; Balogh János: Az Őrség kapujában. Felsőmarác története. Csákánydoroszlói Közös Községi Tanács V.B., 1980, 92–106.

²⁹ Bella Józsefné et al. i.m. 76–77.

³⁰ Mikó Sándor: Nagylózs – egy Sopron környéki falu története. Nagylózs Község Önkormányzata, 1998. 138.

³¹ Kövér Fidél: Maglóca. Szerk.: Varga József. Kapuvár, 1997. 122.

³² Kövér Fidél i.m. 122–123.

szükség.”³³ A sikeres működésű, növekvő jövedelmi jóllétet teremtő tsz-ek esetében pedig a fiatalok visszaáramlásáról is beszámoltak. Így Halászi és Dunasziget tsz-e, amely egyre jobb eredményeket elérve, ipari melléküzemági tevékenységbe is belefogva magasabb jövedelmet tudott adni dolgozóinak, így sokan visszatértek a városi ipari munkahelyekről.³⁴ A sarródi tehenészet az ország legjobb hozamú üzemei közé tartozott, a tsz melléküzemágában pedig cirokseprű-készítéssel, tökfeldolgozással, majd szilvásgombóc gyártással foglalkoztak egy ideig. 1976-ban a kukorica helikopteres lombtrágyázásról az őrsei és a sarródi tsz-ben egyaránt beszámoltak, 1977-ben az első Rába-Steiger munkába állásáról emlékeztek meg.³⁵ „Aztán megjelentek a traktorok, kombájnok, tehergépkocsik”³⁶, és sok helyütt számos létesítménnyel gazdagodtak a tsz-ek.³⁷ A csapodi gazdaság diverzifikációjára jellemző, hogy a szántóföldi növénytermesztés mellett tejtermeléssel, hízómarhatenyésztéssel, csirkeneveléssel, juhászattal, gyümölcsstermesztéssel, erdőgazdálkodással, sőt, angóryanúl tenyésztéssel is foglalkoztak, amelyek nyugati exportbevételekhez jutatták a tsz-t. Mindezt kiegészítette a háztáji gazdaság, amelyben sokan majdnem olyan állatállományra tettek szert, mint a magángazdálkodás korában. Mégis, Csapod az országban utolsók között kapott víz- és villanyvezetékét, ami mutatja, hogy az infrastrukturális fejlődés feltételei a falu gazdasági sikerességétől részben függetlenek voltak.³⁸

A nyugati kapcsolat már a szocialista időkben született leírásokban is büszkeségként jelent meg. Így Bősárkányban, ahol a háziipari szövetkezetnek nyugati üzleti partnerei voltak vagy Lébényben, ahol csuhétermékeket értékesítettek nyugaton.³⁹ A bősárkányi vasútállomás felújítása során pedig kísérleti vágány épült, ahol a Vagongyár öt nyugati állam részére folytatott kísérleteket.⁴⁰ Lipóton pedig a termálkút fúrása hozott sikert: nemcsak a turizmus fejlődésének adta meg az alapját, hanem prosperáló kert- és dísznövénykultúrát alapozott meg a tsz-en belül, a virágoknak itt is külföldi piaca volt.⁴¹

A falvak infrastrukturális gyarapodását (járda, óvoda, iskola, községközpont, kultúrház, orvosi rendelő stb. építése, villamosítás – sok falu esetében csak az 1950-es, 1960-as években, vízhálózat kiépítése – jellemzően az 1970-es évektől) a községek népességszámának csökkenése ellenpontosította. Nem segített ezen a sok településen virágzásnak indult kulturális-társadalmi élet sem.⁴² „Ez a nagyfokú kulturális fejlődés annak tulajdonítható leg-

³³ Bella Józsefné et al. i.m. 90.

³⁴ Kiss – Salamon i.m. 20–21.

³⁵ Ferenczi Józsefné – Ferenczi József: Sarród története 1937–1992. Kézirat, 1993, 97–100.; Horváth Sándor (szerk.): Erdők és utak ölelésében. Óriszentpéter monográfiája. Óriszentpéter Nagyközség Önkormányzata, 1998, 220.

³⁶ Bella Józsefné et al. i.m. 90.

³⁷ Pl. Kuntár Lajos (szerk.): Bögöte – falutörténet. Bögöte Község Önkormányzata, 2001, 109–113.

³⁸ Bella Józsefné et al. i.m. 78–98.

³⁹ Gimes Endre: Lébény útikalauz. Panoráma, Győr, 1968. 26.

⁴⁰ N.N.: Bősárkány múltja és jelene. Honismereti Pályázat, kézirat, 1971. 4–5.

⁴¹ Karácsony István: Lipót község története. Lipót Város Önkormányzata, 2005, 294–299.

⁴² Kuglics Gábor: Püspökmolnári története. Püspökmolnári Község Önkormányzata, 2010, 100–104.

jobban, hogy a falu fiataljainak jó a kapcsolata az ott tartózkodó határőrökkel, akik nagy segítséget nyújtanak a falu kulturális rendezvényeire.⁴³ Hiszen a városokba vándorlás folyamatát mindezek az előrelépések sem tudták megakadályozni. Ez pedig együtt járt, a sokszor az elvándorlás okaként interpretált községi tanácsok összevonásával, iskolakörzetesítéssel és a helyenként konfliktusos tsz-összevonásokkal,⁴⁴ a tagság fogyatkozásával. Sarródon például a szerző szerint probléma az is, hogy a fiataloknak nincs például szórakozási lehetőség, rég nem üzemel a kultúrotthon. Ráadásul a soproni régészek is fel függesztették egy római patrícius házának kutatását régészhiány miatt,⁴⁵ a lakosság pedig fizeti a községfejlesztési adót, abból viszont Fertődöt fejlesztik.⁴⁶ De a hanyatlás jelei különösen Vas megye déli részén, az Őrségben voltak nyilvánvalók, ahol a körzetesítéseken túl felszámolták a külterületi lakotthelyeket⁴⁷ iskolabezárások történtek.⁴⁸

A lakosság telken belüli életkörülményeit kevés munka taglalja, ahogy látható, inkább az intézményeken volt a fókusz. Pedig az épületállomány átalakulása éppúgy jelentős. Csapodon például 1964-ben bontották le az utolsó zsupfedeles lakóházat, pedig ezeket a fehérre meszelt tömésházakat is lehetett volna korszerűsíteni a visszaemlékező szerint.⁴⁹ A bősárányi krónikás 1972-ben állapítja meg, hogy a régi nádfedeles vályogházak egy-két kivétellel eltűntek a faluképből, az összedöntött házak helyére „villaszerű épületek” kerültek – így minden bizonnyal a sátoztetős Kádár-kockákra utalt – parketázott szobákkal, esetleg deszkapadlóval, és már fürdőszobát is terveznek a házakba. A konyhákból viszont kikerült a kemence.⁵⁰ A tanács itt már (még csak) 1971-ben vette tervbe a vízvezetékrendszer kiépítését. Ezért írt eképpen, hogy „[b]ár a beleváló létesítményeket nem minden esetben tudják [a lakosok] azonnal beszerezni, és működtetni, mégis ma már 86 helyen található felszerelt fürdőkád. Kb. 8-10 helyen vízvezeték is van a házakban. A lakások berendezése is jelentős mértékben megváltozott. Míg régen a menyasszony egy ládával (tulipános láda) vagy egy szekrénnel és egy ágygal ment férjhez, most modern hálószobát visz magával. Kevés kivétellel minden házban találunk kárpitozott ülögarnitúrát. A rádió a lakásokban általános. Televízióval is minden harmadik család rendelkezik.”⁵¹ És így tovább. Modern konyha, pb-gázpalack, rendszeres főzés, jól táplált gyermekek. Növekvő hús és tejfogyasztás, városiasodó öltözetek és kultúrafogyasztás. A motorizáció előrehaladásaként megindultak a helyközi buszjáratok, és megjelentek a

⁴³ Pintér i.m., 67.

⁴⁴ P. Kovács Imre: Hosszúpereszteg kilenc évszázada. Egyetértés Mgtsz, Községi Közös Önkormányzat, 1990, 236.

⁴⁵ Németh Edit i.m.

⁴⁶ Bors József i.m. 17; Ferenczi i.m. 24–51.

⁴⁷ Benczik i.m. 98.

⁴⁸ Horváth Sándor (szerk.): Velemér múltja és jelene. Velemér Község Önkormányzata, 2004, 156.

⁴⁹ Bella Józsefné et al. i.m. 97.

⁵⁰ Baracsi Istvánné Márkus Mária: Vát története az írárok és emlékezetek tükrében. Vát Község Önkormányzata, 2015, 151.

⁵¹ N.N. i.m. 6.

magántulajdonú személygépkocsik és a hozzájuk tartozó garázsok, Horvátlövőn például 1971-ben.⁵²

Osliban viszont 1972-ben megépült a vízmű, és elkezdődött a lakások bekapcsolása a vízhálózatba, amit követett az előkertek parkosítása és a fürdőszobaépítés. „A fejlődés óriási és az építési kedv töretlen, egyre másra épülnek a szebbnél-szebb épületek. [...] lakosságunk életfeltételei rohamosan nőnek, gyönyörű, minden igényt kielégítő lakások létesülnek, [...] a családoknál hajdan volt zsúfoltság megszűnt, [...] nem kellene szűkölködni, a gyermekáldásnak volna helye, de gyerek nincs.», állapította meg azonban szomorúan a krónikás.⁵³ Természetesen a rendszerváltozás után visszatekintő írások már ezt a faluképi modernizációt sem látják pozitívan. Sokan elitélték a Kádár-kockák elterjedését amivel elveszett a magyar falvak tájegységekre jellemző hagyományos képe.⁵⁴ „Valamikor a saját termőföld nagysága volt a család presztízisének az értékmérője, ma – úgy tűnik – a családi ház többszintűsége, kommunális, technikai fölszereltsége, s személygépkocsi a garázsban jelzi a jó »pénzjárást«, s fejez ki státuszszimbólumot.⁵⁵ Heves és pozitív változásokról, ám negatív jelenségekről beszámolt szülőfalujának történésze Agyagosszergényen is. A modernizáció jelei a cserélődő épületállomány, a falukép parkosítása, az épülő járdák, portalanított utak, orvosi rendelő és művelődési otthon, ám a képet jelentős elvándorlás és lakosságcsökkenés árnyalta, amellyel összefüggésben főleg csak az idősebbek dolgoznak a tsz-ben, ami miatt annak termelékenysége elmarad, a fiatalabbak pedig a városokban dolgoznak már.⁵⁶

Összességében kirajzolódik tehát, hogy a magyar falvakban kettős hatalmi függésbe került a helyi népesség, a tsz és a helyi tanácsok, később a községi közös tanácsok révén, amelyek sok esetben egymással is rivalizáltak, illetve együttműködési kényszerbe kerültek. E két intézmény teremtette elő a források egy részét, a tanácsok szempontjából ezek az 1970-es évekkel, a források centralizálásával végletesen elapadtak, s számos krónikából látszik, hogy a lakosoknak rendre saját forrással és saját munkaerővel is részt kellett venni a fejlesztésekben.⁵⁷ Ugyanakkor, mivel ezek a döntési központok meglehetősen közel helyezkedtek el a helyi népességhez, utóbbi könnyebben tudta artikulálni fejlesztési igényeit. Erre egy jó példa Magyarszombatfa, ahol 1958-ban a villamosítás már egyre többek vágya és követelése volt – ami 1960-ra teljesült, és itt is „villanyavató” ünnepséget tartottak. Három évvel később pedig „erőtéljes és egyhangú” volt az igény új boltra és kocsmára, 1966-ban pedig a sportolók kértek jobb sportpályát.⁵⁸

⁵² Kovács Géza: Horvátlövő településtörténete és néprajzáinak értéktára. Horvát Önkormányzat Horvátlövő, 2015, 87.; Balogh i.m. 144.

⁵³ Halász Emma et al.: Oslói község története. Honismereti pályázat, kézirat, 1985k.

⁵⁴ Békési i.m. 122.

⁵⁵ Bíró László: Egyházasrádóc krónikája. Egyházasrádóc Közös Tanács V.B., „Új élet” Mgtsz, 1988, 136.

⁵⁶ Borbély József: Agyagosszergény története. Kézirat, Sopron, 1978. 5–8.

⁵⁷ Balogh István: Káld község története, 1000–2000. Kézirat, 2000, 223–225.

⁵⁸ Horváth Sándor (szerk.): Gerencserek földjén. Magyarszombatfa – Gödörháza – Métnekpuszta múltja és jelene. Magyarszombatfa Község Önkormányzata, 2000, 232–234.

Lokális burgenlandi fejlődés-reflexiók

A burgenlandi falvak 20. század második feléről szóló elbeszéléseinek az egyik legfontosabb témája a modernizáció, a folyamatos technikai fejlődés a mezőgazdasági és az ott-honi életben egyaránt. Számos munkában kulcsszó a gépesítés, a „Mechanisierung”. Sok krónika számol be az első traktorok, gépkocsik megjelenéséről, sőt a mezőgazdasági gépesítés statisztikai számadatokban, dedikált statisztikai adatgyűjtésekben is visszaköszön, amire a magyar írásokban alig láttunk példát. A mezőgazdaság szervezeti modernizációja is másképp zajlott Burgenlandban. A gépesítés érdekében nagyobb táblák létrehozására belülről született meg az igény.⁵⁹ A településeken felfutó tejtermelő szarvasmarhatartás támogatására előbb tejgyűjtő állomások épültek. Királyfalvánál (Königsdorf), Alhónál (Markt Allhau) olvasható, hogy „a különösen ambiciózus” teljes állásban dolgozó, nagyobb legelőkkel és szántókkal rendelkező gazdák 1966-ban beléptek a felsőöri tehéntenyésztő egyesületbe. Nekik át kellett állítani a gazdálkodásukat, azaz modernizálni kellett az állattartás körülményeit és a javítani kellett a takarmányozást. A tejminőség ellenőrzését is az egyesület végezte.”⁶⁰ Ők jobb tenyészállatokat, támogatásokat kaptak, aminek eredményeként a tejhozam tovább nőtt, a tej átvételi ára pedig csökkent, így a kistermelők lemorzsolódtak. A tejgyűjtő állomásokat Királyfalva esetében az 1990-es évek elején zárták be, a közeli tejüzemek bezárásával viszont utóbb a szarvasmarhatartásnak is befellegzett.⁶¹

A víz, villany, szennyvíz és útfejlesztések (beleértve az aszfaltozott mezőgazdasági utakat is) a magyarországihoz hasonlóan emelték a falvak lakókörnyezeti, élelhetőségi színvonalát. Viszont Ausztriában az útépités tulajdonképpen versenyben volt a motorizációval, lépést kellett és tudott tartani annak fejlődésével. Az útépités különösen az olyan elzárt, zsákutcás hegyvidéki falvaknak volt sorskérdés, mint Üveghuta (Glashütten).⁶² Azért olvashatók történetek a petróleumlámpához ragaszkodó lakókról is, és a magyarországihoz hasonló faluvillamosítási ünnepekről. Lényeges különbség, hogy az osztrák falvakban a vízvezeték építése idejében érkezett, és rövidesen követte a csatornahálózat létesítése is.⁶³

Fontos különbség ugyanakkor, hogy hasonló problémákat némiképp más összefüggésben világítottak meg a helytörténészek. Magyarországon a fiatalok elvándorlását és a falvak népességének csökkenését részben a tsz-esítéssel, a körzetesítéssel hozták összefüggésbe, addig Burgenlandban a mezőgazdasági népesség csökkenését az 1950-es

⁵⁹ Koch, Johann: Landwirtschaft. In: Markt Allhau–Buchsachen im Wandel der Zeit. Markt Allhau, 2010, 358–359.

⁶⁰ Kametler, Josef: Das bauerliche Leben in der Vergangenheit und Gegenwart. In: Chronik der Gemeinde Königsdorf. Königsdorf, 2017, 363.

⁶¹ Kametler i.m. 364.; Koch i.m. 361.

⁶² Baldauf, Walter – Baldauf, Markus: Orts- und Schulchronik von Glashütten 1697–1997.

⁶³ N.N.: Ortschronik von Günseck 1645–1995. Günseck, 1995, 107–111.; Radakovits, Leo (Red.): Marktgemeinde Güttenbach. Festschrift. Güttenbach, 1987, 121–128.

évektől felívelő technikai fejlődéssel és az ezáltal csökkenő munkaerőigénnyel, nem pedig a tartományban az 1970-es évek elején ugyanúgy végbemenő falusi önkormányzat-összevonásokkal párhuzamosították.

A mezőgazdaság tehát egyre kevésbé tudta eltartani a népességet, kevesek számára maradt meg fő kereseti forrásként, egyre többek számára csak mellékkeresetet biztosított. Voltak települések, ahol a vezetés az elvándorlás fékezésére (délen) vagy az osztrák fejlett ipari régiókhöz való csatlakozáshoz (északon) ipari üzemeket igyekezett a településre csábítani.⁶⁴ Bár a népesség, elsősorban Burgenland déli részén is fogyadozóban volt, ennek problémáját a növekvő motorizáció, az ingázás át tudta hidalni, hiszen az ingázás jelensége fontos szerepet kapott a falvak életben- és a lakók helyben maradása szempontjából. Kezdetben természetesen ennek a témának is lehetett negatív megítélése, ugyanígy Dél-Burgenlandban, mert az ingázás az agrártúlnépesedés és a munkaalkalmak hiányával is összefüggött már régóta. A második világháború után azonban a pendlizés a falusi lakosság helyben maradásának lett záloga a távolsági buszjáratok felfejlődésével, majd az egyéni motorizációval. Azt is lehet mondani, hogy a kivándorlást az ingázás váltotta fel.⁶⁵

A burgenlandi helytörténeti munkákban gyakran idézik fel a háború utáni szegénységet, az élelmiszer-kvótarendszert, a hiányokat orvosló, az agrárkamara, illetve a tartományi élelmezési hivatal által előírt termény-beszolgáltatást, ami kontrasztba helyezi az ezt követő évtizedek modernizációját, illetve az erről szóló diskurzust. Ugyanakkor érdekesen összecseng a magyarországi történésekkel is.⁶⁶ Ez a bortermelő falvakban értékesítési nehézségekkel párosult, Sopronkeresztúron (Deutschkreutz) pedig az elhagyott zsidó ingatlanok hasznosításának jogi problémái, különböző politikai viharok jelentkeztek. Fontos megjegyezni, hogy e helyi munkákban a szovjet megszállás időszaka (1945–1955), a „nácimentesítés” témája, az Anschluss utáni Ausztria terhes öröksége ritkán, inkább csak az újabb munkákban, szerzőktől függően került elő. A gálosi (Gols), nezsideri (Neusiedl am See) vagy a nyulasi (Jois) munka viszont részletesebben írt a zaráró szovjet katonákról,

⁶⁴ Berger, Johann (Red.): 700 Jahre Großpetersdorf. Großpetersdorf, 1973, 29–31.; Glavanits, Franz: Stadterhebung Güssing 1973. Festschrift. Güssing, 1973, 309.; Karl, Friedrich: Jennersdorf – Porträt einer Grenzstadt. Jennersdorf, 1977, 392–394.; Perner, Franz – Frankolin, Kurt – Widder, Roland – Czerwenka, Fred – Wurth, Rüdiger – Kaltenbacher, Heinz: Wirtschaft und Infrastruktur. In: Widder, Roland (Hrsg.): 800 Jahre Marz, 1202–2002. Marz, 2002, 170–177.

⁶⁵ Schermann, Josef: Geschichte von Bubendorf. Gemeinde, Feuerwehr und Verschönerungsverein Bubendorf, 2012, 48.; Urbauer, Albert: Buchschachen. Entstehung und Geschichte. Marktgemeinde Markt-Allhau, 2002, 58–61.; Weber, Josef: Deutsch Gerisdorf. Werden und Sein. Deutsch Gerisdorf, 1990, 50–52., 64–66.; Szabo, Emmerich (Hrsg.): 700 Jahre Deutsch-Kaltenbrunn. 1281–1981. Festschrift. Deutsch-Kaltenbrunn, 1981, 67–74.; Gumprecht, Johann: Edelstal. Vom Gestern ins Heute, 1353–2003. Edelstal, 2003, 71.; Huber, Hugo (Red.): Gols. Geschichte einer Marktgemeinde. Gols, 2006, 340–341.

⁶⁶ Damerius, Fritz: Breitenbrunn. Geschichte und Geschichten. Neusiedl am See, 2003, 68.; Schermann i.m., 47–48.; Schneller, Franz: Deutschkreutz. Deutschkreutz, 1995, 146.; Gmasz, Paul – Gmasz, Sepp: Chronik Stadtgemeinde Frauenkirchen. Frauenkirchen, 1987, 62.; Brettl, Herbert: Halbturn im Wandel der Zeiten. Halbturn, 1999, 195.; Schlag, Gerald: Hornstein 1271–1971. Ein Gang durch die Geschichte. Hornstein, 1971, 79–80.; Ratz, Christian: Vom Anschluss des Burgenlandes an Österreich bis zur Gegenwart. In: Markt Allhau–Buchschachen im Wandel der Zeit. Markt Allhau, 2010, 160–161.

a visszatérő sebesült katonák, a hadifogságot megjártak sorsáról, amellyel időlegesen a mezőgazdasági munkaerőhiány is összefüggésben volt, vagy a terménybeszolgáltatási időszak konfliktusairól, illetve a holokauszt és a nácimentesítés helyi történeteiről.⁶⁷ A politikailag és gazdaságilag is nehéz 1950-es években ugyanakkor innen nézve szürreális, hogy olyan témában rendeztek Sopronkeresztúron népszavazást, mint a szarvasmarhák művi megtermékenyítése, amelyet a lakosság többsége támogatott.⁶⁸ A dél-burgenlandi Királyfalván viszont 1972-ig a falu bikája látta el feladatát, utána jött csak az állatorvos a kofferével.⁶⁹

A magyar munkákban feltűnő a burgenlandi tartományra, az Ausztria közelségére való reflexió ritkasága, szinte teljes hiánya. Csak a rendszerváltozás után kerül elő a határmenti falvak esetében a határőrizet, az 1956-os menekültek, illetve az újbóli kapcsolatfelvétel témája. A burgenlandi oldalon a e téma sokkal szervezesebben illeszkedett a határmenti falvak krónikásai által megrajzolt településképebe, hiszen a Vasfüggöny leereszkedése, az aknamező, a szögesdrótok fizikai jelenléte és 1956 máshogy csapódott le a burgenlandi emberekben.⁷⁰

Egy jelentős különbség Magyarországhoz képest, hogy a burgenlandi falvak sokkal hamarabb kezdtek és kezdhettek el a rekreációban, turizmusban gondolkodni, amely az ipar mellett a tartomány fejlődésének alapjává vált. A falusi-, az aktív- és gyógyturizmus Burgenlandban már az 1950-es évektől megjelent, a magyar oldalon viszont szinte észrevétlen volt 1990-ig. Például Lajtaújfaluban (Neufeld an der Leitha) az 1953-ban felhagyott lignitbányászat külszíni gödörében a víztelenítés leállítása után kezdett el összegyűlni immár a második tó vize, és a fejlesztések nyomán a település fürdővárossá vált.⁷¹ Pátfaluban (Podersdorf) 1955-ben jelölték ki az üdülőterületeket a vízparton,⁷² Fertőszéleskúton (Breitenbrunn) 1959-től alakították ki a vízparti fürdőt. A fürdőhöz vezető út építésében sajátos formájú társadalmi munkával a lakosok is részt vettek, ugyanis ebben az időben adók helyett kétkezi munkával, fuvarozással kellett szolgálni a települést.⁷³ Nemesvölgyön (Edelstal) 1955-ben, Sopronkeresztúron 1966-ban,⁷⁴

⁶⁷ Huber i.m., 303–331.; Hillinger, Franz: Jois. 800 Jahre und mehr. Jois, 2008, 299–302.; Hess, Michael: Die Vertreibung der Juden aus Neusiedl am See. In: Gmasz, Sepp (Red.): 800 Jahre Neusiedl am See. Eine Stadtchronik. Neusiedl am See, 2009, 250–260.; Baumgartner, Gerhard: Zur Geschichte der sogenannten „Zigeuner“ in Markt Allhau und Buchschachen. In: Markt Allhau–Buchschachen im Wandel der Zeit. Markt Allhau, 2010, 169–192.

⁶⁸ Schneller i.m., 148–150.

⁶⁹ Kametler i.m. 341–342.

⁷⁰ N.N.: Chronik der Marktgemeinde Andau. Andau, 1992, 55–57.; Brettl i.m., 192–194.; Steiner, Erich: Chronik Pamhagen. Pamhagen, 2008, 70–75.; Bauer, Karl – Bernhard, Josef – Grafl, Stefan – Kurz, Edwin – Rossmann, Walter: Schattendorf. Seine Geschichte und seine Menschen. Schattendorf, 2003, 106–107, 113–117.

⁷¹ Absenger, Albert G.: Chronik Neufeld III. Neufeld an der Leitha, 2007, 199–221.

⁷² Theuer, Franz: Chronik der Marktgemeinde Podersdorf am See. Podersdorf, 2005, 76.

⁷³ Damerius i.m., 70.

⁷⁴ Schneller i.m., 158.; Gumprecht i.m., 69.

Fertőfehéregyházán (Donnerskirchen) 1970-ben építettek uszodát.⁷⁵ Nyulason 1972-ben indult a tóparti fejlesztés.⁷⁶ Haracsönyban (Horitschon) pedig, jelzi a szemléletváltást, 1973-ban alakították ki a tenispályákat az előtte még iparterületnek szánt régi sportpályán.⁷⁷ Récény-Ilonaaknán (Ritzing-Helenenschacht) pedig a bánya bezárása után 20 évvel, 1977-ben nyílt meg a tófürdő.⁷⁸ De nehézségek is voltak, például Savanyúkúton (Bad Sauerbrunn) új gyógyvízkutat kellett fúrni, mert a régi már nem adott elég vizet.⁷⁹ Ugyanakkor Szenteleken (Stegersbach) csak 1988-ban fúrtak termálkutat, és ezután indult fejlődésnek a gyógyturizmus, csakúgy mint Locsmádon (Lutzmannsburg), immár EU-s támogatásoknak is köszönhetően.⁸⁰

Az osztrák gazdasági csoda részeként az 1960-as évektől a társadalom is gyors átalakulásnak indult, kialakult az ipari, illetve a fogyasztói társadalom, amelyet az 1970-es évektől már a ma is ismert fogyasztási cikkek – autó, TV, ruházati cikkek – tömeges fogyasztása fémjelzett. „A fiatalság teljesen máshogy kezdett viselkedni. Megkérdőjelezték a szüleik értékrendjét. A frizurák és a divat mintha egy másik bolygóról jöttek volna. Hosszúhajú lények szörnyű zenét hallgattak, amely idegen nyelven szólt, alig lehetett belőle valamit érteni.”⁸¹ Nagy házépítési hullám indult meg az 1960-as évektől, és itt is részben a szomszédok segítségével valósult meg, a magyar oldalhoz hasonlóan nagyrészt eltüntetve a tradicionális faluképet.⁸² Somfalva (Schattendorf) krónikájában különösen hangsúlyos az egyébként az egész Burgenlandra, de főleg az északi részre jellemző időszak. A házak száma itt megduplázódott 45 év alatt. A falu építési láza nemcsak Bécs közelségéből, az onnan hazahozott fizetésekből származott, hanem abból is, hogy rengetegen dolgoztak az építőiparban. „Évtizedekig az volt a somfalviak hétvégi elfoglaltsága, hogy az építési telken voltak. Nemcsak a sajátjukon, hanem azén a szomszédén is, aki nekik segített.”⁸³ Az 1970-es évek végétől előbb Dél-, majd Észak-Burgenlandba is regionális fejlesztési források érkeztek, az 1980-as évek végén pedig elindult a falumegújítási program, amely igyekezett még megmenteni valamit a régi házakból a helyi identitás és turizmus számára.⁸⁴ A fejlődésnek olyan kedves-szomorú jelei is vannak, minthogy 1961-ben megszűnik az éjjeliőr állása Pinkócon (Güttenbach),⁸⁵ 1974-ben nyugdíjba

⁷⁵ Auer, Gisela – Maar, Grete (Red.): Heimatbuch der Marktgemeinde Donnerskirchen. Donnerskirchen, 1985, 64.

⁷⁶ Hillinger i.m., 311.

⁷⁷ Neubauer, Helmut – Hutter, Ilse: Kommunalpolitische Entwicklung von 1945 bis heute. In: Chronik Anlässlich 800 Jahre Horitschon. Horitschon, 1996, 206.

⁷⁸ Seidl, Friedrich: Ritzing einst und jetzt. In: Chronik Ritzing. Ritzing, 1999, 239.

⁷⁹ N.N.: Bad Sauerbrunn. Ortschronik in drei Teilen. Bad Sauerbrunn, 1999, 66–69.

⁸⁰ Fritz, Rudolf – Fassl, Emmerich: Was seit 1945 bis heute geschah. In: Marktgemeinde Stegersbach. Stegersbach, 1989, 161.

⁸¹ Stimpfl, Gerhard: Ollersdorf im Burgenland. Chronik. Ollersdorf, 2014, 72.

⁸² N.N. 1995 i.m., 125.; Berger i.m. 31.

⁸³ Bauer et al. i.m., 108.

⁸⁴ Ratz i.m., 165.; Auer–Maar i.m. 64.

⁸⁵ Radakovits i.m., 120.

ment a kisbíró Nagyfalván (Mogersdorf).⁸⁶ A szentkúti (Heiligenbrunn) hivatal pedig 1971-ben megtiltotta a libák közterületi „tartózkodását”.⁸⁷ Libán (Liebau) pedig 1975-óta se ló, 1986 óta se téhen nincsen.⁸⁸

Fontos szem előtt tartani, hogy a burgenlandi falvak irányítása más modell szerint működött, a tanács és a tsz sokszor egymással rivalizáló tandeme helyett sok településen már idejekorán megjelent a vállalkozó szemléletű polgármester, aki kijárta a forrásokat a tartományánál és a kormányánál, és útépítésekért, üzemek letelepítéséért lobbizott. A polgármesterek a pártpolitikai erővonalak, a képviselőtestület, a direkt választás bevezetése után a választópolgárok támogatásától és különböző érdekcsoportok, cégvezetők, egyesületek, egyházak stb. befolyásától függően működtek, ezért a falvak történetének fontos részei az ő történetük is.

Összefoglalás

E kis tanulmány egy szubjektív „összeolvasás” eredménye, amely arra volt kíváncsi, hogy mennyire mások az 1945 utáni „fejlődési” időszak elbeszélései a határ két oldalán. Alapvetően látszik, hogy más a „kánon”, mások a rendszeresen előkerülő fő témák itt és ott. Magyarországon ilyen volt a felszabadulás, a termelőszövetkezet és a falvak népességfogyása, míg Burgenlandban ilyen a polgármesterválasztás, a gépesítés és a fejlődés. Nem szabad figyelmen kívül hagyni – amit a címben is jeleztem –, hogy a két ország polgárai és települései a nagy, országos keretek révén kétségtől eltérő fejlődési utakra kerültek, ennek eleme, hogy Bécs dinamizáló hatása csak Észak-Burgenland számára maradt meg. A politikai és a gazdasági rendszer, a társadalmi háttér más lehetőségeket adott az osztrák és a magyar településeknek, így már az évszámokban is látszik a különbség, a magyar oldal lemaradása. Továbbá magyar oldalon a tsz-ek konfliktusos létrejötte társadalmi töréseket okozott, az elbeszélések szerint hozzájárulva a vidéki népességvesztéshez, ami jelentősen árnyalja a fejlődésnek indult, sőt az aranykorát élő mezőgazdaság topozsát és a helyben maradó anyagi gyarapodását. Ezzel szemben az osztrák oldalon a gazdaság valamennyi szektora jelentősen fejlődött, így a népességet vesztő területeken is az elvándorlási folyamatok lassulásáról lehetett beszámolni, itt tehát a jelentős fejlődéshez szervesen illeszkedtek a társadalmi változások. De láthatók azért hasonlóságok is a határ két felének helyi történetei között, az így pl. a gépesítés, a lakókörnyezeti, társadalmi átalakulás voltak azok a területek elsősorban, ahol bár más „anyagminőséggel”, de hasonló eredményre vezetett a szocialista kísérlet, mint a nyugati kapitalista fejlődés.

⁸⁶ Postl, Alfred: Die kommunalpolitische Entwicklung seit 1945. In: 800 Jahre Mogersdorf. Mogersdorf, 1987., 276.

⁸⁷ Six-Hohenbalken, Maria Anna (Red.): Chronik zur 800 Jahrfeier (1198–1998) Heiligenbrunn. Heiligenbrunn, 1998, 130.

⁸⁸ Wolf, Ernestine: Chronik der Marktgemeinde Minihof-Liebau. Minihof-Liebau, 2005, 126.

Míg Sopron vármegye 17. század alispánjairól a 2000-es évek kutatásainak köszönhetően már viszonylag jól körülhatárolható képpel rendelkezünk,¹ addig a rákövetkező évszázad első számú vármegyei tisztségviselőiről most, a Horváth Gergely Krisztián és Szijártó István által kezdeményezett kutatások nyomán kezd hasonló kép kirajzolódni. Túlzás nélkül állítható, hogy a 18. század második fele a reformkor hajnaláig már a Felsőbüki Nagy család évszázada volt.² A forráskutatás jelen stádiumában is úgy tűnik, a család tagjai nemcsak háttérbázisnak és felkészülési terepnek használták Sopron vármegyét és fórumait, de ezen háttérország segítségével folyamatosan jelen voltak a felsőbb közigazgatási és bíraskodási fórumokon. E család szerepének részletesebb megismerése előtt három, az ő hivatalviselésüket megelőző alispán pályáivét szeretnénk, ha vázlatosan is, de felrajzolni. Itt és most csak a nevüket jelezzük ezeknek a személyeknek. Közülük az első Adelffy Antal, aki a karrierjét valószínűsíthetően udvari szolgálatot vállaló nagybátyjának, Adelffy Jánosnak köszönheti, míg a második az alapítványáról már saját korában ismertté vált Niczky Lázár, akit nyugodtan nevezhetünk a szakirodalomból jól ismert helyi jómódú középbirtokos őstípusának, míg a sorban harmadik az eddigi szakirodalomban a Sopron városi majorja révén ismertté vált Festetics Pál.³ Adelffy János a magyar udvari kancellária azon köznemesi státusú tanácsosai sorába tartozott, aki pozícióját és kapcsolatrendszerét ügyesen kamatoztatta rokonai, elsősorban unokaöccse, Adelffy Antal előbbre juttatásában.⁴

Túlzás nélkül állítható, hogy Adelffy Antal (1716–1771) neve a legkevésbé ismert, ugyanakkor életútja a legjobban feldolgozott Sopron vármegye 18. századi alispánjainak sorából.⁵ Személye az 1751. évi diéta idején tűnik fel az országos politikában, amikor királyi ügyész volt Kőszegen. A nyugat-dunántúli szabad királyi városban betöltött sze-

¹ *Dominkovits Péter*: Főúri familiárisok. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2005. 512–529.

² A Felsőbüki Nagy családra vonatkozó 17–19. századi kutatásokat Szijártó István (ELTE BTK) vezeti és tervezte kötetbe önteni.

³ *Thirring Gusztáv*: Sopron városa a 18. században. Népesedés- és gazdaságtörténeti tanulmány. Sopron, 1939. passim.

⁴ *Kökényesi Zsolt*: Az udvar vonzásában. A Magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765). Budapest, 2021. 182.

⁵ *Nagy János*: Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen. Budapest, 2020. 417.

repe és társadalmi kapcsolatrendszerének feltárása még további kutatásokat igényel. A legutóbbi kutatások feltételezik, hogy 9000 forintos kölcsöne révén anyagilag függött a vármegye legbefolyásosabb családjától, a Batthyányaktól. Személy szerint az utolsó nemzeti nádorként ismert Batthyány Lajos nádortól. Az Adelffy család tagjai a 17. században szervitorként egyaránt szolgálták a Nádasdy, majd az Esterházy családot. Így a kutatottság jelen szintjén is ismert, hogy az egyik ős, Adelffy János, 1665-ben récényi (ma Ritzing, A.) szabadosként egy lóval szolgálta Esterházy Pált, az ország nádorát, Sopron vármegye legnagyobb birtokosát, főispánját. A család nemességét Adelffy János udvari ágens, később helytartó tanácsos és kancelláriai tanácsos 1714-ben szerezte, amit Vas vármegye 1736-ban hirdetett ki. A nemességszerző Adelffy János 1748-ban adoptálta anyai ági unokaöccsét, Fleischmann Antalt. Adelffy Fleischmann Antal 1743-ban lett a kőszegi kerületi táblán a szegények ügyvédje, majd 1748-tól, más forrás szerint 1750-től 1754-ig Kőszegen királyi ügyész. Pályája ezt követően az Esterházy családdal való tradicionálisan jó viszonynak köszönhetően Sopron vármegyében folytatódott. 1755-ben Esterházy Pál kinevezte a Pászthory László hivatali előlépésével megüresedett helyettes (*substitutus*) alispánnak. Négy esztendővel később, 1759-ben pedig a vármegye közgyűlése szabályszerűen megválasztotta az első alispáni (*ordinarius vicecomes*) tisztségre. A vármegyei szinten legmagasabb választott hivatalról 1761. augusztus 7-én mondott le, és az első számú megyei hivatalból a Kőszegen működő dunántúli kerületi tábla elnöke lett, ahol ez évtől (1761-től) 1771-ben bekövetkezett haláláig tevékenykedett. A jelenlegi kutatottság szintjén Batthyány Lajos nádorhoz fűződő személyes jó kapcsolatait⁶ a szomszédos vármegye élén is megmaradtak. Így 1753-ban a nádor személyes közbenjárását kérte. Adelffy Antal mozgásteret Vas és Sopron vármegyékre korlátozódó regionális szintű volt, de kapcsolatrendszere személyét az országos politikai elithez kötötték.

A Mária Terézia-kori úrbérrendezés idején a három nyugat-dunántúli vármegyében (Sopron, Vas és Zala vármegyékben) összesen 309 hold úrbéres jogállású földterületet birtokolt, de egyes kortársi vélemények szerint összes fekvőbirtokának nagysága megközelítette az 1000 holdat. Utód nélkül hunyt el, 1768-ban keletkezett végrendelete szerint 72 513 forint értékű vasi tótsági, illetve Sopron vármegyei küllői (ma Girm, A.) birtokát a kőszegi katolikus árvaházra hagyta.⁷

⁶ Az utolsó nemzeti nádorként számon tartott főúrról emlékkonferencia és tanulmánykötet látott napvilágot: Batthyány Lajos nádor. Szerk.: Mórocz Péter. Körmend, 2022.

⁷ A korábbi irodalmakat összefoglalja, végakarátát közzéadja: Nagy János: i. m. 347–348., különösen 1798. sz. lábjegyzet. : Életrajzára: Szijártó M. István: A Diéta II. A 18.századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben. Budapest, 2021.501- 503.

A 19. századi Sopron egyik jelentős és közismert alakja volt Müller Paulin nagykereskedő (1819–1896), egy igazi „self-made man”, aki saját erejéből virágoztatta fel vállalkozását. Az évtizedek során szorgos munkával összegyűjtött vagyonából jelentős összegeket áldozott jótékonykodásra, de üzleti befektetéseinek jó része is a város fejlődését szolgálta.¹

Müller Paulin Győrben született 1819-ben.² Szülei a római katolikus Müller (vagy Müllner) József győri kereskedő és felesége, Borbála voltak. Feltehetően Győrben végezte iskoláit, egy a vele kapcsolatos alapítvány iratai közt rejtőző újságkivágás szerint Schey Fülöp³ kereskedőnél töltötte inaséveit 1844 szeptemberétől hat éven keresztül, ahonnan 1850-ben Pozsonyban szabadult fel. Mestere a bizonyítványban dicsérte az ifjú Müller Paulin szorgalmát, kötelességtudatát és körültekintését.⁴

A soproni polgárok sorába 1851. május 14-én vették fel.⁵ Ebben az időszakban alapított családot, végrendeletéből tudjuk, hogy Adele nevű feleségétől egy kislány és egy kislánya született. Az 1864–65-ös év családi tragédiák sorát hozta el számára: 1864 májusában meghalt Paulin nevű kislánya, az év októberében pedig a felesége is. Az Irene névre keresztelt kislány 1865 februárjában hunyt el.

Saját üzletét már 1850-ben megalapította, Arnold Antal „Fekete elefánt” cégét felvásárolva. Fáradhatatlan munkálkodásával és sikeres üzletpolitikájával hamarosan tekintélyes vagyonra tett szert: fűszer- és gyarmatáru-kereskedése valóságos üzletbirodalommal nötte ki magát. Az épületen ma is látható Fekete Elefánt jól ismert cégére volt a belvárost körülölelő Várkerületnek.⁶

¹ Vö.: Németh Ildikó – Závodi Szilvia: A soproni Tiszti Leánynevelő Intézet története 1850–1945. Budapest, 2019. 27-30.

² A soproni régi Szent Mihály-temetőben lévő sírkövén az 1819-es évszám szerepel. Horváth Zoltán: A dualizmus kori Sopron gazdasági élete. Sopron, 2018. című kötetében 1827-et írja születési évként. Uo. 390.

³ Schey Fülöp (Kőszeg, 1798 – Baden bei Wien, 1881) nagykereskedő, mecénás, I. Ferenc Józseftől nemesi rangot, majd bárói címet kapott.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára (a továbbiakban: MNL GYMSV SL) XIV.202. Müller Paulin iratai, M. P. életére, működésére vonatkozó iratok, Philipp Schey által kiállított Zeugnis, 1850. július. 30.

⁵ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Budapest, 1982. II. 693.

⁶ Csatkai Endre: Régi soproni kereskedő cégek. In: Soproni Szemle 24. (1970) 3. sz. 201–209.; vö.: Csatkai Endre: Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron, 1936. 26. A házat eredetileg Zoller Ferenc soproni órás építtette. Zoller halálát követően egy olasz kereskedőé lett, majd egy másik kereskedő, Giefing Márton vette meg 1835-ben, aki bővítette az eredetileg földszintes házat, és az üzletet is ő címezte a Fekete Elefánthoz, korábbi ugyancsak várkerületi üzletének átköltöztetésével. Vö. Horváth Zoltán: i. m., 391.

1. kép. Müller Paulin portréja. (Soproni Múzeum, Adorján Attila reprodukciója)

Müller Paulin filantróp beállítottságával a város társadalmi életében is jelentős szerepet vállalt. Alapító tagja volt például a Soproni Reáliskola Segélyegyesületének (1874), a Liederkrantz avagy Dalfüzér Dalegyletnek (1859), tagja sok társadalmi egyesületnek. Talán számára is az egyik legfontosabb vállalása azonban a soproni tiszti leánynevelő intézet támogatása volt. Az intézetet jótékony hölgyek alapították 1855-ben,⁷ Müller Paulin pedig éveken keresztül elnöke volt a fenntartó egyesületnek. Ő bonyolította le 1876–1877 folyamán a tiszti leánynevelde egyesületi kézből történő átadását a közös hadügyminisztérium kezelésébe. Munkájának elismeréséül megkapta a császártól a Ferenc József-rendet és a királyi tanácsosi címet. A közös hadügyminiszter eredetileg harmadosztályú vas-koronarendre – azaz egy katonai kitüntetésre – terjesztette fel, azonban a minisztertanács 1877. évi május 22-én tartott ülésén másképp döntött: „... minthogy azonban az illető egy a hadügyminisztérium hatáskörébe tartozó intézetnek tett szolgálataiért tüntetendő ki, az ez iránti felterjesztés megtétele a közös hadügyminiszter úrnak engedendő át azon megjegyzéssel, hogy tekintve az illetőnek polgári állását a magyar kormány elégségesnek tartja a Ferencz

⁷ Vö.: Németh Ildikó: Adalékok a soproni tiszti leánynevelő intézet történetéhez és a Flandorffer család társadalmi szerepvállalásához (1853) In: Soproni Szemle 67. (2013) 3. sz. 286–294.

*József lovagrendjével való kitüntetést.*⁸ Müller Paulin élete végéig lelkes támogatója és látogatója maradt az intézetnek, az 1893. évi megyei kalendárium szerint „*Mindannyian tudjuk, hogy ez a jelentős intézet, melyben a katonatisztek árvái neveltetnek – a soproni Tiszti Leánynevelő Intézet – virágzását Müller Paulin nagymértékű áldozatkészségének köszönheti. Ez az egyik legnagyobb tette. Évek hosszú során keresztül vezette ezt az intézetet, és tüntette ki ismételtelen nagylelkűségével.*”⁹

Vezetőségi tagja volt sok pénzintézetnek: az Építő- és Földhitelbanknak, a Soproni Takarékpénztárnak, és az Osztrák-Magyar Bank Soproni Fiókjának. Kereskedői munkásságának elismeréseként elnökévé választotta a Soproni Kerületi Kereskedelmi- és Iparkamara.¹⁰ Ezt a tisztséget 1880 és 1896 között töltötte be. A soproni vízvezeték kiépítése is a nevéhez köthető, évekig volt elnöke a vízhalózat kiépítésére szervezett részvénytársaságnak. 1890. október 7-én ünnepelte a soproni közönség Müller Paulin 40 éves kereskedői jubileumát. Az ünnepségen a város apraja-nagyja, felekezeti különbség nélkül részt vett.¹¹

1896. január 20-án halt meg, a Soproni Levéltárban őrzött szűkszavú gyászjelentését a Kereskedelmi- és Iparkamara adta ki.¹² Sírja a régi Szent Mihály temetőben található.¹³ Örökösei – közvetlen leszármazott hiányában – testvére gyermekei voltak. József nevű bátyjának feleségétől, Schalhuber vagy Schalgruber Katalintól három gyermeke született. Müller Paulin unokaöccse, Dr. Müller Ottó 1840-ben már Sopronban született, és Badenban halt meg 1910. november 1-jén. Nejét, a Trautenauból (ma Trutnov, Csehország) származó Wunsch Máriát 1868-ban Bécsben vette feleségül.¹⁴ Az illetőségi lap tanúsága szerint gyermekeik nem születtek. Müller Paulin unokahúga, Müller Emília Sopronban született 1843. november 12-én. Szülővárosában ment férjhez Sándorffy Antal törvényszéki bíróhoz 1872. március 16-án. Sándorffy Antal illetőségi lapjának tanúsága szerint a későbbi Müller Paulin utca 8. szám alatt éltek gyermekeikkel, az 1872. december 26-án született Paulával (későbbi lovag Moravits Sándorné) és az 1878. augusztus 27-én született Irénnel (későbbi Kreuzbruck Zdenkóné, majd dr. Traeger Ernóné).¹⁵ Ottó és Emília, illetve Emília gyermekei lettek később Müller Paulin örökösei. A családi síremlék tanúsága szerint volt még egy unokaöccse, Müller Móric, aki Ottó után egy évvel, 1841-

⁸ Minisztertanácsi ülés 1877. május 22. 6. javaslat <http://adatbazisonline.hu/hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58834> letöltés ideje: 2022.11.18.

⁹ Paulin Müller. In: Litfass Oedenburger Comitats-Kalender aus das Gemein-Jahr 1893. Carl Litfass in Oedenburg, sz. n.

¹⁰ Litfass u. o.

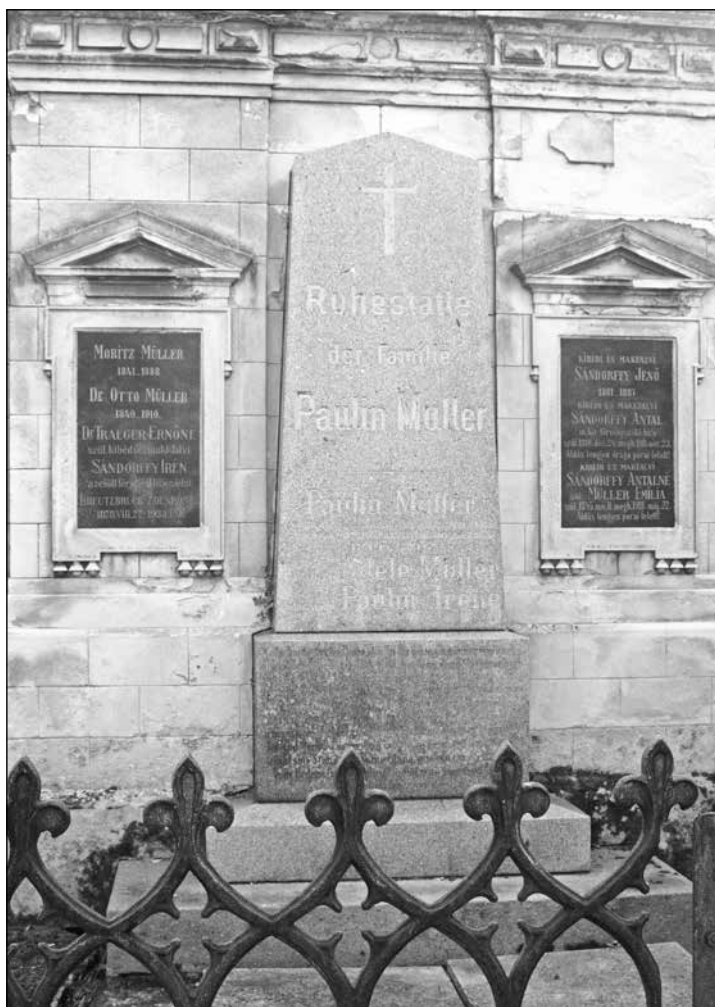
¹¹ Litfass u. o.

¹² MNL GYMSV SL XV.82. Gyászjelentések. Müller Paulin.

¹³ A sírról készített fényképért köszönet illeti Bolodár Zoltánt, a Soproni Múzeum fotó-adattárosát.

¹⁴ MNL GYMSV SL IV.1434. Sopron városi illetőségi lapok 1909-1911. Dr. Müller Ottó (Sopron, 1840 – Baden, 1910).

¹⁵ MNL GYMSV SL IV.1434. Sopron városi illetőségi lapok 1909-1911. Sándorffy Antal; Sándorffy Irén második férje, dr. Traeger Ernő (Pinkafő, 1887 – Vác, 1971) jogász, minisztériumi tisztviselő, a trianoni határokat kijelölő Magyar Határmegállapító Bizottság tagja, elismert gyorsíró, foglalkozott a gyorsírás történetével és elméletével, lapszerkesztő.

2. kép. Müller Paulin síremléke a soproni Szent Mihály temetőben. (Fotó: Bolodár Zoltán)

ben született, és 1888-ban halt meg – ő már értelemszerűen nem szerepel az örökösök között (2. kép).

Müller Paulin halála után a végrendeletében foglaltaknak megfelelően vagyona egy részét egy róla elnevezett alapítvány kezelésébe utalták azzal a szándékkal, hogy abból a városi tanács rászoruló árvákat, törvénytelen gyerekeket, fogyatékos gyerekeket, iskolai tanulókat és szegény sorsú soproniakat segíyezzen. *„Ezen alapítványi oklevél szerint az alapítvány egész állagának jövedelme évenként következőleg osztandó fel: a) soproni illetőségű lelenec gyermekek és szegény anyáktól származott törvénytelen gyermekek nevelésére és tartására és pedig kereset képességük elértéig avagy tanulmányaik befejeztéig évenként 3000 forint; b) soproni illetőségű szegény szülőktől származott béna gyermekek nevelésére és tartására éven-*

ként 2000 forint; c) soproni illetőségű kereskedelmi középiskolai vagy kereskedelmi akadémiai tanulók segélyezésére évi 200 forintos ösztöndíjakban évenként 600 forint; d) s végre a jövedelem maradék 120 forintos segélyekre osztva soproni illetőségű szegények segélyezésére fordítandó oly formán, hogy a kezelő városi tanács jogosítva lesz kivételes vagy különös figyelemre méltó esetekben egy és ugyanazon segélyezendőnek egyszerre két segély összeget, vagyis évi 240 forintot is adományozni.¹⁶

Az alapítványi tőke hasznélvezeti joga a fő örökös, Sándorffy Antalné Müller Emíliát, illetve az ő két leányát illetve Müller Paulin halálától számított tizenöt évig, majd az örökhagyó szándéka szerint a hasznélvezeti jog megszűnése után a városi tanács kezelésébe került. Végrendeleti végrehajtóként azt a Schladerer Alfrédot nevezte meg Müller Paulin, aki az Építő és Földhitelbank igazgatójaként általános köztisztletnek örvendett még ekkor – s aki alig néhány év múlva, 1901-ben öngyilkosságot követett el, amikor kiderült, hogy sorozatos sikkasztásai miatt a bank csődbe ment.¹⁷ A banki csőd miatt az alapítvány vagyona is jelentősen megcsappant, azonban sikerült egy részét megmenteni. Ez az összeg még a két világháború között is a város kezelésében volt, a levéltári adatok tanúsága szerint még 1927-ben is működött az alapítvány, jövedelmeit a Müller Paulin által megjelölt célokra fordították.¹⁸

Gebhardt József polgármester 1897-ben a városi törvényhatósági bizottsághoz írt levélben javaslatot tett arra, hogy utcát nevezzenek el a város jótévedőjéről. „... s a nemesszívű alapító Müller Paulin emléke, jegyzőkönyvileg megörökítendő s azon kívül a ritka emberbarát iránti hála örökös jeléül egy városi utca nézetem szerint a hosszú sor utca Müller Paulin utcának volna elnevezendő”¹⁹ Végül nem a Hosszúsor (mai II. Rákóczi Ferenc utca), a Müller Paulin szívügyének tekintett tisztai leánynevelő intézet utcája, hanem a Fekete Elefánt mellett található kis utca (a mai Hátsókapu) viselte 1947-ig Müller Paulin nevét.²⁰ Itt támasztották a falat megbízásra várva a 19–20. század fordulójának évtizedeiben a városi köznyelvben csak P. Müller-huszároknak²¹ nevezett hordárok, akik kisebb alkalmi

¹⁶ MNL GYMSV SL APOE VIII.8434/I. különösomó, Gebhardt József polgármester levele a törvényhatósági Bizottsághoz 1897. nov. 17. Sopron; vö.: Evangélikus Népiskola 1899. évi 9-10. sz. 303. „Negyedmilliós alapítvány. Sopronban közelébb nagyszerű jótékony alapítvány ment át közkezelésbe. Néhai Müller Paulin volt soproni nagykereskedő hagyatéka ez, 288 620 forint, melyet az örökösök most a végrendelet intézkedése szerint a soproni építő- és földhitelbanknál helyeztek el, gyümölcsötetés végett. Még tizenöt évig az örökösök élvezik a hagyaték jövedelmeit, azután menedékházat alapítanak a pénzből, talált és nyomorék testű gyermekek számára.”

¹⁷ Hárs József: A Soproni Építőbank működése és bukása 1873–1901. In: Soproni Szemle 15. (1961) 4. sz. 317–331., vö.: Tóth Imre: Gebhardt József (1845–1925). In: Arrabona 38. (2000) 1-2. sz. 297–306., Dominkovits Péter: Zechmeister Károly soproni kortársai: Finck János, Gebhardt József, Töpler Kálmán. In: Zechmeister Károly emlékszám II. 1910–2010. Győri Tanulmányok 30. (2010) 37–46.

¹⁸ Vö.: Horváth Z.: i. m. 393.

¹⁹ MNL GYMSV SL APOE VIII.8434/I. különösomó, Gebhardt József polgármester levele a törvényhatósági Bizottsághoz 1897. nov. 17. Sopron.

²⁰ Vö.: Hárs József: Utcáink nevei az utóbbi százhusz évben. In: Soproni Szemle 44. (1990) 2. sz. 131–148.

²¹ Vö.: A P-Müller huszárok. Sopronvármegye 1920. július 7. In: Hárs József: Soproni olvasókönyv. Cikkgyűjtemény 1873–1944 a helyi magyar lapokból. Sopron, 2003. 150.

megbízások, csomag- és levélkézbesítések vállalásával szerezték meg a mindennapi be-
tevőre valót.

Az alábbiakban Müller Paulin eredetileg német nyelven írt végrendeletét magyar
fordításban tesszük közzé.

Müller Paulin végrendelete

Másolat²²

Ügyszám: 160/1895. Letét 5-1895. Jegyzőkönyv felvéve általam Dr. Pósfai Sándor²³ sop-
roni királyi közjegyző által Sopronban ezernyolcszázkilencvenötödik (1895) évi május
hó hetedik (7) napján. Megjelenik az általam személyesen ismert Müller Paulin úr sopro-
ni lakos királyi tanácsos, a soproni kereskedelmi és iparkamara elnöke, kinek rendelkezési
képeségéről magamnak meggyőződést szereztem, s átad nekem egy borítékba zárt s álta-
la lepecsételt iratot azon kijelentéssel, hogy az az ő saját kezűleg írt s aláírt végrendeletét
tartalmazza, s azon megkereséssel, hogy azt hivatalos őrizetembe vevén, csak neki ma-
gának vagy e célra különösen megbízott meghatalmazottjának adjam vissza, halála ese-
tén pedig az illetékes hagyatéki bíróságnak mutassam be. Ezen megkeresés folytán fenti
végrendeletet borítékjával együtt szabályszerűen jelen jegyzőkönyvhöz hozzáfűztem és
hozzá pecsételtem a letevő felet az 1876. 16. törvénycikk 23 és 24. szakaszai értelmében
figyelmeztettem, neki jelen jegyzőkönyvet felolvastam s ő azt helyben hagyta és saját ke-
zűleg aláírta. Kelt, mint fent. Müller Paulin s. k. Dr. Pósfai Sándor s.k. királyi közjegyző
(pecsét helye) –

Végakaratom²⁴

Vagyonom (a továbbiakban felsorolt külön hagyatékok kivételével) általános örököse-
ként unokahúgomat, Sándorffy (született Müller) Emíliát nevezem meg, aki 1856-ban itt
elhalt bátyám, Müller József egykori sebész leánya.

- I. Hagyományozok az itteni Katolikus Konvent²⁵ számára egy „Müller Paulin Sír-
alapítvány” alapítására 15.000 azaz tizenötezer Guldent²⁶ 4 százalékos magyar
korona –járulékos értékpapírban, amelynek éves kamatát, 600 azaz hatszáz
Guldent oly módon használja fel, hogy minden évben a halálom évfordulóján

²² MNL GYMSV SL XIV.202. Müller Paulin iratai. Müller Paulin végrendelete 1895. május 7., közjegyzői
iratról készült kézirásos másolat, a bevezető közjegyzői feljegyzés magyar nyelvű szöveghű átirás, a
német nyelvű végakart szövegének fordítása szöveghű, a magyar nyelv által megkívánt pontosításokkal és
központozással

²³ Dr. Pósfai Sándor soproni közjegyző (1854–1904) 1886-tól működött Gallus Sándor soproni közjegyző
mellett helyettesként, akitől annak halála után, 1887-ben átvette a közjegyzői iroda vezetését.

²⁴ A végrendelet eredeti szövege német nyelvű, a fordítást Németh Ildikó készítette.

²⁵ A Soproni Katolikus Konvent 1625-ben jött létre, hogy összefogja a város katolikus híveit és
egyházközségeit. Vö.: *Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000.* Sopron, 2000.

²⁶ Gulden: az osztrák–magyar forint (Österreichisch-ungarische Gulden) az 1867-es kiegyezést követően
az Osztrák–Magyar Monarchia hivatalos, ezüstalapú pénzneme. 1892-től felváltotta az aranyalapú korona.

a nagyméltóságú városplébános úr zenével kísért gyászmisét celebráljon, és amelyből 100 azaz száz Guldenért további két csendes misét mondjon, egyenként 5, összesen 10 azaz tíz Guldenért. Ezen a három misén meg kell említeni 1864. október 19-én elhunyt nejemet, Müller Adélt, 1864 májusában elhunyt kisfiamat, Paulint, és 1865 februárjában elhunyt gyermekemet, Irént. 20 azaz húsz Guldent kevésbé elszegényedett polgári özvegyeknek, végezetül 30 azaz harminc Guldent [hagyok] hogy Mindenszentekkor és Halottak Napiján síromat virággal díszítsék és két gyertyával megvilágítsák, legvégül pedig 10 azaz tíz Guldent a [sír]fenntartásra, ebből 2 azaz kettő Guldent a sírásónak a sír tisztítására. A 400 azaz négyszáz Gulden kamatainak maradékát tőkésíteni kell és a fent nevezett „Müller Paulin Alapítvány”-nál elhelyezni, hogy amennyiben a síron változtatást kellene eszközölni, az a tőkésített kamatokból fedezve legyen.

- II. Unokaöcsmre, Dr. Otto Müllerre, a fent nevezett unokahúgom, Emília testvérére éves járulékot hagyok: amennyiben Bécsben lakik, akkor 3.000 azaz háromezer Guldent, ha azonban itt lakik, 4.000 azaz négyezer Guldent, amelyet választása szerint készpénzben vagy állandó 4 % százalékos magyar korona-jarulékos értékpapírban, amely adómentes, fél vagy negyedévi részletekben kell kiadni. Továbbá [hagyok] számára 5.000 azaz ötezer Guldent egy évvel a halálom után valamint 20.000 azaz húszezer Guldent 10 azaz tíz évvel a halálom után késedelmi kamatok nélkül 4 százalékos magyar korona-jarulékos értékpapírban, ez utóbbi két tételt akkor, ha a fentebb nevezett testvéremmel jó viszonyban él, ha azonban ellenséges volna a [húgával szemben], ez utóbbi két tételtől eselik, azok pedig a már nevezett nagy „Müller Paulin Alapítvány”-ba kerülnek. Ez a két pénztőke és a járulékok azok, amelyeket [számára] biztosítani kell – megjegyzem, hogy a járulékokból és a tőkéből felesége, Maria Müller is egyenlő arányban részesedik, és ezeket a jövőbeli örökségből származó bevételeket unokaöcsm akár egyedül a feleségére, vagy Emília húgára, vagy akár másra tovább testálhatja.
- III. Üzletvezetőm, Kammerloher József²⁷ úr vezesse tovább üzletemet elszámolással a hagyatékom felé általános örökösöm von Sándorffy Emília javára mindaddig, amíg egy megfelelő vevő található, és 5 % azaz öt százaléknyi tiszta haszon és ebből leszámítva 3 % azaz három százaléknyi a saját részére eléretik, további nyereségből 50 % azaz ötven százalékot kap, amelynek azonban az ő javára az üzletben kell maradnia, az üzletet ezen a módon halálom után 10 azaz tíz évig kell vezetni, ha azonban egyszer nem éri el a 4 %-ot azaz négy százalékot a [haszon], akkor addig [működjön], amíg felszámolják. Az üzemeltetés-

²⁷ Josef Kammerloher üzletvezető. A soproni Kammerloher családé volt a Szent György u. 18. alatti sörház, majd 1900-tól kávéház, amely az első világháború alatt szűnt meg. Vö.: *Csatkai Endre*: A soproni vendégfogadók a 16–19. században. In: *Soproni Szemle* 20. (1966) 3. sz. 217.

hez Kammerlohrer úrnak meg kell kapnia az egész fellelhető árukészletet és az üzlettel kapcsolatos valamennyi aktív követelést, hogy zavartalanul tovább dolgozhasson, a passzív követeléseket pedig természetesen, mint ahogy eddig úgy a jövőben is 30, azaz harminc nap alatt kell teljesíteni. Az üzlet személyzetét és az ő javadalmazásukat úgy rendezheti, ahogy akarja, és mivel a fizetést és a béreket, amiket nekik fizettem, az üzlet önmagában nem tudja kitermelni, a meglévő személyzet egy harmada 3 azaz három éven keresztül az üzlet terhére, azaz a tiszta nyereségbe bevonható. Az üzlet vezetése alatt Kammerloher urat megilleti a fent említett nyereségrészesedés, a fizetésében 1.200 Gulden – drágulási pótlék 300 Gulden -, leltárújrafelvétel 500 Gulden, összesen 2.000 azaz kétezer Gulden. Ezen felül az üzletből fizetendő az általa állandó jelleggel használt lakrész a Domonkos utca 13. alatt éves szinten 300 azaz háromszáz Gulden értékben, a 8-27. szám alatti üzletház bérleti díja, az üzlethez csatlakozó raktárak 800, a nagy raktár az udvarban 100, a kisebb 100, az istálló 50, összesen 1.050 azaz egyezerötven Gulden értékben, egy utcai lakás bérlete a második emelten 500, egy udvari lakás a személyzetnek a második emeleten 4 lakószobával 150, összesen 650 azaz hatszázötven Gulden. Ha Kammerloher úr a neki szánt nagy lakásba a 8-27. számú házban nem költözne be, és a már említett, a 13. számú házban lévő lakásában maradna, melyben ingyen lakik, és amely [bérleti díja] az említettek szerint 300 [Guldent] ér, úgy 200 Gulden kompenzáció illeti meg (évente).

A 8-27. szám alatti üzletházban az udvari helyiségek, amennyire lehetséges, az üzletmenet számára ingyen biztosítandók. A két raktár, a pincerész és az istálló a Domonkos utca 13-ban szükség esetén az üzlet részére 250 Guldenért átadandó. Ha Kammerloher úr saját költségén az üzletet meg akarja tartani, úgy a fentebb felsorolt helyiségek és lakások számára 10 évre a megadott bérleti díjakkal átadandók, csupán egy időközben bekövetkező adóemelés összegével emelhetőek. Kammerloher József úr részére hagyok 40.000, azaz negyvenezer Guldent 4 százalékos magyar korona- járulékos értékpapírban elismeréseként szigorú becsületességéért, és azért, hogy mindenkor hűen teljesítette kötelességét. Ezt az összeget legkésőbb három éven belül kell számára kifizetni. Hasonló okokból hagyok Zundel Eduard úrra éves nyugdíjként 500 azaz ötszáz Guldent bécsi valutában,²⁸ amely nyugdíjat legkésőbb két éven belül a halálom után el kell kezdeni folyósítani, amely idő alatt ő – amennyiben így kívánja – az üzletben maradhat.

²⁸ Gulden Wiener Währung, vagy Gulden Österreichischer Währung, azaz osztrák értékű forint, amely 1858-tól volt az Osztrák Császárság majd az Osztrák–Magyar Monarchia fizetőeszköze a korona 1892-es bevezetéséig. 1 osztrák Gulden = 100 Krajcár. Ld. 26. lábjegyzet.

- IV. Kereskedősegédemnek, Fuchs Adolfnak²⁹ hagyok 4.000 azaz négyezer Guldent 4%-os magyar korona-járulékos értékpapírban, de ehhez neki - amennyiben azt a hagyatékom ügykezelője megköveteli – még három évig minden feltétellel együtt az üzletben kell dolgoznia, csak akkor lehet ezt a járulékot kifizetni, de semmi esetre sem egy évnél korábban.
- V. Alkalmazottamnak, [Binder] Stefan Böhmnnek 1.000 azaz egyezer Guldent hagyok 4 %-os magyar korona-járulékbán, de csak 1 azaz egy évvel a vagyonom leltározása után.
- VI. Szobalányomnak, Margitnak 500 azaz ötszáz Gulden fizetendő 4 %-os magyar korona-járulékbán 1 azaz egy évvel a halálom után.
- VII. Sógornőmnek Pauline Thurnak³⁰ – ha még akkor él – 3.000 azaz háromezer Gulden fizetendő 4 %-os magyar korona-járulékbán 2 évvel a halálom után.
- VIII. Egy elhunyt barátom leányának Bertha Kimmerenek, akiknek az apja az itteni Josef Kimmere [volt], 4.000 azaz négyezer [Gulden] fizetendő 4 %-os magyar koronajárulékbán 1 azaz egy évvel a halálom után, akinek a tartózkodási helyéről unokahúgom, Emilie tud felvilágosítást nyújtani.
- IX. A helyi orsolyita zárdában³¹ egy rólam elnevezett alapítványi hely egy szegény, méltó leány részére fizetendő 10.000 azaz tízezer Gulden 4 %-os magyar korona-járulékbán 3 azaz három évvel a halálom után, azonban név- és születésnapomon, „Paulin” napján minden évben június 22-én kéretnek értem egy misét mondatni.
- X. A k. u. k. Tiszti Leánynevelő Intézetnek³² helyben, melynek egykoron, magán-egyesületként igazgatója voltam, 6.000 azaz hatezer Guldent [hagyok] 4 %-os magyar korona-járulékbán, ezen összeg kamatait az igazgatónő kapja meg, hogy minden évben ünnepségre és a szünetekben pihenési célokra fordítsa a szegény növendékek javára, de ugyanakkor a k. u. k. Hadügyminisztérium is fizesse – ahogy eddig is – a hozzájárulását ezen célokhoz, és ne kovácsoljon előnyt a hagyatékomból, hanem a minden évi [hozzájárulásukat] kérem.
- XI. Név- és születésnapomon, Paulin napján, június 22-én [kérem], hogy az intézeti kápolnában misét mondassanak értem, a pap honoráriumát a kamathozamból fizetve.

²⁹ Adolf Fuchs 1899–1904 között soproni kereskedelmi ügynökként szerepel (in. https://www.the-burgenland-bunch.org/V_Histories/Sopron.htm letöltés ideje 2022.11.16.)

³⁰ Pauline Thury, Müller Paulin Adele nevű feleségének testvére volt, neve már asszonynévvvel szerepel Adele 1864. évi gyászjelentésén.

³¹ Az orsolyita apácák 1747-ben telepedtek meg Sopronban, ahol az évszázadok során hatalmas leányiskola-komplexumot építettek ki a zárdájuk mellett. Az elemi oktatástól kezdve a gimnáziumi képzésig szinte valamennyi iskolatípust megtalálható volt itt, amely a nők oktatását biztosította.

³² A tiszti leánynevelő intézetet létrehozó jótékony egyesület 1850-ben alakult, az intézet 1869-től működött a Rákóczi utcai épületben. Az intézet működését 1869 és 1877 között a Müller Paulin elnöksége alatt működő egyesület biztosította és felügyelte, a Hadügyminisztériumnak történő átadást 1877-ben Müller Paulin bonyolította, aki a továbbiakban is lelkes pártfogója maradt az intézménynek. Vö.: *Németh I. – Závodi Sz.:* i. m.

- XII. A bánfalvi Szent Teréz apáca kolostornak³³ 600 azaz hatszáz Guldent [hagyok] 4 %-os magyar korona-járulékból egy apácacella alapítására és hogy minden évben a név- és születésnapomon, Paulin napján, június 22-én értem szentmisét mondassanak.
- XIII. Az itteni Liederkanz azaz Dalfüzér nevű dalegyletnek³⁴ 1.500 azaz ezeröttszáz Guldent hagyományozok emlékezetül arra, hogy fennállása óta tagja voltam.
- XIV. Hagyatékból általam vagy a fentiekben és a továbbiakban megnevezett hagyatéki végrehajtóim által meghatározandó emberséges [célok] [teljesítendő] mint például több leendő gyermek neveltetése, elszegényedtetett szülők nyomorék gyermekei is és [más] hasznos célok a megnevezett értékpapírok osztalékaiból [kiválasztandók]. 100 azaz száz darab nagycenki cukorgyári részvény 800 azaz nyolcszáz Gulden értékben, 40 darab brennbergi kőszén részvény 1.000 azaz ezer Gulden értékben, 60 azaz hatvan darab itteni gáزرészvény, 50 darab vízvezeték [részvény] 200 azaz kétszáz Gulden értékben, 250 darab azaz kétszázötven darab építőbank részvény, 7 darab azaz hét darab takarékpénztári részvény, 3 darab azaz három darab régi kőszegi takarékpénztári részvény, 15 darab azaz tizenöt darab új kőszegi takarékpénztári részvény, 100 darab azaz száz darab nagymartoni takarékpénztári részvény, 100 darab azaz száz darab kapuvári takarékpénztári részvény, 25 azaz huszonöt darab helybeli takarékegyesületi részvény, öt darab azaz öt darab nagymartoni takarékegyesületi részesedés. Magától értetődik, hogy ezek az értékpapírok halálomkor a hagyatékomban részben vagy egészben még megtalálhatóak. Ugyanígy a vagyonomból teljesítendő.
- XV. Az Elefánthoz címzett házam a Hátsókapu 8-27. szám alatt, az itteni Építő- és Földhitelbank által kezeltetik, Kammerloher József ügyvezetőmön keresztül. Állandóan jó állapotban kell tartani, a tiszta jövedelme unokahúgomat, Müller Emiliát, férjemet Sándorffynét illeti 15 azaz tizenöt éven keresztül, elhalálózása esetén két leányára, Sándorffy Paulára és Irénre száll.
- XVI. [üres sor]
- XVII. [üres sor]
- XVIII. A továbbiakban még fennmaradó 12 azaz tizenkét fajta értékpapírt kizárólag a fent nevezett helybeli Építő- és Földhitelbank³⁵ (a törvény értelmében) ke-

³³ A bánfalvi Szent Teréz apáca kolostor a ma közigazgatásilag Sopronhoz tartozó Sopronbánfalván eredetileg a 15. században a pálos rend által alapított kolostor volt. A hányatott sorsú kolostorba 1892-ben érkeztek karmelita apácák, akik 1950-ig, az egyházi rendek feloszlásáig éltek itt.

³⁴ A Liederkanz, azaz Dalfüzér Dalegylet 1859-ben alakult Sopronban. Vö.: *Gusztin Rudolf*: A soproni Dalfüzér / Liederkanz: előzmények, intézményesülés, működés (1847–1867). 1. rész. Soproni Szemle 75 (2021) 3. sz. 277–291.; 2. rész. Soproni Szemle 76 (2022) 1. sz. 6–22. Müller Paulin tagja volt az 1863-ban megrendezett Dalosünnepélyt – az első magyar körustalálkozót – előkészítő bizottságnak.

³⁵ A Soproni Építő- és Földhitelbank 1873-ban kezdte meg működését, 1901-ben a bankigazgató sikkasztási ügye miatt csődbe ment. A Müller Paulin Alapítvány pénzeszközeit is ez a bank őrizte. Vö.: *Hárs József*: A Soproni Építőbank i. m.

zelje, folyó hozamaikat, mint ahogy a fent jelzett ház 15 azaz tizenöt év múlva felszabaduló kamathozadékát egy a XVII-XXII. pontban meghatározott alapítvány alapítására [kell fordítani]. Ezen alapítványt „Müller Paulin Alapítványnak” kell nevezni, és addig kell feltőkésíteni, amíg éves tiszta hozama a 20.000 azaz húszezer Guldent eléri, és a XIV. pontban leírt módon kell felhasználni. Amennyiben felekezeti okok ezt szükségessé teszik, ezt a hozamot 40 azaz negyven egyenlő részre kell felosztani, ebből 35 azaz harmincöt részt római katolikus, 4 azaz négy részt protestáns és 1 azaz egy részt izraelita hívők [megsegítésére] kell fordítani, méghozzá a XIV–XVIII pontok értelmében. A XIV. pontban felsorolt értékpapírokból unokaöcsémnek, Ottó Müllernek juttatandó a II. pont szerint, amennyiben ugyanő itt lakna és egyik vagy másik vállalkozásban, mint igazgató vagy felügyelőbizottsági tag állásban lenne, [kapja meg] a feltétlenül szükséges számú részvényt a hagyatékból amelyek kaucióként szolgálhatnak egy helyi vállalkozásban, ahol ilyen állást kapna, ugyanakkor tekintettel a hagyatékomra vonatkozó tulajdonlási joggal, egy esetleges veszteségnél egyik vagy másik vállalkozásnál az unokaöcsém részéről a kaució jelentene biztosítékot.

- XIX. Amennyiben az általam képviselt Alapkezelő nem tudna kölcsönös megállapodásra jutni örökösömmel vagy unokaöcsémrel, Müller Ottóval, úgy a biztosító felé azonnal fel kell mondani az utcai üzlethelyiség bérletét és csak egészen különleges okokra tekintettel lehet a biztosítónak ezt, vagy egy udvari helyiséget átengedni.
- XX. Amennyiben unokahúgom, Sándorffy született Müller Emília, mint általános örökösöm, vagy valamelyik leánya állandó lakással bírna itt, a Fekete Elefánthoz címzett házamban, a Hátsókapu 8-27. szám alatt egy lakást igénybe venne, úgy azt neki feltétlenül át kell engedni, annál is inkább, mivel ez a ház a fentiek szerint 15 azaz tizenöt évig az ő javára kezelendő.
- XXI. Valamennyi felsorolt és még általam kiadandó, a hagyatékomat illető rendelkezés – úgy, mint az általam hátrahagyott teljes vagyon, a megnevezett és a meg nem nevezett, tehát a bolt árukészletének nagy feladatot jelentő rendezése - végrehajtásával Alfred Schladerer³⁶ urat, az itteni Építőbank igazgatóját bízom meg. Ugyancsak őt kérem arra, hogy fogadja el mindezen [feladatot], melynek részbeni ellentételezésére az egész feladat végrehajtásáig évente 1.200, azaz ezerkétszáz Gulden és a szükséges készpénzes költségek a hagyatékból fizetendők. Ha minden, a hagyatékomat illető [feladat] teljes rendben végrehajtásra került, ugyanő kap külön 20.000 azaz húszezer osztrák Guldent, mint honoráriumot a hagyatékból. Ezért cserében kérem őt, hogy a későbbiekben is, amennyiben arra szükség van, a dolgokra vonatkozó bölcs taná-

³⁶ Schladerer Alfréd (1845–1901) a soproni Építő- és Földhitelbank igazgatója, aki elsikkasztotta bankja pénzét és a bankszöd nyilvánosságra kerülése előtt, 1901-ben öngyilkos lett.

csával támogassa általános örökösömet, férjezett Sándorffy született Müller Emíliát és minden ügybe vonja be unokaöcsémet, Müller Ottót is. Amennyiben Schladerer Alfréd úr meghalna, vagy nem vállalná ezen ügy képviselőjét, örökösöm a nagyra becsült barátok tanácsát meghallgatva megnevezhetnék másvalakit a Schladerer úrnak szánt feladatok végrehajtására.

- XXII. Mivel aggódom, hogy előfordulhat, hogy a vagyonom erőteljesen csökkenhet, utólagosan rendelkezem még, hogy a XIV. pontban felsorolt 12, azaz tizenkét értékpapír jövedelmei 10, azaz tíz éven keresztül halálom után a többszörösen megnevezett általános örökösöm, férjezett Sándorffy született Müller Emíliát, annak halála esetén leányait, Paulát és Irént illetik, amennyiben ők Sopronban élnek, a megadott idő után pedig a XVIII. pontban felsorolt „Müller Paulin Alapítványra” szállnak.
- XXIII. Amennyiben egy korábbi végrendeletem kerülne elő, úgy az hatályon kívül helyezendő, és ez a mostani lép érvénybe.
- XXIV. A fentiekben többszörösen megnevezett általános örökösöm von Sándorffy szül. Müller Emília halálom napjától a hagyatékom sikeres rendezéséig egész hagyatékom tulajdonosa és haszonélvezője marad.
- XXV. Ha a III. pontban említett Kammerloher József, és ezen pont végén említett Zundl Eduard, a IV. pontban Adolf Fuchs, az V. pontban Stefan Böhm, a VI. pontban Horváth Margit már elhaláloztak vagy nem az én szolgálatomban állnak, úgy a számukra és az ő javukra felsorolt hagyatékot nem kapják meg, és csak minden esetben csak utólag, írásba adott nyilatkozatuk alapján részesülhetnek belőle.
- XXVI. A XVII. pontot annyiban változtatom meg, hogy a 12 fajta értékpapír hozama (a XIV. pontban felsorolva) 10 helyett 15 azaz tizenöt évig illeti meg általános örökösömet, Sándorffy szül. Müller Emíliát.

Sopron, 1895. május 7. Müller Paulin s. k.

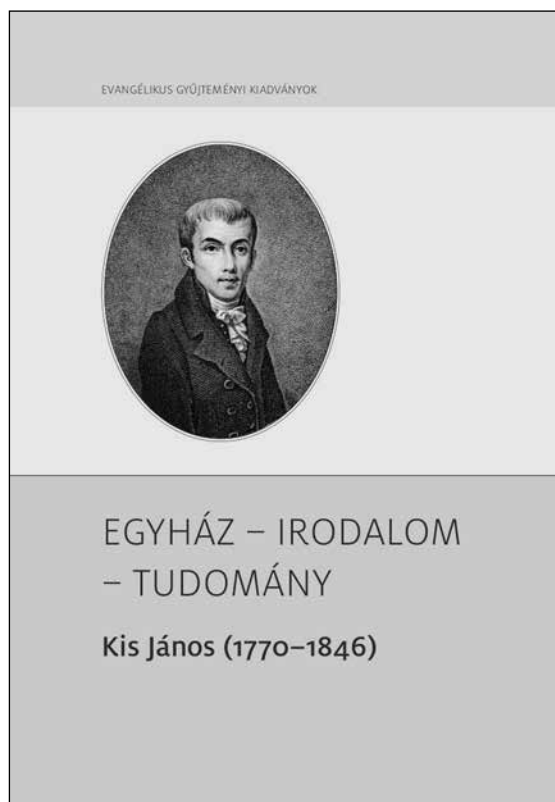
SOPRONI KÖNYVESPOLC

GERENCSÉR PÉTER

Egyház – Irodalom – Tudomány:
Kis János (1770–1846). Szerk.: Fórizs
Gergely – Kertész Botond – Vaderna
Gábor. Budapest, Reciti – Evangélikus
Országos Gyűjtemény, 2021.
(Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok.
Új sorozat. B-sorozat 3. kötet)

Ha a középiskolai tankönyvekben való jelenlét a kanonizáció legnyilvánvalóbb jele, akkor Kis János költő, műfordító, soproni evangélikus lelkész és dunántúli szuperintendens kétségtelenül az irodalmi kánon részének tekinthető. Amennyiben azonban közelebbről szemléljük a tankönyvi említéseket, azokban nem annyira saját jogán, hanem többnyire Berzsenyi Dániel poétai vénájának soproni „felfedezőjeként” szerepel a neve, azaz egyfajta mentorként, mintsem költőként. Óriási szakadék tátong Kis János egykorú – különösen Kazinczy Ferenc által formált – megítélése és a diakrón recepció véleménye között: Kis János úgyszólván elfelejtődött, kihullott az emlékezet rostáján.

Ezen a hiátuson igyekezett változtatni a szerző születésének 250. évfordulója alkalmából 2020. szeptember 22-én *Egyház – művészet – tudomány* címmel megrendezett tudományos emlékkonferencia. Az előadás-sorozat szövegei 2021-ben jelentek meg írott formában, immár pontosított és fókuszáltabb *Egyház – irodalom – tudomány* címmel (jóllehet a kötet tematikai csoportosítását követve érdekesebb lett volna az „irodalom” és a „tudomány” szavakat felcserélni egymással). Már a három pilléren nyugvó tanulmánykötet címe is mutatja, hogy sokoldalú tudósról, egyházfiról és költőről van szó, aki sokféle tudományterület megközelítését igényli. Ezzel szemben a szerző életművének értelmezése eddig meglehetősen egysíkú volt, a róla szóló beszédet leginkább az irodalomtörténeti érdeklődés uralta. A mostani interdiszciplináris kötet szerzői egyház-, tudomány- és irodalomtörténeti szempontból kísérlik meg újra kijelölni a Sopronhoz ezer szállal kötődő Kis János helyét a magyar kultúrtörténetben. A társadalomtörténeti megközelítés még így is érintőleges marad, noha a rábaközi, közelebbről (rába-)szentandrásai jobbágycsaládba született első generációs értelmiséginek a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület szuperintendensévé való felemelkedése, tudósi pályáíve, ha talán nem is teljesen példa nélküli, szokványosnak mégsem mondható a feudális Magyarországon. Így a 18. század végi, 19. század eleji társadalmi mobilitás, a karrierépítés, a szűk erő-

források maximális kihasználása szempontjából is igen tanulságos történeti kutatásokat ígérhet a jövőben.

Az *Egyház – irodalom – tudomány* egyfelől Kis János személyének és életművének újrafelfedezését segítheti elő, aminek talán szimptomája, hogy az utóbbi időben két önálló forráskiadvány is megjelent tőle. Előbb *A' Magyar Páméla: Forráskiadás*, Samuel Richardson híres 18. századi levélregényének magyar „fordítása” Kis János átírásában, melynek kritikai kiadását tragikusan korán elhunyt barátunk, Labádi Gergely szegedi irodalomtörténész rendezett sajtó alá (Budapest, Reciti, 2014). A mostani kötettel pedig szinte egyidejűleg látott napvilágot Tóth Kálmán szerkesztésében *Kis János (1770–1846) szuperintendens irodalmi és tudományos levelezése* új, kritikai kiadásban (Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021), bár a közreadó a bevezetésben nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a gyűjtemény teljes összeállítása a szétszórt és lappangó levelezés miatt korántsem fejeződhetett be. Másrészt a konferenciakötet szélesebb kontextusban a soproni (és a dunántúli) evangélikus közösség története szempontjából is érdeklődésre tarthat számot, és olyan, a közelmúltban megjelent kiadványokkal társítható, mint a reformáció 500. évfordulója alkalmából napvilágot látott két soproni forrásgyűjtemény, a *Forrásaink a*

reformációról. Dokumentumok az MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárából (Szerk.: Dominkovits Péter. Budapest, 2018) és az *Adalékok és források a soproni evangélikus városvezető és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti kutatásához. Végrendeletek.* (Szerk. Dominkovits Péter – D. Szakács Anita. Sopron, 2018).

A tanulmánykötet kilenc, különböző tudományterületet művelő vagy különböző érdeklődésű kutatója egyaránt igyekszik számot vetni Kis János – mint a szerkesztők megjegyzik – „*zavarba ejtően sokszínű*” (9. o.) örökségével, és megpróbálnak válaszokat szolgáltatni szinkrón és diakrón recepciójának radikális különbségeire. Az irodalomtörténészek sorozatosan visszatérő álláspontja szerint Kis egy olyan, Kazinczy nyomdokain haladó klasszicista esztétikai elvet, és ezzel összefüggésben a fordítások és az átdolgozások előnyben részesítésének modelljét követte, melyet a nemzeti romantika korában az eredetiségprogram már felülírt, így utolsó évtizedeiben irodalmi gondolkodásmódja már korszerűtlennek számított. Az egyháztörténészek és a lelkészi hivatást a költői pályával összevető kutatók szerint pedig az egymással nehezen összebékíthető szerepek és a korabeli egyházfői mintákból kitüremkedő, azokhoz nem illeszkedő ethosz idézte elő Kis János mellőzését az egyházi diskurzusban, mivel írói profilját nem rendelte alá prédikatori énjének. Beszédese, hogy az evangélikus sajtó a halálakor még nekrológot sem közölt róla.

A két kifejezetten egyháztörténeti tanulmány közül Kertész Botond írása Kis János szuperintendensi tevékenységére koncentrálna, nagyrészt Kisnek az élete végén írt, nagy ívű *Emlékezései és az azokkal szembesített levéltári kútfők* alapján, ami azt is tanúsítja, hogy az önéletrajz a dunántúli evangélikus gyülekezetek múltja szempontjából is alapvető forrásként hasznosítható. A göttingeni és jénai protestáns egyetemeken tanult Kis szemléletmódjára a szerző szerint jelentős befolyást gyakorolt a német felvilágosodás, különösen az általa le is fordított Franz Christian Bollnak a vallástalanság okairól írott, és megújodást szorgalmazó értekezése, aminek nyomán Kertész azt a magyarázatot kínálja Kis emlékezetből való kihullásának okaira, hogy „*a 18. század gyermeke volt, gondolkodásában pedig haláláig az maradt*” (60. o.). A másik, inkább leíró, mintsem problémacentrikus dolgozatban a Soproni Evangélikus Egyházközség Gyűjteményeinek vezetője, Krisch András kifejezetten Kis soproni lelkészi tevékenységére fókuszál, ahol többszöri sikertelen választás után 1808-ban lett a város prédikátora. Krisch végső soron azt a kulturális és társadalmi váltást követi nyomon, hogyan vált egy magyar szegényparaszti család ivadéka nagy hatású értelmiségivé és a németes műveltséghez igazodó lelkésszé.

Kis annak a kornak a felfogásában szocializálódott, amikor a tudomány és a szépirodalom művelése még nem vált szét egymástól, és a *litteraria* fogalma egységesen jelölte a különféle írói tevékenységeket, ami plasztikusan mutatkozik meg visszaemlékezéseiben. Erre a munkára összpontosítja figyelmét Tóth Kálmán, aki doktori disszertációját is a témában írta (*Nemzedéki emlékezet és kulturális identitás Kis János szuperintendens Emlékezései életéből című művében.* 2010.) Mint az utólagosan megkonstruált emlékiratoknak rendszerint, Kis terjedelmében is grandiózus művének szintén az imázsépítés és az öngigazolás az egyik alapvető motivációja, ezért Tóthnak kissé távolságtartóbb perspektívából, és amennyire azt a kútfők lehetővé teszik, kontrollforrásokat alkalmazva kellett volna

szemlélnie Kis elbeszélését, hogy rámutasson a diszkontinuitásokra, önellentmondásokra és a „self-marketingra”. A szerző által idézett Philippe Lejeune-nek az „önéletírói pak-tumról” szóló fejtegetései mellett ehhez hasznos támpontul szolgált volna Paul de Man *Az önéletrajz mint arcrongálás* című esszéje, mely szerint az önelbeszélés éppúgy fikciós műfaj, mint referenciális.

Tóth Kálmán dolgozata átvezet az önéletrajzzal szemben kritikusabb álláspontot elfoglaló Kollár Zsuzsannának a tudományszervezéssel kapcsolatos aktivitást elemző munkájához. Kis, aki szintén rábaközi – jobaházi – diáktársával és barátjával, Németh Lászlóval már pályája kezdetén, 1790-ben megalapította a Soproni Magyar Társaság nevet viselő tudománypártoló önképzőkört, jelentős mértékben hozzájárult a hazai tudományosság országos szintű akadémiai intézményesüléséhez. Kollár tanulságos dolgozata szerint a tudományszervezés, az akadémialapítás Kis karrierépítési stratégiájának szolgálatában állt, az ezáltal kialakított személyi ismertségeket bőségesen kamatoztatta: „*Kapcsolati tőkéjét irodalmi és tudományos karrierjének egyengetésére használta, tudományos karrierjével pedig társadalmi emelkedésének alapjait vetette meg*” (121. o.). Ez a komplex tevékenységi kör ugyanakkor konfliktushoz is vezetett a személyiségépítésben és a szerepekhez tapadó, intézményesült társadalmi sztereotípiákban, különösen a lelkeszi és a költői hivatást illetően. Erre a kérdésre hegyezi ki tanulmányát Tóth Orsolya, aki kimutatja Kis különféle stratégiáit, attól kezdve, hogy visszaemlékezéseiben a prédikatori rovására az írói szerepet állította előtérbe, odáig, hogy a nem túl egyénítő szerzői nevet hogyan használta fel a lelkeszi hivatásával kevésbé egyező szerelmi költészetének úgyszólván elleplezésére.

A tanulmánykötetet négy irodalomtörténeti, de a társadalmi nemek kutatása, a populáris kultúra, a textológia és a filozófia diszciplínái felé kitáguló dolgozat zárja. Bódi Katalin a *Magyar Páméla* Kis János-féle szabad fordítását veszi górcső alá a sajtótörténet és a női társadalmi szerep szempontjából, kimutatva azt – amit majd a kötet többi irodalomtörténeti tanulmány megállapításai is visszhangoznak –, hogy az angol író 1740-es levélregényének szórakoztató funkcióját a magyar átdolgozás a hasznosság elveinek megfelelően alakította át. A fordítás ugyanis a teológia erkölcsi tanításai felé mozdította el a mű hangsúlyait, így – teszem hozzá – Kis János kettős profilja, az irodalmi szerző és a moralizáló lelkesz szerepe itt is egybefonódik. A kötetben a talán leginkább új eredményeket hozó és továbbgondolásra érdemes tanulmányt a magyar közköltészet kutatója, Csörsz Rumen István jegyzi. A szerző Kisnek a saját rövid életű lapjában, a *Helikoni Kedvtöltésben* közölt *A' köznéptől kedvelt dalokról és regékről* című írását állítja érdeklődése tengelyébe, amit a magyar népköltészet felkutatását célzó 18–19. századi folklorisztikai–irodalomtörténeti program keretébe illeszt be. Csörsz Rumen a cikk nemzetközi forrásait, különösen a londoni *Spectatort* vizsgálva azt a képet igyekszik felülvizsgálni, hogy a magyar nép körében élő költészeti emlékek összegyűjtésének terveit jelentős mértékben ösztönözte a német tudományos diskurzus, különösen Johann Gottfried Herder. A szerző amellet a nagy horderejű állítás mellett érvel, hogy az irodalomtörténet által túlreprezentált herderi hatás mellett az eddigieknél nagyobb figyelmet kell szentelni az angol felvilágosodás által gyakorolt befolyásra: „*Egyre bizonyosabb, hogy Herder szerepe jóval*

kisebb és áttételesebb a magyar irodalmárok népköltészeti érdeklődésében, mint ahogyan azt eddig sugallta a szakirodalom” (182). Érdemes lenne azt a társadalomtörténeti kérdést is majd egyszer megvizsgálni, hogy Kisnek a népköltészetről kialakított álláspontja mennyiben gyökerezik saját „népi”, jobbágyi származásában.

Noha saját korában Kazinczy – ahogyan levelezésében gyakran hivatkozott rá – „a mi Kisünk” nevét poétaként méltatta, aminek nyomán az irodalomtörténetek költőként szentesítették a soproni lelkészt, csak a kötet utolsó előtti tanulmányában kerülnek először terítékre az általa írott (korai) versek. Ugyanakkor Vaderna Gábor dolgozata sem kifejezetten esztétikai megközelítést alkalmaz, inkább az irodalom intézményrendszerét, a mecenatúrát és különösen a gyűjteményes verseskötet kiadástörténetének filológiai problémáit boncolgatja, a líra hagyománytörténeti elemzése csak szőrmentén kerül szóba. A könyvkiadás Vaderna-féle tárgyalásából világosan kiderül, hogy Kis, Dayka Gábor és Berzsenyi Dániel verseinek önálló kötetekben való megjelentetése Kazinczy részéről egy összefüggő költészettörténeti, és ezzel együtt (irodalom)politikai projekt része volt. Kimondottan esztétikai szempontokat alkalmaz viszont Fórizs Gergely – Vaderna olvasatával is párbeszédképes – írása, amely a „philosophus poétára” fókuszál. Fórizs a szép és a jó platóni gyökerű koncepcióival a költészet öncélúságát és haszonelvűségét vizsgálja Kis János gondolkodásmódjában, és felfogását a felvilágosodás mérsékelt és radikális áramlatai mentén kompromisszumként interpretálja.

Jóllehet a korábbi mostoha recepciótörténethez képest már az is unikális, hogy az *Egyház – irodalom – tudomány* önálló tanulmánykötetben foglalkozik Kis János irodalmi, tudománypolitikai gondolkodásmódjával és egyházi pályafutásával, mégis a kiadványt sokkal inkább lehetséges értékelni egy további kutatásokra ösztönző kezdetként, mintsem átfogó áttekintésként, pláne re-kanonizációs munkaként. Az ebben a kötetben alkalmazott megközelítésekkel együtt, és azon túl Kis János életműve számos megválaszolandó kérdést tartogat a jövőbeni kutatások számára, a társadalomtörténeti szempontoktól kezdve a nyugat-dunántúli evangélikus közösség sűrűre szőtt kapcsolati hálójának hálózattudományi elemzéséig. Az evangélikus lelkészek felfogását meghatározó műveltség- vagy *Bildung*-eszme „protestáns etikája”, a gyülekezetek közötti szoros személyes – akár családi – kapcsolat további vizsgálata nemcsak Kis János karriertörténete, hanem tágabb értelemben a Sopron környéki egyház- és kultúrtörténet szempontjából is új meglátásokkal kecsegtethet.

Sterbenz Károly soproni festő és grafikus munkásságáról már több összefoglaló tanulmány született. A *Kisgrafikai füzetek* 4. száma¹ volt az első próbálkozás a művész kisgrafikáinak számba vételére, és egy katalógus is megjelent 2010-ben az általa alkotott *ex librise*kől Orbán Anna tollából az Edutech Kiadó gondozásában. A közelmúltban ifj. Sarkady Sándor soproni történész vállalkozott arra, hogy a Sterbenz ismerősei, illetve megrendelői számára készített, alkalmi jellegű kisgrafikákat hiánypótló jelleggel számba vegye és katalógusban kiadja.

Sterbenz Károly 1901. január 1-jén született Sopronban. Apja, id. Sterbenz Károly – aki festő- és mázoló-mesterként több épület belső munkáit végezte – és ifj. Storno Ferenc mellett könnyen elsajátíthatta a mesterség fortélyait. Kezdeti szárnypróbálgatásaihoz sorolhatjuk a soproni szabadkőműves páholy épületének belső festését. Az érettségi után Budapestre került, ahol az Iparművészeti Iskolán végzett 1921-ben díszítőfestő szakon. Mesterei Helbing Ferenc és Haranghy Jenő voltak. A diploma megszerzése után visszatért Sopronba, és szülővárosához valamint ennek szűkebb régiójához haláláig hű maradt. Készített olajfestményeket, rajzokat, több templom és épület díszítőfestési munkálataiban vett részt, 1943 és 1975 között pedig (főállásban 1952-től) grafikusként dolgozott a Soproni Múzeumban, ahol a kiállítási installációk készítésébe és a restaurálási munkákba is beegített. A kiállításfeliratok, múzeumi vezetők, kiállítási szóróanyagok rendszerint az ő keze munkáját dicsérték a korszakban, és a múzeum jeles eseményeire, valamint a múzeumi munkatársak jeles napjaira (esküvő, gyermek születése) is több kisgrafikát készített. A soproni egyetem részére szemléltető rajzokat, díszokleveleket, meghívókat, értesítőket, emléklapokat készített évtizedeken keresztül, de a korszak idegenforgalmi kiadványaiban, brosúráiban is megtalálhatók a munkái. Említésre érdemes, hogy ő tervezte az 1955-ben újrainduló *Soproni Szemle* címlapját is. 1961-től a várkerületi látkép a Tűztoronnyal a Tűztorony Kolostor utcai látképére módosult, és 1970 végéig ez a címlap-ábrázolás maradt érvényben.

Sterbenz már gyermekkorától vázlatfüzetben örökítette meg szűkebb lakókörnyezetét és a korabeli Sopron jellegzetes alakjait. A jól ismert soproni tájak, szőlők, szüretelő gazdapolgárok, borkimérések világa rendre visszaköszön rajzaiban, beleértve az olyan

¹ *Poór Ferenc*: Sterbenz Károly kiállítása. *Kisgrafikai Füzetek* 4. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 1976. (A katalógus a művész és Erdélyi Tibor feljegyzéseire támaszkodva 514 művet tartalmaz. Poór Ferenc megjegyzése: „A feljegyzések az 1950-et megelőző éveket illetően bizonytalanok és nem tartalmazzák az alkotások teljességét, ezért az átnyújtott jegyzék csak megközelítően foglalja magába Sterbenz Károly eddigi életművét.”)

városképi jelentőségű épületeket, mint a Tűztorony, vagy az olyan jellegzetes városrészeket, mint a Bécsi út – Szent Mihály utca – Gazda utca környéke, Sopron látképe a Bécsi-dombról, a várkerületi piac és házsorok az üzletekkel. 1920 előtt és után is sokat járt Sopron környékén és a mai Burgenland területén, amelynek szintén megörökítette tájait, nevezetes építményeit. 1923-ban már ismert művész volt Sopronban: szerepelt a város képzőművészeti kiállításán, pályázatot nyert és rajztanfolyamokat vezetett. Az 1930-as évektől egyre inkább a kisgrafika műfaja felé fordult: ezzel a művészeti ággal biztosította a maga, később a családja megélhetését is annak köszönhetően, hogy a rézkarc és a fametszés a nyomdaiparban és más területen is sokoldalúan felhasználható technika.

Sokoldalú munkavégzésének köszönhetően számosan ismerték a városban, és jó kapcsolatot alakítottak ki vele. Múzeumi munkatársait, barátait, megrendelőit gyakran fogadta Ferenczy János utcai házában, ahol a műterme is volt. Sokan kérték fel személyes vonatkozású alkalmi grafikák készítésére eljegyzés, házasságkötés, gyermekszületés, keresztelő alkalmával. Díszes családfákat is készített (elsősorban osztrák megrendelésre). Nemesgyzer egykor Sopronban tanult főiskolásoknak, egyetemistáknak, illetve Sopronban felnőtt, de a „leghűségesebb várostól” elszakadt embereknek készített személyes jellegű grafikát egy-egy soproni motívummal (gyakran a Tűztoronnyal), hogy nosztalgiát ébresszen és felidézze bennük az itt töltött évek emlékét. Lehetett ez akár a panoráma a városra a Bécsi-dombról, a szüretéről hazatérő szőlősgazda lovas szekéren vagy puttonnyal a poncichter negyedben, a pihenőkereszt, a Fő tér a Szentháromság-szoborral, a Szent Mihály-templom vagy a Várkerület a Mária-oszloppal és a piaccal. Megrendelőivel annyira jó kapcsolatban volt, hogy ismerte foglalkozásukat, vagy éppen jó és kevésbé jó tulajdonságaikat, furcsaságaikat: ezek a dolgok visszaköszönnek a kisgrafikákon egy-egy szimbólum alakjában.

Szerette szülővárosát, Sopront: többször kínáltak neki kedvezőbb anyagi lehetőséggel és magasabb pozícióval járó állást más városokban, de ezeket visszautasította, mert „a leghűségesebb városban” érezte igazán jól magát. Német anyanyelvűként ezt válaszolta, amikor a Sopronhoz való ragaszkodásáról kérdezték: „*Das ist meine Heimat.*” A helyi polgárok hétköznapi életét, mindennapi rezdüléseit nyugodtan mondhatjuk, hogy senki nem örökítette meg az utóbbi száz évben hitelesebben és realistábban – ugyanakkor helyenként finom érzékenységgel vagy éppenséggel humorral – mint ő.

A könyv íróját gyermekkori ismeretség és barátság fűzte Sterbenz Károlyhoz, akit már ekkor megfigyelt az olyan aprólékos, precizitást igénylő munkák közben, mint az olajfestés, a réz- és fametszés, a linómetszés és a rézkarcolás. Helytörténeti érdeklődését kielégítve megismerkedett a Sterbenz család többi tagjával, és egyre szélesebb rálátása nyílt arra, hogy kiknél vannak példányok Sterbenz Károly munkáiból. A helytörténet iránt érdeklődők közül vannak, akik maguk is az ehhez kapcsolódó tárgyi emlékek gyűjtőivé válnak: a szerzőt is magával ragadta az *ex libris*- és kisgrafika-gyűjtés szenvedélye, gyűjteménye kiteljesedésével rálátást nyert a rajzolás, nyomdai technikák különböző válfajaira, és teljes képet kaphatott a művész stílusának fejlődéséről, alakulásáról.

A katalógusban összesen 318 darab kisgrafika kapott helyet, amelyek téma szerint vannak csoportosítva, kronológiai sorrendben: 8 darab korai rézmetszet, 76 darab

családi ünnepre készült grafika, 64 darab karácsonyi és újévi üdvözlőgrafika, 19 darab levelezőlap, 34 darab emléklap, 19 darab meghívó, 4 darab *in memoriam* lap, 33 darab idegenforgalmi nyomtatvány és 50 darab könyvillusztráció és fejléc. A szerző feltünteti az alkotások méretét, technikáját, sőt azt is, hogy a különböző technológiával készült grafikáknak hogyan kell meghatározni a méretét. Minden egyes grafikai ábrázolást részletesen ismertet, szükség esetén megjegyzésekkel egészíti ki őket. Amely grafikák nem az ő gyűjteményéből valók, azoknál pontosan hivatkozik a kölcsönadó magánszemélyre vagy intézményre. A katalógust Sterbenz Károly életének és munkásságának összefoglalója, bibliográfia, névmutató és tartalomjegyzék zárja.

A soproni helytörténet és képzőművészet iránt érdeklődők, illetve a kisgrafika műfajával foglalkozó szakemberek és laikusok egyaránt haszonnal forgathatják az igényes kivitelezésű, kemény borítású kötetet, amely a kisgrafika és *ex libris* műfaj európai viszonylatban jegyzett jeles soproni alkotójának állít emléket. Sterbenz Károly *ex libris*-katalógusával együtt a könyv újabb mérföldkő lehet abban, hogy a művész alkotásainak teljes jegyzékét össze lehessen állítani. Ahogy a szerző is írja, a katalógus nem törekedhetett a teljességre, mert még szerte a világban lehetnek lappangó Sterbenz-munkák. A kötetnek annyi lehetett a célja, hogy a jelenleg fellelhető kisgrafikákat minél teljesebben számba vegye, ismertesse és ezáltal méltó folytatása lehessen Orbán Anna 2010-ben megjelent *Ex libris Sterbenz* című munkájának. A könyv azzal a céllal íródott, hogy minden szépre fogékony soproni polgár megismerje a kisgrafika mesterének életművét és azt lehetőség szerint megőrizze és továbbadja – a szűkebb soproni régió kívül is! Ifj. Sarkady Sándor munkája egyben inspirációt adhat azoknak a művészettörténészeknek és helytörténészeknek, akik tovább foglalkoznának Sterbenz munkásságával, és tovább bővítenék a művész kisgrafikáinak (esetleg egyéb alkotásainak) listáját, és fáradozásuk eredményeképpen talán eljön az idő, amikor teljes képet kaphatunk e sokoldalú művész munkáiról.

Sterbenz Károly: fejléc-dekoráció a soproni ipar 100 éves jubileumára, 1948.

A 2022. év egyesületi tevékenysége tervezését a járványügyi intézkedések megszűnését követően ismét felszabadultan készíthettük el. A tavasz során ugyan elmaradt a Szárhalmi erdő orchidea-túra programja, helyette a Perkovátz Ház Baráti Kör fraknói gyalogtúráját ajánlottuk és a részvételre buzdítottuk tagtársainkat. A Heimler Károly Szakbizottság szervezésében a Sopron város kezelésében lévő Gyermek és Ifjúsági tábor területén a tábor virágládáit egyynári virágokkal ültettük be. A környezet szzebbé varázslásához a növényeket a Sopron Holding és részben a GySEV Zrt kertészete biztosította. A szakbizottság és annak vezetője, dr. Varga Mária aktivitását kell kiemelni az év folyamán sorozatban megrendezett, az „Egészséges, emberibb környezetért, a virágos Sopronért” előadásokon elhangzott tanácsadásiért. Ennek a programnak szülőatyja Horváth Sándor tagtársunk, akivel a témákat, a meghívandó előadókat és a rendezvények dologi kiadásaihoz a hozzájárulást rendre egyeztettük. Az ősz visszatérő programja e bizottság szervezésében a temetők felkeresése, az elhagyott sírokon a növényzet gondozása, az elburjanzott hajtások eltávolítása. Az elnökség tagjai ebben az évben is koszorút helyeztek el korábbi elnökeink sírján.

A Kulturális Örökségvédelem Napján, csatlakozva az országos programokhoz a TAEG Zrt-vel közösen a Károly-kilátónál megemlékezést tartottunk, és a toronyban, valamint a szomszédságában található Köhalmy Aladár Vadászati Múzeumban lévő kiállítások díjmentes látogatására adtunk lehetőséget, amellyel a tagjainkon kívül a Hunyadi János iskola túraszakosztályának diákjai is éltek.

A Winkler Oszkár Építészeti Szakbizottság ebben az évben is meghirdette a követendő példaként szolgáló Winkler Oszkár-pályázatát és ítélte oda a díjat a dr. Kárpáti György és családja által Sopronbánfalván felújított vízimalom épületegyüttesnek.¹ A nevezett épület falán e díjátadást megelőzően, augusztus 20-án a Kárpáti családdal közösen emléktáblát helyeztünk el Kárpáti Sándor zeneszerző emlékére és a szépszámú közönséggel együtt részt vettünk az emlékkiállítás megnyitásán.

A Csatkai Endre Helytörténeti Szakbizottság és annak elnöke, dr. Sarkady Sándor azon fáradozik, hogy a Soproni Helytörténeti Asztaltársaság a működését fenntartsa. Neki is köszönhetjük, hogy az Asztaltársaság fennállásának 50. évfordulójáról megemlékezést hallhattunk, majd elbúcsúztunk az év végéhez közeledve bennünket örökre elhagyó dr.

¹ Veöreös András méltató beszédét az épületről 2022. évi 4. számunkban közöltük: *Veöreös András: A Winkler Oszkár-díj 2022. évi díjazottja: Sopronbánfalva, Kárpáti Malom. Soproni Szemle 76 (2022), 419-421.*

Ráczné dr. Schneider Ildikótól, egyesületünk korábbi alelnökétől. Az ifjúság városismertetének és szeretetének fejlesztését a Peéry Rezső Ifjúsági Szakbizottság vezetője, dr. Németh Ildikó irányítja a Soproni Múzeum keretében működő múzeumpedagógiai tevékenységen keresztül, az elnökség elismerésével.

Az elnökség az év folyamán könyvkiadás támogatásáról is döntött. A Perkovátz-Ház Baráti Kör kezdeményezését, Váry Rezső: *Rittmeister család* című regényének ismételt kiadását 200.000 forinttal támogattuk. Egy korábban odaítélt támogatásunk eredménye, dr. Sarkady Sándor: *Sterbenz kisgrafika* című kötete pedig a karácsonyi ünnepek előtt jelent meg.²

Nem szerepelt az éves terveinkben, de tagtársunk, dr. Vendel Miklós kezdeményezésére és az általa felajánlott anyagi fedezet segítségével megújult a Béke út – Hunyadi utca kereszteződésében álló Hattyú szobor környezete. Az Egyesület bonyolította a kivitelezést, keresett kivitelezőt, határozta meg a munkák tartalmát, kért ajánlatot a kivitelezésre és bízta meg a munkával a Sopron Holding kertészeti részlegét. A szakmai irányításban Horváth Sándor nyugalmazott főkertész és Varga Jenő egyesületi titkár vett részt. Az örökzöld növényeket, Barabics Elemér nemesítését Varga Jenő az 1971-ben végzett faiparos évfolyamtársaival ajánlotta fel.

Szót kell ejteni a Városszépítő Egyesület évi négy alkalommal megjelenő helytörténeti folyóirata, a *Soproni Szemle* kézbesítéséről is. Az Elnökség az előző évben úgy döntött, hogy a Sopron város területén kívül élő előfizetőknél a kézbesítési díjat tagjainkra áthárítjuk. Soproni címzetteknel a kézbesítést magunk végezzük, amivel jelentős megtakarítást érünk el. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani az önzetlen közreműködésért az ebben részvevő elnökségi tagoknak és tagtársainknak, név szerint: dr. Bartha Dénesnek, Csiszár Ágnesnek, Hillebrand Györgynek, Katter Zsuzsannának, dr. Kerekes Istvánnak, Krisch Imrénnek, Szemző Gábornak és dr. Varga Máriának.

Az Egyesület a közszolgálati feladatok ellátásához a Sopron Megyei Jogú Várossal kötött megállapodás teljesítésével járulhat hozzá leginkább. A teljesség igénye nélkül néhányat felsorolunk ezekből: döntéselőkészítés a nem lakás céljára szolgáló épületek bérbeadásához, részvétel a városi kitüntetések előkészítő bizottságban, a Városfejlesztési Bizottság munkájában külső tagként javaslattétel közterület elnevezésére, fejlesztésekhez kapcsolódó Szabályozási Terv módosításában, belterületbe vonásra vonatkozó kérelmeknél, vagy a városképi jelentőségű épületek felújítására kiírt pályázatok elbírálásában, a bizottsági döntés meghozatalában.

² A kötetről ismertetés jelenik meg ifj. Nemes Andrástól jelen számunkban. (A Szerk.)

Gazdasági beszámoló

Az Egyesület 2022. évi taglétszáma 422 fő, az év folyamán elhunyt 12 tagtársunk. Tagdíj címén befolyt 521.100 forint, a tagjainktól befolyt adomány 586.030 Ft összeget tett ki. Köszönet illeti a jelentősebb összegű támogatásért Vendel Miklós urat, aki a Hattyú szobor környezetének felújításán felül a *Soproni Szemle* kiadásához is hozzájárult, továbbá Venczel Róbert, Skála János, Kovács Imre és Vörös István tagtársainkat több tízezer forintos befizetéseikért.

A személyi jövedelemadó 1 százalékos felajánlásából a NAV a tárgyévben 74.229.- Ft-ot utalt át.

A működést támogatta a SMJV Önkormányzata által az Együttműködési Megállapodás alapján juttatott 400.000, továbbá a TAEG Zrt egyösszegű 1.200.000 Ft-os átutalása.

Segítséget kapott az Egyesület az éves programjainak megvalósításához a közszolgálati feladatok végzéséhez (virágültetés, sírgondozás), 12 fő nem egyesületi tag közreműködésével. Köszönjük, és a jövőben is számítunk áldozatos munkájukra.

Kiadásaink egyik jelentős összegét a korábban már említett emléktábla állításokon kívül a Winkler Oszkár-díj tábláinak 600.000 Ft-os beszerzése tette ki.

Az Elnökség határozatban állapította meg a 2023. évi tagdíjakat, és tette közzé a Soproni Szemle Alapítvány közlése alapján az éves megrendelés és postaköltség összegét.

A tagdíj mértéke 2023. évben

munkaviszonyban álló tagjaink részére	2.500.- Ft
nyugdíjas és diák tagtársainknak	1.000.- Ft
Soproni Szemle megrendelése	3.600.- Ft

A postaköltség

budapesti címzettek esetében	1.360.- Ft
egyéb vidéki (nem soproni) címzetteknek	1.530.-

Soproni tagjaink részére a kézbesítést tagtársaink önkéntes felajánlasként és díjmentesen végzik.

Az átutalásokhoz használható bankszámlaszám

11737083-20007016

Az 1 százalékos felajánlásokhoz a 19884581-1-08 adószámot kérjük feltüntetni.

Csekő Ernő történész, főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1., cseko.erno@mnl.gov.hu

Demeter Gábor tudományos főmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., demeter.gabor@abtk.hu

Dominkovits Péter történész, levéltár-igazgató, MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1., peterdominkovits@gmail.com

Gerencsér Péter főiskolai docens, Milton Friedman Egyetem, Kommunikáció- és Művelődéstudomány Tanszék, gerencser77@gmail.com

Horváth Gergely Krisztián tudományos főmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., Horvath.Gergely.Krisztian@abtk.hu

Jankó Ferenc geográfus, egyetemi docens, ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék és Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Ökológiai Gazdaságtani Intézet, frk.geo@gmail.com

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4., jozan.tibor@mailmax.hu

Ifj. Nemes András néprajzkutató, gyűjteménykezelő, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8., ifj.nemes.andras@sopronimuzeum.hu

Németh Ildikó történész, múzeumpedagógus, Soproni Múzeum, nemeth.ildiko@sopronimuzeum.hu

Szulovszky János történész, tudományos főmunkatárs, ELKH BTK Történettudományi Intézete, Újkori osztály, szulovszky.janos@gmail.com

Turbuly Éva történész, turbuly@googlemail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2023/2

ÉVA TURBULY (red.): Zum Gedenken an Gyöngyi Varga (1940–2023) 135

ZEHN GENERATIONEN: TRADITION UND ERNEUERUNG AUF DEM GEBIET DES EHEMALIGEN KOMITATS SOPRON

PÉTER DOMINKOVITS: Zum Geleit 154

GÁBOR DEMETER– GERGELY KRISZTIÁN HORVÁTH: Das Komitat Sopron in der
Wirtschaft und Gesellschaft des Landes im Spiegel der Steuerzählung von
1728. Aspekte einer vergleichenden Studie 155

JÁNOS SZULOVSKY: Die Struktur der Kleingewerbe in Sopron im letzten Drittel
des 19. Jahrhunderts 180

ERNŐ CSEKÓ: Überlegungen zu den Besonderheiten des politischen Bildes der
Stadt Sopron und des Komitats Sopron in der Zeit des Dualismus. Teil I.
Von den 1860er bis zu den 1890er Jahren 189

FERENC JANKÓ: Auf abweichenden Wegen: Burgenland und Westungarn in der
lokalhistorischen Geschichtsschreibung 215

MITTEILUNGEN

PÉTER DOMINKOVITS: Antal Adelffy, Vizegespan des Komitats Sopron im 18.
Jahrhundert 230

ILDIKÓ NÉMETH: Das Testament von Paulin Müller, Soproner Großhändler und
Wohltäter, 1895 232

BÜCHERSCHAU

PÉTER GERENCSÉR: Kirche – Literatur– Wissenschaft: János Kis (1770–1846).
Red.: Gergely Fórizs– Botond Kertész– Gábor Vaderna. Budapest, 2021. 244

ANDRÁS NEMES JR.: Sándor Sarkady Jr.: Károly Sterbenz. Gelegenheitsgrafiken.
Zum Gedenken an den international bekannten Meister der Soproner
Kleingrafik. Sopron, 2022. 249

TIBOR JÓZAN: Jahresbericht des Soproner Stadtverschönerungsvereines für
das Jahr 2022 252